

A TÁRSADALMI TÖRVÉNYEK HELYE A TERMÉSZETBEN

ÍRTA:

Dr. PÁLOSI ERVIN

JOGAKADÉMIAI TANÁR

BUDAPEST, 1930

Ifj. Kellner Ernő kő- és könyvnyomdája Budapest, V., Csáky-u. 10.

Törvény vagy törvények rendszere.

Ha erre a kérdésre alapos feleletet akarunk adni, több előkérdésre kell előbb válaszolnunk. Az első előkérdés, amely megvilágításra szorul az, hogy a főkérdés ilyen alakban feltehető-e egyáltalában. A materialisztikus álláspontból kiindulva tagadnunk kell a főkérdés létjogosultságát, mert az egész világegyetemben csak anyaggal és annak törvényeivel találkozhatunk.

Az emberi társadalom és annak életjelenségei, a politikai, szociális és gazdasági élet törvényei szintén csak az anyag törvényeinek sajátos megnyilvánulásai, melyek nem igényelhetnek a lét egyetlen síkjában sem külön érvényesülési területet. A társadalmi törvények nem állíthatók szembe a természeti törvényekkel, mert nem is határolhatók el egymástól.

Tárgyalásukba belebocsátkozva leghelyesebb lesz, hogyha kerüljük az előzetes állásfoglalást a természettudományok és társadalomtudományok egységét hirdető naturalista irányzattal, vagy a társadalmi és természeti törvények heterogén jellegét hirdető spiritualista irányzattal szemben és induktív alapon, empirikus tényekből kiindulva vizsgáljuk meg a természet világában uralkodó törvények érvényességi területét, tartalmát és azok egymáshoz való viszonyát. Hallgassuk meg előítéletét és elfogultság nélkül a természet szavát ebben a kérdésben is. Talán többet tud nekünk mondani, mint a tudományok osztályozását célzó sok rendszer.

A naturalista irányzat különbséget tesz ugyan a természet különböző jelenségeire vonatkozó törvények között és a gyakorlati életben kijegecesedett módon megkülönböztet matematikai, mechanikai, fizikai, vegyi, biológiai törvényeket, de ezek között sem a törvények benső természete, sem a működő erők minősége, sem a hatások tekintetében nem ismer el lényegbe vágó különbségeket. A természeti törvények ezen irányzat szemében egy minőségi egységet képeznek, hol a természeti jelenségek mélyén működő természeti erőknek csak különböző tereken való különböző megnyilvánulásairól van szó.

A természeti törvényeket Emile Boutroux és Hans Eibl bécsi egyet, tanár ¹ éppen ebből a szempontból vette vizsgálat alá és azt igyekezett megállapítani, hogy ezen felfogás megállja-e a helyét a modern filozófia és a modern természettudományok eredményeinek világságánál.

A materialisták, a mechanikai energetika, a materialisztikus monizmus különböző árnyalatainak hívei szerint a természeti törvények örökérvényű változatlansággal érvényesülnek az élettelen és élő testek világában, kizárva abból a véletlent, a szabadságot és a spiritualisták által vitatott szellemi és lelki öntudatos beavatkozást a természeti jelenségekbe, főleg pedig az alkotás vagy teremtés minden válfaját. A természet szerintük *egy* lezárt egész, melyből sem elvenni, sem hozzáadni nem lehet semmit.

Emile Boutroux: „A természeti törvények fogalma a jelenkor tudományában és filozófiájában” és „A természeti törvények kontingenciája” című műveiben a természeti törvények különböző csoportjait négy szempont szerint osztályozza: aszerint, hogy érvényességüknek területe milyen általános, milyen terjedelmű; aszerint, hogy a szükségszerűség, a determináltság milyen intenzitásban mutatható ki ezen törvények érvényesülésénél; aszerint, hogy a törvények által működésükben szabályozott erők mutatnak-e fel lényeges különbségeket, vagyis, hogy egy energia különböző fokozataival, vagy más és más természetű erőkkel állnak-e szemben a természet különböző síkjaiban és végül aszerint, hogy a törvények mily fokban realizálhatók az emberi értelem és tevékenység által.

Ezzel kapcsolatban fokról-fokra és lépésről-lépésre kutatja a természeti törvények érvényesülésénél kimutatható szerepét a véletlennek, a szabadságnak és a szabadság legmagasabb válfajának, az öntudatos szellemi alkotásnak, a teremtés számára fennmaradó és a természettörvények érvénye által le nem foglalt, szabadon hagyott területeken.

Első meglepő felfedezése az, hogyha a természeti törvények osztályozásánál az érvényesség általánosságából, a hatásterület terjedelméből indulunk ki, akkor sorrendben első helyre a logikai tör-

¹ Emile Boutroux: „Die Kontingenzen der Naturgesetze, Jena 1911” és „Über den Begriff des Naturgesetzes in der Wissenschaft und in der Philosophie der Gegenwart. Jena 1907.”

Hans Eibel: „Gedanken zur philosophia perennis” *Schönere Zukunft* I 530, 552, 579, 633, 655.

vények nyomulnak előtérbe, utánuk következnek a matematikai törvények, majd a mechanikaiak, fizikaiak, a kémiai, a biológiai, a pszichológiai és végül a szociológiai törvények.

Az érvényesség hatásterülete legnagyobb a logikai törvényeknél. Nem tudunk az egész világegyetemben oly pontot találni, ahol a tiszta logika törvényei ne volnának érvényesek, ahol pl. a rész nagyobb volna, mint az egész, ahol valami van is meg nincs is stb.

A matematikai törvények a logikai törvények egy speciális esetét képezik és érvényességi területük valamivel szűkebb, mivel csak a mennyiségi viszonylatokat ölelik fel.

A mechanikai törvények érvényességi területe még szűkebb, mert a mechanikai törvények csak ott éreztetik hatásukat, ahol érzékeinkkel tapasztalható tömeg, anyag van. A semmi mozgása elképzelhetetlen.

Ha hatásterületüket grafikailag akarnók ábrázolni, csak egy körrel kezdhethők az ábrázolást, ahol a kör a világegyetemet jelenti, az azt egészen betöltő tiszta logika törvényeivel. A matematikai törvényeket egy ennél kisebb koncentrikus körrel ábrázolhatnák.

A logika és matematika határai egybefolynak. Törvényeiket nem tudjuk a tapasztalás útján megközelíteni.

A természettudományok tere csak a mechanikával kezdődik, ahol a tömeg legáltalánosabb határozományai lépnek föl, a kiterjedés, mozgás, a tehetetlenség, a gravitáció, amelyek semmiféle minőségi elemeket nem mutatnak fel. A mechanika még szigorúan matematikai jellegű és szinte a matematikához tapad. A mechanikában fellépő erőnek természete és minősége állandó marad, akármilyen mennyiségi változásokon menjen is keresztül.

Ha a tiszta mechanikai törvények érvényességi területének körét akarnók megállapítani, akkor azt arányba kell hozni azzal a térrel, amelyet a tömegek, az anyag, a világegyetem teréből elfoglalnak, vagyis lényegesen kisebb körre kell szorítkoznunk. A mechanikai törvények érvényességi körét azonban a tömegkörén kívül kell megrajzolni, éppen a matematikával való szoros kapcsolata révén, valamint azért is, mert a mechanikai törvények uralta tömegek mozgása tranzitív tény. A mozgó égitestek bebarangolják az egész világűr, az égitestek kölcsönös vonzása a világegyetem minden zugába elhat, léte és a mechanikai törvények léte az anyag létéhez mint előfeltételhez van kötve. A tiszta mechanikai törvények működését csak úgy tudjuk elképzelni, hogyha egy eddig

ismeretlen és nem szerepelt elemet tételezünk fel: az erőt, mely a tömegek mozgását megindítja és fentartja, mely hol mint tömegvonzás ismeretes előttünk az égitestek közötti viszonylatban, hol mint gravitáció e földön.² Báró Eötvös Loránd mérései szerint a testek tehetetlensége és súlya között szoros arány áll fenn.

Míg a mechanikai jelenségek a tömegek minden részecskéjét uralmuk alá hajtják, a fizikai törvények már csak a tömegek egyes csoportjait jellemző tulajdonságokra vonatkoznak.³

Az elektromosság, a mágnesség, a fény, a meleg oly tulajdonságok, amelyek a tömegeknek nem minden részében lépnek fel.⁴

A fizikai törvények körét tehát a tömegkörön belül kell elhelyeznünk és hozzá kell tenni, hogy itt a mechanika síkjában fellépő erő mellett egy új elem lépett fel: a *minőség*, melyet eddig nem sikerült az erő hatására, illetve okozatára a mozgásra visszavezetni.⁵

² A mechanikai természet magyarázat (Galilei, Descartes, Dalton, Tyndhall, Helmholtz, Maxwell, P. Secchi) szemben a dinamizmussal és a kémiai atomelmélettel *az erő* létezését tagadja és minden jelenséget a tömegeből és mozgásból akar kimagyarázni (energia = $\frac{m \cdot v^2}{2}$)

Ha figyelmünket a nagy természet egy kis részére korlátozzuk, talán racionálisnak fog tetszeni, ha a természeti jelenségeket minél egyszerűbben, minél kevesebb tényező segítségével igyekezünk megmagyarázni, ha azonban a természeti világ összes jelenségeit, mint egységet vizsgáljuk az egyszerűsítési elméletek (mint amilyen a materializmus világmagyarázata és a mechanikai természetmagyarázat, mely nem tévesztendő össze az előbbivel, mert az utóbbi nem terjeszkedik ki a természeti jelenségek, erők keletkezésére, stb.) öncsonkító operációknak tűnnek fel, amelyek szürkeségbe és unalomba akarják borítani a világ színpompáját, formagazdagságát és ezerféle kombinációit, az erőknél, fajoknak és egyéniségeknek.

³ A mechanikai törvények a fizikai törvényeknek egyik ága, amelyeket csak a hatásterületek elhatárolása érdekében állítunk szembe egymással.

⁴ Csak szabad, illetőleg felszabadítható erőkről, fizikai energiákról beszélhetünk, mert az atomokat alkotó energiára, az atomenergia működésére eddigi eszközeinkkel nem tudunk befolyást gyakorolni.

⁵ E. Boutroux: Die Kontingenz der Naturgesetze, Jena 1911. 68. 1. „Hogy a mechanikai törvény a fizikai törvény áthasonlásának legyen tekinthető, léteznie kell az aequivalensnek nemcsak a jelenségek mindkét sora között, hanem a viszonylatok mindkét sora között is, a fizikai jelenségek összefüggése és mechanikai feltételeik összefüggése között is. A második aequivalens azonban megfoghatatlannak látszik, mert amíg a változó nagyság homogén, addig az az elem, mely annak funkciója kell hogy legyen: heterogén. A mozgás szüntelenül változhat, egy fizikai vagy kémiai állapot változásáról ily értelemben nem lehet szó. . .

Lecsökkenthetjük-e a fizikai jelenségeknél megfigyelhető változásokat oly mérvben, amint azt a mechanikai előfeltételeikkel megtehetjük stb.

Spencer H. (A haladás, Szabó László fordítása, Budapest 1919. 58. 1.) megfigyelése és Boutroux fenti megállapítása között ellentmondás látszik fennfogni. Spencer t. i. leszögezi azon tény, hogy „minden aktív erő egynél több változást idéz elő, — minden ok egynél több hatást idéz elő. Az ellentmondás

Ezen fizikai minőségek természetét, lényegét nem ismerjük és észlelésünknel a matematika szerepe a túlnyomó: szinte azt mondhatjuk, hogy mennyiségi minőségekkel operálunk.

A fizikai jelenségek körét azonban már nem ábrázolhatjuk zárt, megszakítottan körrel, hanem csak egy fogazott körrel, mert az egyes fizikai jelenségek nem lépnek föl a tömeg minden részében.

A kémiai törvények annyiban különböznek a fizikaiaktól, hogy a testek, az anyag különböző fajainak fogalmát vezetik be és a tehetetlenség mechanikai fogalmát átviszik az anyag különböző fajaira. Eddig a mechanika csak az erőnek tulajdonította azt az állandóságot, amelyet az energia megmaradásának elvével fejez ki a fizika legpregnansabban. A kémia vívmányai az anyag különböző fajainak, az elemek állandóságának tanát, vagyis a faj fogalmának állati-dóságát vezet be a tudományba.⁶ A kémia az anyag különböző fajainak egymásrahatása révén előálló belső változások tudománya. A kémiai tulajdonságoknál a mennyiségi elem állandó. A kémiai vegyületek keletkezésénél a súly állandó marad, de mélyreható minőségi változások állanak be, amelyeket matematikailag alig tudunk megragadni, csak minőségi technikus terminusokkal leírni: vagyis minőségi színezetű kvalitásokkal van dolgunk.

itt azonban csak látszólagos, mert Spencer fenti mondattal még nem állítja azt, hogy az erő mint olyan egymaga idézi elő a többféle változást. Az egyenél több változást az erő csak kiváltja az anyaggal való érintkezés kapcsán, még pedig az anyag természete szerint más és más tüneményt. Ha egy selyemdarabot a levegőben mozgatok szelet csinálók, lia egy celluloid lemezt dörzsölök a selyemmel villamosság keletkezik. Ha logikailag elemezzük fenti jelenségeket, különbséget kell tennünk a különböző okok, causák között. A mozgás mint homogén jelenség nem vezethet egyedül villamosság keletkezésére. A mozgást előidéző erő a *causa efficiens*, ellenben a villamosság az ebonit és selyem anyagának érintkezéséből származik. Az érintkezést az erő idézi elő, de ebonit és selyem nélkül a mozgás nem eredményezne elektromosságot, mely eszerint a *causa materialis*-nak köszönheti keletkezését. A mozgást csak az anyagban szunnyadó kapacitás változtatja át aktussá. Ebben az értelemben nem beszélhetünk a természeti jelenségeknél arról, hogy *egy aktív erő önmaga* idézhetne elő többféle változást.

Bár a minőséget pusztán az erőnek a szubjektív, vagyis az ismerő oldalán jelentkező külső hatásának is lehet felfogni, amint igen sok természettudós és bölcselő szerint minőség, szín, fény stb. valóságban nincs meg, csak az érzékelő alanyban jelentkeznek, mégsem lehet tagadni a minőségek objektív jellegét.

Ha a minőség szubjektív fogalom volna, épügy vitatkoznánk minden minőségről, mint ahogy vitatkozunk a filozófiai fogalmakról, amelyek Kant szerint szintén a megismerő elme vetületei. A mindennapi életben a legtöbb természeti minőség fogalma objektív definíciókkal, vagy a közzelfogás által van körülhatárolva. Pl. az elektromosság, a sűrű szín stb.

⁶ Elismerjük, hogy Boutroux álláspontjával szemben a fajok (Gattungsbegriff), fogalmának állandóságát sokan tagadják.

Ezen minőségek a fizikai qua utasokkal együtt foglalják el a szervetlen anyag körét. A kémiai erők még latensebbek, mint a fizikai erők, hogy sokszor csak akkor lépnek működésbe, ha fizikai erők is közreműködnek: pl. bizonyos fokú meleg.

A kémiai törvények érvényességi körét a fizika körén belül kell elhelyeznünk, amint bekapcsolódik az anyag körének a fizikai tulajdonságok által le nem foglalt részeibe.

Elérkeztünk tehát a természeti jelenségek egy oly köréhez, melyben a minőségi elemek szaporodnak a mennyiségi elemek mellett, ahol a természeti jelenségek legjellegzetesebb vonásai a mérhető anyag, súly és dimenzió kezd elhalványodni és háttérbe vonulni új és ismeretlen, filozófiáüag tovább nem redukálható erők, tények fellépése mellett, Bernheim is abban látja a különbséget a *természettudományok és történettudományok* között, hogy az előbbiek lehetőleg eliminálják a minőségeket, míg az utóbbiaknál azok adják meg a történeti tudomány lényeges vonásait. Mi csak annyit mondanánk, hogy az exact természettudományok (fizika, kémia) sokkal kevesebb minőségi elemmel operálnak, mint a biológia és ez utóbbi sokkal kevesebb minőséggel, mint a pszichológia és a szociológia. A minőségek abstrahálása a fizikai tudományok síkjában nem sikerült. Lexis def initio ja a természeti törvényről magába foglalja a természet egész világának törvényeit:

Als Naturgesetz bezeichnen wir den Ausdruck eines Vorganges, der nach gesicherter wissenschaftlicher Erfahrung unter bestimmten Bedingungen und bei Abwesenheit von Störungen oder Hemmungen, sich allen Fällen auf bestimmte Art wiederholt.

Ezen a körön belül megkülönböztetett exact természettörvényeket, amelyek az általuk szabályozott jelenségek lefolyását mennyiségileg is rögzítik. (W. Lexis. Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik. Jena 1903, 312 1.)

Ilyen törvényeket Lexis csak a szervetlen természetű jelenségek körében ismer. De még az anorganikus jelenségek sem vezethetők mind vissza a matematikai formulára, pl. a tenger- és légáramlások stb.

Fr. J. Neumann (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik III. F. 16. B.) „Wirtschaftliche Gesetze nach früherer und jetziger Auffassung“ című tanulmányában alapos történeti áttekintést ad a gazdasági törvény fogalmának fejlődéséről, illetőleg viszonyosságairól az ókortól napjainkig. Már Aristoteles fejlődéstörténe-

tekét látott bennük. A gazdasági törvények fogalma mai értelemben először a physiokratáknál jegecesedett ki. Bonár szerint csak Ricardo és Malthus óta. Hobbes és Locke a gazdasági törvényekben természeti törvényeket láttak s csak lassan lépésről-lépésre ismerték fel a XVIII. és XIX. század világnézeti harcai és a természettudományok fejlődése révén a természeti és társadalmi törvények között lévő alapvető különbségeket. Fr. J. Neumann (37. 1.) ezeket a következőkben foglalja össze: A kauzális gazdasági törvények olyan sajátos természetű okokon (Ursache) alapszanak, melyek 1. főleg pszichikai jellegűek, motívumok és azért időben változnak, valamint személyek, rendek és osztályok szerint különbözhetnek, azonkívül nem ragadhatók meg és hasonlíthatók össze mértékegységek alapján ; 2. a törvények nem exact törvények és nem érvényesülnek kivétel nélkül (zutreffend sein).

A biológiai törvények érvényességi körét egy éles és áthághatatlan vonal választja el a természet eddig tárgyalt szféráitól: *az élet principiuma*. A tipikus élet jelenségek fellépése: csírázás vagy születés, növekvés, fejlődés, táplálkozás, betegség és halál (Claude Bemard) és az az erő, illetőleg képesség, hogy homogén dolgokból a fejlődés, a haladás révén heterogén dolgokat létesítsen heterogén, de mégis integrálódó funkciókkal (Herbert Spencer), a dolgokat két részre bontja a természetben: az élettelen dolgok és az élő testek világára.

Míg a természet előbb ismertetett régióinak határai meglehetősen összefolynak és a legnagyobb elmék munkájára volt szükség, hogy azokat egymástól megközelítőleg el lehessen határolni, addig az élet *egy* mindennapi tapasztalás által is könnyen megállapítható határvonalat húz a természet világán át.

Az élet jelenségek köre természetesen még szűkebb mint a fizika és kémia köre, mert az élőlények száma az élettelen testek tömegéhez viszonyítva ismét aránylag nagyon csekély — a földfelszínre van korlátozva, ahol levegő és víz van.

Az élőlények világában talál kozunk először a belső célszerűség és célkitűzés jelenségével, a teleológiával, amely az élőlényeket, az egyedeket arra képesíti, hogy a környezetét iétfentartása érdekében felhasználja. E végből az „élő szervezetben oly automatikus önszabályozás és spontán szelekció s általában a funkciók olynemű kombinációja észlelhető, mely egy a fizikai és kémiai energiáktól külön-

böző tényező közreműködését bizonyítja“ a vitalizmus szerint. (Panier Ákos: Bevezetés a filozófiába II. kiadás 203. lap).

Az élőlények világa azonban szintén nem egységes, hanem három kategóriára oszlik: a növényekre, állatokra és az emberre, amely három kategória egymás mellett él a föld felszínén. A biológiai törvények uralma alatt áll mind a három kategória élete. Van-e valamely lényeges különbség a három kategória között? Ha egymás mellé állítunk egy növényt, egy állatot és egy embert és tüzes vassal közeledünk feljük, akkor a növény nem fogja a levelét sem elmozdítani a tüzes vas irányából és megég, az állat és ember el fog menekülni.

Az állatot és embert tehát az érzés, életösztön megkülönbözteti a növényektől. Az élők világában a passzív alkalmazkodási képességgel bíró első alkört a növények képezik, a másodikat az érzéssel és élet ösztönökkel felruházott állatok, a harmadikat az emberek, akik öntudatunk és tapasztalatunk tanúsága szerint az érzésen és ösztönön kívül még öntudattal és a gondolkodás és vágy, a célszerű akarás és cselekvés képességével is fel vagyunk ruházva.

Ezen utóbbi képességek már lényegesen különböznek a természet világában észlelt tulajdonságoktól és az úgynevezett lelki, pszichológiai tulajdonságokhoz sorolhatnók.

A pszichológiai törvények köre az ember körével esik össze, de sugarai elhatolnak az állatvilág körébe is, mint ösztönpszichológia, amely ember- és állattal közös és a szabadsággal bizonyos vonatkozásban van már, mint lényeges tulajdonságával.

A pszichológiai törvények körének van azonban még egy legfelsőbb köre: a specifikus emberi pszichológia, melynek lényeges jellemvonása a szabadság magasabbfokú érvényesülése, sőt az alkotás szabadsága. Az emberi pszichológia mechanizmusa az az eszköz, amelynek segítségével a szabadság tevékenyé válhat és amely azt a természettel összeköttetésbe hozza.

A lelki élet jelenségei újból egy teoretice elég könnyen elhatárolható körön belül találhatók. Az ember összes értelmi pszichológiai funkciói tértelenek, anyagtalank és egységes központjuk a lelki ében van. A megismerés, a tárgy és gondolat egyesítése, úgyhogy mindkét elem megőrzi külön jellegét; a fogalomalkotás nemcsak anyagi, hanem elvont fogalmakról is: szépség, jóság, hazaszeretet mind kizárólag szellemi tevékenységek. Épúgy az akarati tevékenység is, mely irányulhat szellemi javakra, az anyagi javak egyenes

mellőzésével. Azon erőt, vagy szellemi állapotot, amely a pszichológiai funkciókat lehetővé teszi, léleknek nevezzük. A lélek funkciói a térbeli világban azonban megszűnnek az emberi test elmúlásával, halálával. Az ember nem tudott abba belenyugodni, hogy az idő legyőzze és megsemmisítse fáradozásainak eredményét és azért társas természeténél fogva, részben célszerűségi szempontokból is megteremtette az emberi társadalmat és annak intézményeit, amelyek lehetővé teszik az emberi szellem munkája eredményeinek függetlenítését az egyes ember életének viszontagságaitól és elmúlásától. A társadalom elvben örökéletű, sajátos funkciói: az ember szellemi funkcióinak lehetővé tétele, hatványozása és az eredmények megőrzése az utódok számára.

Az emberi társadalom törvényei a szociológiai törvények. Ezek az emberi ténykedések azon részét ölelik fel, amelyek a társas étellel kapcsolatban alakultak ki: az állam és társadalom formái, ezek specifikus funkciói stb. Ezen törvények érvényességi köre csak az emberi élet ú. n. társasviszonylataira terjed ki.

Megkíséreltük eddig a természeti törvények területi érvényét meghatározni. Feladatunkat csak akkor tekinthetjük megközelítőleg is megoldottnak, ha a szóbanforgó törvények érvényességének területét a törvény körének innenső és túlsó oldalán is megállapítjuk, vagyis lehető szababatsággal feltüntetjük, hol és mennyire esnek ezek a hatásterületek egymással össze.

A logikai és matematikai törvények érvénye a világegyetem határától az összes törvénykategóriákon át egészen a világ központját képező lélekre is kiterjed, azt is áthatja, azéi mondja róluk Boutroux, hogy a logikai és matematikai törvényekben többet kell látnunk mint törvényeket, mert ezek a legáltalánosabb relációkat és feltételeket fejezik ki, amelyek az összes többi törvényekre is mérvadók.

A mechanikai törvények érvényességi területe kezdődik a tömegnél, az anyagnál és kiterjed a lélek köréig. Eddig semmiféle tapasztalati bizonyítékunk nincs arra, — merész analógiákon kívül, — hogy a mechanika törvényei a lelki jelenségek szférájában is érvényesek volnának. A mechanikai természettörvények az összeköttetést hozzák létre a lélek és az anyag között, a belső és a külső világ között.

A mechanika, Boutroux szerint, a lélek eszköze a tett tudományának megvalósítására.

A fizikai és kémiai törvények érvényességi területét nehéz elkülöníteni egymástól. Ráműtöttem arra, hogy a kémiai reakcióknak gyakran fizikai előfeltételeik vannak, melyek nélkül nem indulhatnak meg. E törvények érvényességi területe az anyag egész birodalma és végződik a lelki tünetmentek határainál.

A fizikai és kémiai reakciók egy különleges, a biológiai törvényekkel kombinált válfaja: a szerves kémia belenyúlik az emberi lélek szférájába is. A szerves kémia mint tudomány, azonban mindig csak a jelenségek után kezdheti meg megfigyeléseit, mert csak oly szerves vegyületekkel foglalkozhatik, amelyekből az élet már elszállt. A szerves vegyületek genezisét mai tudományos eszközeinkkel még nem tudjuk nyomon követni.

Az élet princípiumát megkísérelték visszavezetni a fizika és kémia törvényeire, de egy belső immanens és teleologikus erő nélkül nem tudjuk az élet jelenségeket megmagyarázni.

Pauler a mechanizmust és a vil alizmust túlhaladottnak és szűk-körűnek tekinti. „Az élet mibenlétének problémája alapján nem biológia, hanem természetfizológia, illetőleg metafizikai kérdés. Az életnek mint öntevékenységet jelentő fogalomnak köréről van itt szó s csak a szubstancia elmélet alapozhat meg oly álláspontot, amelynek alapján a kérdést el lehet dönteni. Ezen elmélet alapján azonban még a fizikai és kémiai folyamatokról és általában bármely jelenségről is megállapítható, hogy mindig öntevékenységnek, tehát nem merőben passzív mechanizmusnak nyilvánulásai.“

Az élet metafizikai fogalma azonban csak a dolgok, testek és élőlények, általában a létezők alaptulajdonságait helyezi jobb megvilágításba, anélkül, hogy a különböző létkategóriák közötti különbségeket élesen és világosan kidomborítaná, mert ez is ténykérdés, melyet a szaktudományok által összehordott anyag alapján tudunk eldönteni. Az élet problémáját a filozófia oly magasból nézi, hogy a praktikus kérdések megoldásának csak filozofikus fővel bíró szak tudós veheti hasznát.

Az emberi testtel egyesült lélek megnyilvánulásaiban még kötve van a testi életműködésekhez és a test biológiai életéhez, ezeken keresztül, ezek segítségével nyilvánulhat csak meg. Azt mondják róla a metafizikusok, hogy azért szubstancia incompleta, nem teljes magánvaló. A biológiai törvények érvényességi köre az élet kapujától a lélek küszöbéig, sőt valamivel azon túl is terjed.

A pszichológiai törvények első kezdetei az állatvilágban fedezhetők fel és mélyen belenyúlnak a lélek régiójába. A biológiai és pszichológiai jelenségek épügy kiegészítik és feltételezik egymást, mint a fizikai és kémiai reakciók az élet körén kívül eső területen. Élet nélkül nincsen tapasztalataink alá eső lelki jelenség sem.

A szociológiai törvények helyét még ki tudták jelölni, tartalmuk meghatározása annál nehezebb. Érvényesülési mezeje a biológia és pszichológia határterületei között van, egyes vonatkozásokban azonban a pszichológia szférája fölé emelkedik.

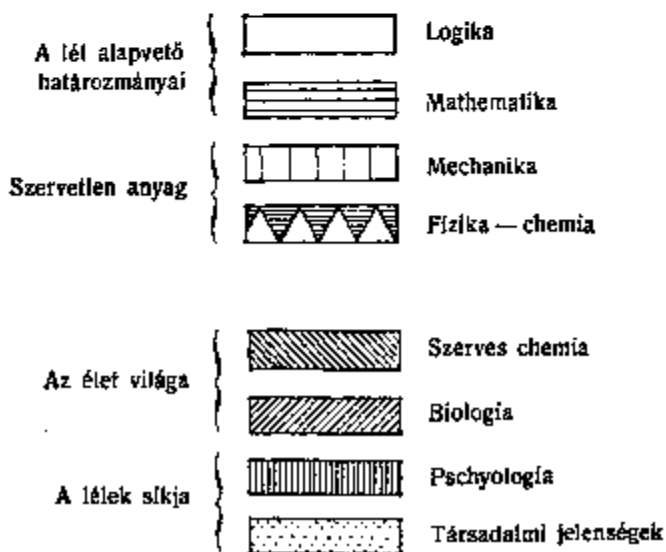
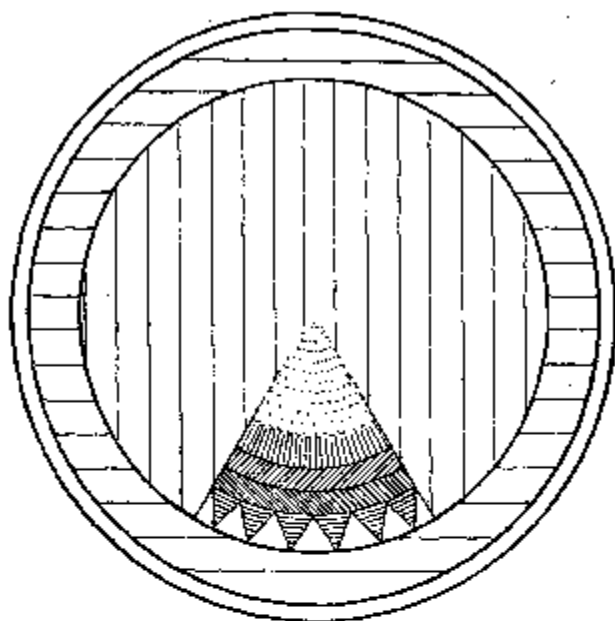
A logika, matematika, időtlen, változatlan, a fizika, kémia, mechanika időbeli érvénye az örökkévalósággal határos, amelyet felogni, érzékelni nem tudunk.

A szociológiai törvények annyiban különböznek a biológiai és pszichológiai törvényektől, hogy amíg azok az egyedekhez kapcsolódnak egy fellobbanó életlangocskáiak, egy szellemi szikrának testi és szellemi életének zsinórmértékei, addig a szociológiai, azaz társadalmi törvények, a fajnak, a társadalomnak, a folyton újjászülető emberiségnek mint kollektívumnak a törvényei, melyek időbeli hatálya sokkal nagyobb terjedelmű. Az ember életének és tevékenységének egy, bár gyarló, de mégis jelentékeny meghosszabbítása az örökkévalóság felé.

„Azáltal, hogy a társadalom morális hierarchia és ennek alapján magasabb egységet képvisel, alkalmas arra, hogy az ember hatalmát kitágítsa, és uralmát önmaga és a dolgok felett szinte a végtelenségig fokozza“ (Boutroux: Die Kontingenz der Naturgesetze, 160. 1.). „A társadalom az emberi szabadság látható támasza“ (u. o. 158. 1.)

Megkíséreltük ezen különböző természeti törvények köreit grafikailag ábrázolni (lásd I. ábra). Amíg a logikái, matematikai, mechanikai, fizikai és kémiai törvények érvényességi körének grafikai ábrázolása nehézség nélkül megoldható egymásba rajzolt körökkel, addig az élet jelenségekkel kapcsolatos törvények ábrázolása teljes megelégedésre nem oldható meg.

A szerves kémia azokkal az anyagokkal foglalkozik, amelyeket élő szervezetek választottak ki magukból (gyanta, gummy, guanó stb.), vagy azokkal a növényi és állati organizmusokkal és azok anyagrészeivel, amelyekből az élet már elszállt (cukor, keményítő, szesz stb.), vagy anyagokkal, amelyek élők felbomlásából származtak (szén, olaj, kátrány, benzin stb.).

Ezen anyagok mennyisége a föld tömegével szemben oly csekély, hogy csak mintegy hártát ábrázolhatnák, mely a földgömböt körülveszi. A szerves kémia birodalmának az élő testek élettelen maradványainak csak kiegészítő szerepe van a világegyetem különböző birodalmainak életében és egymáshoz való viszonyában. Az élet keletkezéséhez nem szükségképpen előfeltétel, de az élőlényeknek megkönnyíti az életért folytatott küzdelmet. A humusból a növény könnyebben vesz magához táplálékot, mint a szerves anyagokat egyáltalán nem tartalmazó agyagföldből. A humus nagymennyiségű, az élethez oly szükséges vizet tart lekötve stb. A szerves kémia birodalma az élet egyik másodlagos tényezője, azért juttatunk neki egy külön kört. Ha a keletkezési sorrendet vennők figyelembe, a szerves kémia körét a biológiai és pszichológiai törvények között kellett volna elhelyeznünk: Az *élet* hiánya miatt a szerves kémia folyamatainál az anorganikus kémia és a biológiai törvények körei közé kellett e kört elhelyezni, mert ábránk statikai alapon állítatott össze, mert genetikus ábrát a tudomány mai állása mellett még nem tudunk szerkeszteni. A világegyetem misztériumai a „Welträtsel“ megoldására természettudományi alapon ma még nem lehet vállalkozni.

A biológiai törvények körét egy az anyag köríve köré rajzolt és a szerves kémia körénél kisebb körrel szemléltetjük, mivel az évezredek élőlényeinek maradványai sokkal hatalmasabb tömegeket képviselnek, mint az élők mai tömegei.

A pszichológiai törvények köre ismét kisebb, mivel csak az állatvilágra és az ember világra terjed ki hatálya.

Amint társadalmat nem tudunk elképzelni bizonyos értelmiséggel bíró élőlények tudatos, vagy ösztönös együttműködése nélkül, úgy a társadalmi törvények hatályossága az összes eddig ismertett törvények létehez és érvényességéhez, mint bázishoz van kötve.

A világegyetem törvényei nem egy alaptörvény különböző megnyilvánulásai, ki virágzásai, melyek egymástól függetlenül is megnyilvánulhatnak, hanem egy egymást feltételező hierarchikus rendszert képeznek, ahol egyetlen tag kiesése a felsőbbrendű létsíkok létezését és fenmaradását kizárja.

A logika, matematika és mechanika összefüggése az anyag létezésével mint annak előfeltétele a metafizika leghomályosabb fejezete, ahol az egymástól való feltételezettség csak spekulatív úton

hipotézisekkel közelíthető meg; a fizika, vegytan és biológia körében az ezek közötti összefüggés, illetőleg feltételezetség a tapasztalati úton igazolt tények közé tartozik. Az élet princípiuma a fizikai és vegytani tulajdonságok ágára van oltva és csak azon virágzik. Az érzés, az öntudat és a magasabb szellemi képességeknek az élet világa szolgál bázisul. A leparányibb élőlényeknek is eszközül szolgál az egész világ létfenntartási törekvéseiben. Az élőlények egocentrikus berendezkedésének hordozói: az érzés, az öntudat, az emlékezés és az összes szellemi képességek, amelyekkel az élőlény a világot önmagára vonatkoztatja, mindent értékel.

A logikai, matematikai törvények kapcsolata az anyagi világgal oly nehéz kérdés, hogy ezidő'szerint nem merek ezzel foglalkozni.

Egyelőre aligha tudunk többet, mint amennyit Boutroux sejt, hogy ezek a törvények az összes többi törvények legáltalánosabb relációi és feltételei. Szellemi jellegük azt a meggyőződést kényszeríti ki az elfogulatlan gondolkodóból, hogy eredetük nem kereshető az anyagban, hanem csak a szellem birodalmában.

A fizika legújabb vívmányai: az új atomelmélet, a materializmust különben is elseperte. Niels Bohr és mások felfedezései szerint az anyag legkisebb részecskéi az atomok egy pozitív töltésű elektromos magból és körülötte keringő több vagy kevesebb ionból: negatív töltésű elektromos testecskékből állanak. Anyag tehát a régi értelemben nincs és el kell ejteni a dualizmust: az anyag és szellem szembehelyezését is. A modern tudomány dynamista abban az értelemben, hogy egy elv feltételezésével: az energiával, erővel magyarázza az egész világot. Be kell azonban vallani, hogy ezzel nem lettünk semmivel sem okosabbak. Époly kevésbé tudjuk ma, mint száz évvel ezelőtt, hogy mi az az energia, mi az az erő, mely világot alkot és világegyetemeket tart össze.

Az energiaelmélet felállítására óta, mely szolidan megalapozott kétségbevonhatatlan tényeken nyugszik, a világegyetem még rejtélyesebb, még titokszerűbb lett.

A természettudományi megfigyelések kétségbevonhatatlanul igazolják az energia létét, de azt is, hogy a földünkön az energiának három egymásra támaszkodó és egymást feltételező fokozatával állunk szemben. A legalsóbbrendű ezek közül természeti törvények: a fizikának és kémiaiának a természeti törvények igájába hajtott és az anyagban lekötött energiái, melyeket a tudomány segítségével a gépek és vegyi reakciók révén fel tudunk szabadítani és a természeti

törvények örökérvényű határozmányai szerint szolgálatunkba tudunk állítani.

Arra talán még nem is gondoltak, hogy az örök természeti törvények nélkül az emberiség haladása a technikai vívmányok terén lehetetlen volna. Életünk teljesen a véletlennek volna kiszolgáltatva és az Úr által az első emberpárnak ígért uralom a föld fölött gylkos gúny lenne, mert Örökké vulkánkitörések és még borzalmasabb világkataklizmák felidézésével volna egyértelmű.

Ha meggondoljuk, hogy egyetlenegy atom energiájának felszabadításával a legújabb fizikai mérések szerint olyan energiák válnának szabaddá, amelyek elegendők egész Magyarország 200 esztendeig való fűtésére, állításunkat nem kell bővebben bizonyítani.

Az anyagban lekötött és közömbösített energiák nélkül nincs élet, nincs fejlődés, nincs kultúra, nincs semmi. Ez a függőség azonban komplikáltabb mint gondolnók.

Ha a természeti vilárendet genetikus alapon akarjuk induktíve elemezni, *a semminél* kell kezdenünk és a semmiből kiindulni. A modern fizika megállapításai szerint azonban a semmi a légüres tér, egyenlő az abszolút hideggel -273° Celsius hideggel, amely a halál, az abszolút halál dermedtsége. Érdemes volna kísérletileg megvizsgálni azt a kérdést, hogy a radioaktivitás, az anyagban lekötött energiák felszabadulásának egyik faja független-e abszolút hideg, légüres tértől is.

A radioaktivitás általában független minden külső behatástól, hőmérsékletváltozástól, nyomástól, az elektromos és mágneses változásoktól. Miután azonban a kathodsugárzás előidézéséhez igen ritka levegőben vagy gázban mind nagyobb feszültség szükséges 0.01 mm alul és további ritkításnál a sugárzás egészen megszűnik, kérdés, hogy a radioaktivitás, az általunk előállítható maximális levegőritkításnál nem szűnik-e meg szintén. A rádióaktív anyagok γ , azaz Röntgensugarakat, β sugarakat, azaz Kathodsugarakat és α sugarakat, azaz csósugarakat bocsátanak ki. Ha a Crookes-féle csőben a kathodsugárzás igen ritka levegőjű térben megszűnik, valószínű, hogy a rádióaktív anyag β sugárkibocsátása is megszűnik.

Ha az α és γ sugár is így viselkedik, akkor a Kant-Laplace elméletet a világok kialakulásáról tovább lehet fejleszteni, de kérdés, hogy mechanikus fogalmazásban továbbra is fentartható-e. A világok kialakulása ez esetben automatikusan nem indulhatott meg,

előbb a világok kialakulására alkalmas környezetnek kellett előállnia, azaz ilyet teremteni kellett még akkor is, ha az őskáoszt öröktől fogva meglevőnek képzeljük.

A világok kialakulásánál csak az indítóok, a kezdet mikéntje, haladja meg tudásunkat. Annak lefolyását a Kant-Laplace elmélet és más fizikusok kísérletei elég szolidan valószínűsítették. Aki azonban bámulatunkat és hódolatunkat a Teremtő bölcsességével szemben mindig újból kikényszeríti, az az a körülmény, hogy a Földünket alkotó elemek atomjaiban felhalmozott irtózatossági energiák úgy vannak az anyagban lekötve, hogy azok felszabaduló és felszabadítható része elektromosság, mágnesesség, fény és különböző rádióaktív kisugárzás formájában bajt nem okozhat, sőt munkába állíthatók: az embernek a föld és annak teremtményei fölött uralmát lehetővé teszik és növelik. A föld anyagának energiái azonban az élet gyengéd hájtásainak védelmében annyira le vannak tompítva., annyira le vannak kötve, hogy az anyag fizikai, kémiai tulajdonságainak megnyilvánulása megfelelő hő, fény, elektromosság stb. nélkül nem is következik be. A fizikai és kémiai akciók és reakciók megindulását és lefolyását a Nap teszi lehetővé, amelynek közelében minden elégsé, de millió és millió kilométer távolságba, mint meleget fényt adó és életet keltő jótévő vonul végig az égbolton.

A szervezetlen anyag léte független a Nap funkciójától, az anyag földi fizikai és kémiai funkciói azonban szoros függésben van tőle.

A földön található életnek azonban már a léte is, mint előfeltételtől függ a Nap melegétől és napsugarak kémiai és rádióaktív hatásától. Az élet keletkezésének és fennmaradásának előfeltétele a Nap melege. 15—40° Celsius közötti hőmérséklet a legelőnyösebb az élet fejlődésére. Egyes edzett és jól aklimatizálódott élőlények kifejlődésük után megbirkóznak —60° Celsius és +60° Celsius közötti abnormális hőmérséklettel is.

Amint az anyag megjelenését a semmiben minden elfogulatlan gondolkodó csak a teremtés ténye által tudja kielégítően megmagyarázni, úgy a földön az élet princípiumának az élet egocentrikus erőinek megjelenése és működése is ugyanezre a magyarázatra szorul. Az élet szintén fizikai és kémiai folyamatokkal operál, de azok szubtilisebbek, egy cél szolgálatába vannak kényszerítve: az élet fennmaradását szolgálják, minden kibogozhatatlan komplikáltságuk dacára. A szervezetlen világ vak és véletlen erői az élet mezején kifinomult, rendszerbe szorítva és célok szolgálatába hajtva jelennek

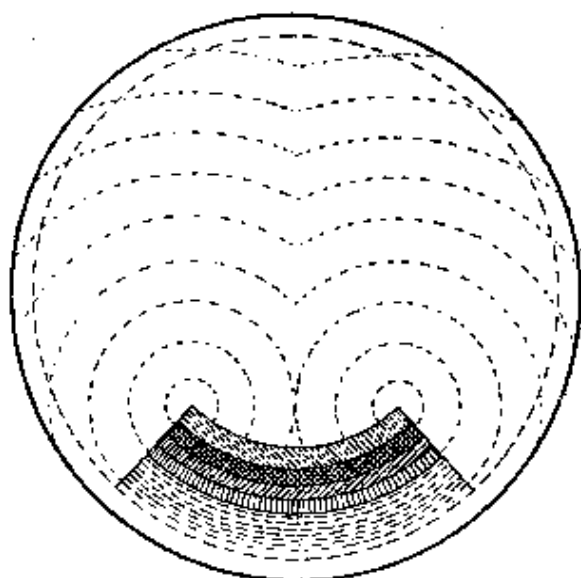
meg. A magasabbrendű élőlények világában az életösztön, a céltudatos cselekvés minden látszatával dicsekedhetik, amely az embert a legszebb tanköltemények és állatmesék költésére ihlette meg. Az ember, az élő ember rokonának érzi a teremtett világ összes élőlényeit. Az ösztön, az érzésvilága a lépcső az értelem birodalmához. Nem a szellemnek, a léleknek van szüksége az élőlények funkcióira, az ösztönre és érzésre, hanem a testnek, az élőlényt alkotó anyagnak kellett addig fejlődnie, hogy a lélek öntudatos és engedelmes eszköze lehessen.

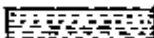

Az anyagi világ törvényeinek hierarchiája szellemi alaptörvényeken épül fel, arra támaszkodik és a fejlődés, a tökéletesedés, a haladás révén oda tér vissza. Ez magyarázza meg a világ örök nosztalgiaját teremtőjével, a seregek és világok Urával szemben.

Lexis még szigorúan elkülöníti egymástól a természeti és társadalmi tudományokat. Az előbbieket a közvetlen lét kategória sémájával záródnak, az utóbbiak szerint egy oly rendszert látszanak alkotni, melyet többféle nézőpontból lehet felfogni. A társadalmi tudományok különböző ágai egymásfölé emelkednek, úgyhogy a felső mindig magába foglalja az alsót, de az alsó is bizonyos relatív önállósággal bír. (Lexis: Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerung- und Moralstatistik 240. lap).

A természeti törvények hierarchiájának tüzetesebb vizsgálata azonban további következtetésekre és megfigyelésekre is ad alkalmat. Láttuk, hogy az egyes törvénykategóriák határain mindig új és új filozófiailag tovább nem redukálható tényezők jelentek meg, melyek feltételezése nélkül nem tudnánk magunknak még a tapasztalati világot sem megmagyarázni.

A logikai és matematikai törvényeket mint a világ fundamentumát képező értelem emanációit foghatjuk fel, mint a ráció birodalmát, melyből azonban a természeti világba, a tapasztalati világba csak az anyag és erő, újabban a modern atomelmélet alapján csak az erőnek feltételezése mellett léphetünk be, de ekkor is csak a mechanika a mozgás jelenségeit tudjuk érthetővé tenni. A fizikai és kémiai jelenségek ismertetésénél a fajok és a minőségek fogalmát kell bevezetnünk, és sorban minden új törvénysíknál és jelenségcsoportnál egy-egy új fogalmat, egy-egy új erőt vagy princípiumot kell feltételezni, mint az élet, az érzés, az emlékezés, és a tudatos-célszerű cselekvés tényét, amelyek nélkül az atomenergiánál, a mechanikánál kellene megállapodnunk. A világot eszerint vissza tud-

	Ratio (Logika, matematika)
	Erő (Anyag, elemek)
	Szerves anyagok
	Növényvilág
	Állatvilág
	Ember és társadalmi
	Anyaghoz nem kötött szellem világa

jük vezetni a szellemi energiára, anélkül, hogy megtudnók magyarázni, hogy a tapasztalataink alá eső természeti energiák, hogyan szakadtak ki a szellemiekből, és anélkül, hogy az energiák közötti alapvető tulajdonságokat ismernők, amelyek az energiák hierarchiáját létrehozzák.

Az eddig előadottakból csak a világegyetem különböző létsíkjaiban működő erők természetére nézve vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a világegyetem tapasztalati és szellemi része különböző energiasűrűsödések terméke. A különböző létsíkokban, különböző energiafajok lépnek fel, amelyek természetére és keletkezésére vonatkozólag *igen keveset tudunk*.

Az energiákat csak különböző funkciói útján tudjuk megkülönböztetni és ezek alapján beszélhetünk mechanikus, vitális és szellemi energiákról. A három létsík: az anyag, az élet és a lélek energiáinak funkciói oly különbözők, hogy csak metafizikai teóriákkal alapozhatjuk meg rokonságukat, mint az Pauler Ákosnak, zseniális művében, sikerült is. (Bevezetés a filozófiába.)

Induktív alapon felállított világrendsémánk csak azt igazolja, hogy az anyagi világ mechanikus erői a legalacsonyabbrendűek és szellemi energiák a legmagasabbrendűek. A naturalisztikus evolúcióelmélet szerint a legmagasabbrendű létsíkok a legalacsonyabbrendűekből fejlődtek ki differenciálódás révén. A haladás útja „a homó•génnek heterogénné való átváltozása“ Spencer szerint. (H. Spencer A haladás. Bpest 1919. 12 lap).

Látni fogjuk azonban a törvénysíkok determináltságának, a szükségszerűség és szabadság szerepének vizsgálatánál, hogy a haladás meghatározása Spencer fogalmazásában csak úgy állja meg a helyét, ha a haladás problémájának fejtegetésénél az egyetlen mechanikus szempontra korlátozzuk magunkat s behunyjuk szemünket a világegyetem szinte felfoghatatlan formagazdasága és a relációk megszámlálhatatlan kombinációi elől. Nagyobb logikai ellentmondások és ténybeli tévedések nélkül a világegyetem csak mint a szellem energiáinak terméke, legalább is a szellemből, mint öntudatos alkotó energiából vezethető le. A világot alkotó szellem: Isten lényegével és titkaival már csak a filozófiai tudományok foglalkozhatnak. A modern atomtan és legújabb atomenergiamérések csak arra nyújtanak még módot, hogy bizonyos számszerű fogalmat alkossunk magunknak a Teremtő hatalmáról. Kénytelenek vagyunk belátni és

elismerni, hogy egyetlen szikladarab teremtésénél akkora energiák használtattak fel, akár villamosság mértékegységében, akár hőenergiában: kalóriában kifejezve, úgyhogy csak borzadállyal gondolhatunk arra az esetre, mi történne akkor, ha egy öklömnyi kavicsba sűrített energiák egyszerre felszabadulnának. Mintha Jób megsejtett volna a lélek e hatalmából valamit. (Jób könyve 4. r. 12—15) „Továbbá nekem egy elrejtett ige mondatott és mintegy lopva vette* be fülem sűgása érkezését. Az éjjeli látomás iszonyodásában, mikor az álom el szokta érni az embereket, félelem esek reám és rettegés. és minden csontjaim megrémülének, és midőn a lélek jelenlétemben átment, felborzadának testem hajszálai.“

A materialisztikus világnézet megkísérelte az anyagból később az anyagi világ öntudatlan és törvények uralma alatt nyögő erőiből a világegyetemet, az élet, a szellem világát felépíteni és kifejleszteni mechanikus sablonok útján. Az alacsonyrendűből a magasabbrendűt keletkeztették és nem vették figyelembe, hogy a kevés nem adhat sokat, az élettelen anyag önmagából nem termelhet ki olyat, ami nincs benne, legfeljebb akkor, ha valami magasabbrendű princípiummal, erővel vagy lényeggel érintkezésbe lép és attól mintegy megtermékenyül. A fejlődés megmagyarázására nem elegendő a sejtek hasadásának, osztódásának hasonlata. A fejlődés nem analitikus: úton, hanem csak szintézis útján képzelhető el. Ugyanaz a dolog önmagával kombinálva sohasem fog szintézist eredményezni, legfeljebb önmagának többszörösét, feltéve, ha giz élet reprodukáló erejével ab ovo rendelkezik. A szintézis eredménye csak akkor lehet fejlődés, ha, nem egyenrangú erejű szintéziséről van szó. Mozgás kombinációja mozgással csak mozgás lesz. Szervetlen kémiai reakciók a vegetális. élet erőivel kombinálva növényeket hoznak létre. Szervetlen kémiai reakciók szintézise az animális élet erőivel állati szervezeteket produkál. Itt azonban nem szabad megfélekednünk arról sem, hogy az állati élet létezésének előfeltétele az állati élet *fenmar adásának*. Hogy ezen összefüggés és feltételezettség kihat-e az állati élet keletkezésére is, erre tapasztalati úton nem tudunk választ adni.

Az értelem révén öntudatra ébredt élet különbözteti meg az embert az állattól és képesíti az emberi társasélet fejlődési alakjainak formálására. Az állandó családi kapcsolat, nemzetség, törzs, nemzet és állam mind ebbe a fejlődési vonalba fekszenek és az emberi nyelv, tudomány, művészet, vallás, a gazdasági élet stb. a társasélet funkcióiként foghatók fel.

A természeti világ törvényrendszere hierarchiájának sémája, a tények szava és az abból vonható legközelebbi következtetése nem kedveznek a materialisztikus világfelfogásnak. A modern fizika megdöntötte a durva materializmus alapjait. A természeti törvények rendszerének vizsgálata valószínűtlenné teszi a materialisztikus fejlődésméleletet. Az alacsonyabbrendű létsíkok ugyan előfeltételei a természeti világban a magasabbrendű létsíkok fellépésének, de létük nem szolgálhat elegendő okul keletkezésükhöz. Az alulról kiinduló fejlődés mechanikus úton nem lehetséges, felülről lefelé pedig már nem fejlődésnek, hanem alkotásnak, teremtésnek hívják. A hierarchikus világrend ténye csak az utóbbinak enged indokolt teret. A mai természettudományi értelemben vett fejlődésnek csak az egyes törvénysíkok kategóriáin belül van tere, de itt is csak ott, ahol a természeti törvények (mechanika, fizika, chemia) sajátos determináltságán mint bázison felépült az immár teleologikus természeti világ, mely az alacsonyabbrendű létsíkokat önfentartásra, fejlődésre és boldogulása érdekében felhasználhatja ; ahol minden egyed az alsóbbrendű természettel szemben öneélúságát igyekszik érvényre juttatni. Az egyedek még hordozzák a mechanikai, fizikai és vegyi törvények láncait, de az egyedi életcélok megvalósításánál, az eszközök felhasználásánál már válogathatnak, már élhetnek a szabadsággal.

Mi a szabadság?

A szabadság lényegét és szerepét a természet világában ez esetben is csak akkor tudjuk megvilágítani, ha nem korlátozzuk magunkat az emberi életben tapasztalható, jelenségekre, melyek a szabadság jelenlétét igazolják, hanem az egész természeti világon, az összes törvénysíkokon, létsíkokon keresztül megfigyeljük a szükségszerűség, determináltság és szabadság nyomait, illetőleg működését és szerepét a természetben, valamint a determináltság és szabadság egymáshoz való viszonyát a természeti törvények rendszerében, amely elemzést Boutroux mesterien végezte el említett műveiben.

Mielőtt a szükségszerűség szerepét vizsgálnók a természet világában, annak fogalmát kell megállapítani. A létezők világában abszolút szükségszerűségről csak az előzmény és következmény viszonyában beszélhetünk. Az ilyen értelemben vett abszolút szükségszerűségnek legtökéletesebb típusa a logikai Syllogismus, ahol egy különös tételt mutatunk föl, amely abszolút szükségszerűséggel egy másik tételből

ered, mert a különös abban befoglaltatik és abban a pillanatban implicite feltételezzük, amint az általános tételt felállítottuk. Eszerint abszolút-szükségszerűségről a fent kifejtett értelemben csak ott beszélhetünk, ahol analitikai viszonyt tudunk kimutatni, vagyis, ahol az állítmány az alany fogalmában befoglaltatik. Ilyen analitikai viszonnal csak a tiszta logikában és matematikában találkozunk. Az alkalmazott logika szintetikus ítéleteiben uralkodó szükségszerűség már egy árnyalattal gyengébb és homályosabb, mert az ítélet állítmányának nagysága Boutroux szerint nincs pontosan meghatározva.

Az analitikai ítélet egyik képlete:

$$A = A,$$

míg szintetikus ítélet csak annyit mond ki, hogy

$$A \text{ az } A.$$

Az uralkodó szükségszerűség megállapítása annál nehezebb és bonyolultabb, minél több olyan elem lép föl, amelyeket a dolgok összefüggésének megítélésénél figyelembe kell vennünk, amely elemek nem vezethetők vissza és analitikai és szintetikus ítéletekig. A természet világában több ilyen jelenséggel találkozunk, amely filozófiailag tovább nem redukálható, amellyel mint adottsággal számolnunk kell, de amely más, mint egy analitikai vagy szintetikus viszony. Boutroux sorban kimutatja, hogy a különböző természeti törvények síkjában mindig új és új, a logikai törvényekre vissza nem vezethető dolgok lépnek fel, amelyek a relatív szükségszerűség uralmát a természetben uralkodó sokszersőség révén korlátozzák. A szükségszerűség a legnagyobb fokban a logikai törvényeknél mutatható ki. A logika legtökéletesebb mintája az abszolút szükségességnek, amely azonban a *realizálhatóságnak* csak minimumával rendelkezik, uralkodik a dolgok felett, de nem határozza meg természetüket. Az a szükségesség, melyet a logika törvényei magában foglalnak, fennáll akkor is, ha a dolgokat képeseknek tartjuk a spontaneitásra, sőt akkor is, ha ezek a dolgok szabadok. A logika egy abszolút uralkodó, azonban tőlünk igen távol van, egy áthághatatlan határt képez, amelyen innen azonban még sokkal több tér van, mint amennyit mi valaha áttekinthetünk.

A matematikai törvények még igen közel állanak az abszolút szükségességhez, de elég távol állanak a dolgoktól és a valóságtól. Egyedül számokkal nem tudjuk a dolgokat meghatározni. Ha a létező dolgokkal közelebbi összefüggésben is állanak, mint a logikai törvények, mégse állíthatjuk róluk azt, hogy az abszolút szükséges-

séget vezetnék be a természetbe: szigorú levezetésük csak teljesen fel nem fogható axiómák útján lehetséges, amelyeket az értelem ezen levezetésre való tekintettel maga kombinál. Hogy mily fokban uralkodik a dolgokon is a matematikai törvények sajátos szükségessége, az csak a fizikai és matematikai törvények összehasonlításánál derülhet ki.

A mechanikai törvények, amelyek a legközelebb állanak a logikai és matematikai viszonylatokhoz egy lényeges és karakterisztikus jellemvonással különböznek tőlük és *ez a különbség az erő fogalma*.⁷

Mielőtt a mechanikában fellelhető szükségszerűség mértékét igyekeznők megállapítani, különbséget kell tennünk a szükségszerűség és a determináltság között, mert e nélkül nem tudunk eligazodni a természeti törvények egymásközi viszonyában, a természeti törvények szemünk előtt lassan kibontakozó hierarchiájában. A szükségképesség kifejezi annak lehetetlenségét, hogy egy dolog másképp legyen, mint ahogy van. A determináltság pedig csak azon feltételek összegét jelenti, amelyek erejénél fogva a jelenségnek úgy, ahogy van összes létformáival együtt lefolynia kell.

Jeleztük már azt, hogy úgy a logikai, mint matematikai törvények a létformákat meghatározatlanul hagyják. Ugyanezt mondhatjuk azonban a tiszta mechanika törvényeire nézve is, míg a fizikai törvények ezeket már törvényekkel magyarázzák. Épúgy a kémiai törvények is. Minél szorosabb és szűkebb azonban ezen törvények fellépése révén a létformák determináltsága, annál kuszáltabb és homályosabb a szükségszerűség szerepe, annál kevésbé redukálható analitikai összefüggésekre, melyek a szükségképesség lényegét kiteszik. A mechanikában mint jeleztük az erő lép fel, mint imeretlen és filozófiailag tovább nem redukálható tényező, melyet kénytelenek vagyunk felvenni, de ezzel eltávolodunk a szükségképeniségtől.

A fizikai törvényeket nem tudjuk teljes egészükben a mechanikai törvényekre visszavezetni, mert egy új elem lép föl: a minőség, a qualitas. Bár a természettudományok igazolták az energia megmaradás elve alapján Heraklit álmát, hogy az erő maradék nélkül átváltoztatható egyik megjelenési formájából a másikba. Fényből melegbe, melegből elektromosságba, vagy mágnességbe, addig a mozgás az energia legáltalánosabb, homogén funkciója, pusztán egy

¹ A hatás kifejtés az erő tulajdonsága. A logika és matematika igazságok hatást nem fejt ki, hanem minden létező alaphatározmányai.

causa efficiens, melyre a causa materialis nélkül nem alakulhat át más energiává. (Lásd erre vonatkozólag a 6. oldalon kifejtetteket.)

A kémiai törvények síkjában a határozott, állandó minőségi tulajdonságokkal jellemezett testek: a különböző elemek lépnek fel, amelyek még jobban összebonyolítják és megnehezítik az analitikai és szintetikus ítéletek lehetőségét és a tapasztalásra mint egyedüli megismerési lehetőségre utalnak.

A kémiai és fizikai törvények síkján túl kezdődik az életnek, mint erőnek, mint princípiumnak uralma, mely a spontaneitás kétségtelen és tapasztalatilag is megállapítható jelenségeit tárja elénk, amelyek a fizika és kémia, sőt a mechanika törvényeinek uralmát szűkítik és módosított alakban az élet elvével kombinált formában engedik érvényesülni, ami által a fejlődés, növekvés, szaporodás, azaz az életjelenségek lehetővé válnak. A spontaneitás a növények világában egészen vegetatív jellegű, az állatvilágban a spontaneitásnak egy magasabb fokával találkozunk, a szigorúan vett életjelenségek és az ösztönös érzések kombinációjával, míg az ember síkjában a spontaneitás az öntudatos és megfontoltan célszerű cselekvésnek is teret enged.

Ezek szerint a természeti törvényekre nem tekinthetünk mint egy homogén komplexszumra, hanem mint egy oly rendszerre, mely a hierarchikus tagoltság minden attribútumával fel van ruházva. Az eddig tárgyaltak alapján a területileg legáltalánosabb érvényű törvények a logikai és matematikai törvények a relatív szükségképiség síkjába tartoznak bele.

A mechanikai, fizikai és vegyi törvények a determinizmust viszik bele a természetbe: a determinált természettörvények síkját képezik; a biológiai törvények birodalmában, ahol a determináltság még eléggé szoros, az élettörvények fokozatosan a spontaneitásnak engednek mind nagyobb teret, míg az emberi pszichológia területén: a teleológia a természeti törvények érvényesülési formája.

Csalódnánk azonban, ha abban a hitben ringatóznánk, hogy ezeknek a megállapításoknak nincsenek előfutárjai.

Már aquinói szent Tamás tiltakozott Summa Philosophie IV. könyvének 11. fejezetében az ellen, hogy a kauzalitás elve csak egyféle értelmezést engedne meg, mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a természet világában többféle kauzalitás érvényesül. A mechanika, kémia, fizika kauzalitása a szigorúan természettudományi értelemben vett oksági elv. Ellenben az élet kauzalitása már a teleo-

lógia, amely az emberi élet területén még bensőségesebbé válik, felemelkedik a gondolkodó öntudat, az alkotó szabadság és hatalom fokára, mely azonban mint ballasztott magával hurcolja az emberi testre ható összes alsóbbrendű és a korlátozhatóságú emberi lélek által csak igen kis részben ellensúlyozott többi törvények hatását is.

A. v. Ottingen is rámutatott arra, hogy ugyanez a természeti erő többféle irányban fejtheti ki hatását ; részben mint mozgató mechanikus természeti erő, (mechanikus kauzalitás), részben mint inger (dinamikus-organikus kauzalitás) és mint motívum (etikai-szellemi kauzalitás). (Moralstatistik Erlangen 1868. 25 lap).

Boutroux zseniális vizsgálódásai megrendítették a mechanikus világszemlélet legerősebb várát. A természeti jelenségek felületes és töredékes megfigyelése azt a meggyőződést keltette, hogy a szabadság idegen és a természet világába be nem illeszthető fogalom, melynek előzményei nincsenek, hanem fejlődés nélkül hirtelenül és valószínűtlenül tűnik fel az ember világában. A természettudományok révén mindenütt a mechanikus oksági elv érvényesülését figyelhetjük meg. Ezredgramnyi és tized- és századmilliméternyi pontossággal kiszámították a fizikai jelenségek szükségszerű lefolyását. A biológia terén az élet és halál váltakozásában nincs kivétel. Nemtáplálkozásnak halál a vége, a szervek elpusztulásával a funkciók is megszűntek stb., stb. A mechanikai pszichológia a lelki funkciók: gondolkodás és érzelmek és bizonyos a szervezetben beálló vegyi és fizikai hatások párhuzamosságából genetikus viszonyokat igyekezett megállapítani és a szabadságot messze száműzték maguktól, mert a természet világában érvényesülő és mindenütt megfigyelhető oksági elv köreit zavarta és megoldhatatlannak látszó ellentmondásokat produkált, melyeket a múlt századbeli racionális és empirikus gondolkodás nem tudott megoldani. A szabadság rosszhírű elvé vált, amellyel csak a tudományos hírnév veszélyeztetése árán lehetett operálni. A szaktudományoknak a szabadságról folytatott vitái a szabadság fogalmát teljesen elhomályosították. Sokak szemében egy az embernek tulajdonított misztikus hatalomnak tűnt fel, amellyel — a pozitív vallásoknak tulajdonított tanítás szerint — az ember akarati tényeivel kivonhatja magát a természeti törvények hatása alól, ami azonban ellenkezett a tapasztalattal. Az akarat szabadságát legdogmatikusabban hirdető katolikus egyház a szabadság fogalmát a fenti tág és önkényes magyarázattal szemben a következő szűk és pontosan elhatárolt definíciókkal adja. (Cathrein: Erkölcsbölcselet

I., Temesvár, 1900). Az ember anyaga ugyanaz, mint a szervetlen világ anyaga és az anyag törvényeinek van alávetve. Tenyészeti élete közös a növényekével, az állatvilág érzéki élete is megvan, így tehát az ember egyesíti magában mindazt, amit a kívülre látható világban tapasztalunk. (15 lap.)

Miben áll tehát az ember szabad akarata és szabadsága? A szabadság a tágabb értelemben a külső, a belső törekvéssel ellenkező kényszertől való mentesség (libertás a coactione). Szorosabb értelemben a szabadság egy bizonyos cselekvésmódra irányuló belső kényszerítéstől való mentességet és ezzel kapcsolatban azon képességet jelenti, hogy cselekvéseinket bensőnkben önmagunk határozzuk el. (27 lap.)

Főlétséges megjegyezni, hogy cselekvéseink végrehajtásánál a természeti törvények által szabott korlátokat nem hághatjuk át. Kérdés azonban, hogy ezen korlátok engednek-e teret bizonyos határon belül az ember mozgási és választási szabadságának és mi által válik ezen választási szabadság lehetőségessé.

Láttuk, hogy a logikai és matematikai törvények uralma alól nem vonhatja ki magát senki és semmi. Semmiféle értelmes lénynek nem áll módjában a logika és matematika törvényeit kijátszani, egyiket a másikkal paralizálni, hatályukat és érvényességüket módosítani, azok egymás mellett változatlanul és egyidejűleg állandóan érvényesek. Szabadságról tehát a ráció birodalmában leghalványabb formájában sem beszélhetünk.

A mechanikai törvények uralmi síkjában az anyag és tér világában az erő és mozgás már nem uralják ily kizárólagossággal a világegyetem színpadát. A mechanikai törvények feltétlen és megmásíthatatlan érvénye elvben feltétlenül fennáll. Statikai érvényességük és hatályuk kétségbevonhatatlan, azonban dinamikai érvényességük már hézagos. Az anyag és tér világában, az erő és mozgás országában a törvény ép oly törvény, mint a logikai törvény, hatálya alól nincs kivétel, de a törvény nem tölti be a világegyetemet, hanem jelentékeny hézagokat hagy maga után, ahol a véletlen, a teremtés, sőt az emberi öntudatos, sőt öntudatlan és akarati tevékenysége számára is marad elegendő tér. Boutroux, hogy a mechanikai törvények érvényének kisebb arányait kifejthesse a lét és nemlét határára áll, ahol a logikai és matematikai törvények a megfoghatatlan szellemi létet, a mechanika az anyagban és mozgásban empirikusan megragadható létet jelenti. A racionalizmus szempontjából a logikai és matematikai

törvények birodalma, a metafizika ködös területe, mely a múlt századbeli természettudományi felfogás szerint nem is tartozik a tudomány, az egyedüli létjogosultsággal bíró empirikus tudományok sorába. Létező — Boutroux szerint — csak abból lesz, ami lehetséges. A lehetséges egy meghatározhatatlan mennyiség, amelyből csak a véletlenül vagy a teremtésen át visz az út a létező dolgok közé, mert a számtalan lehetőség közül mindig csak egy valósul meg. A létezők világán keletkezésétől fogva egy hatalmas rés tátong, mely a szükségszerűséget a természeti világban nem engedi korlátlanul érvényesülni.

De nemcsak nemlét és lét között lévő hidon szabad a közlekedés olyan korlátozások és szabályok alól, amelyeket a jelenlegi nyelvhasználat törvénynek nevez, hanem egyéb kötetlenségeket is találunk a mechanikai törvények létsíkjában, amelyek megnyitják azokat a zsilipeket, amelyeken át a szabadság a természet világába tódul. Boutroux zseniális megállapításán kívül egyéb jelenségek is megfigyelhetők, mint a szabadság születésének kétségtelen előjelei. A mechanikai törvények változatlanságán épül fel a világegyetem léte. Érvényességük térben és időben elvitathatatlan. A mechanikai törvények elvben időbelileg is, térben is ugyanott és ugyanakkor érvényesek. A valóságban azonban még nincs így, mert a törvény a természeti változásoknál is megkülönböztethető két elem: a potencia és az aktus közül csak a változást, vagyis a potencia és az aktus közti átmenetet szabályozza. A törvény csak azt mondja meg nekünk, hogy bizonyos, ilyen vagy olyan előfeltételek bekövetkezése esetén a változás ilyen vagy olyan lesz. Maga az előfeltétel bekövetkezése az erők játékának folyamánya, ahol a törvény ezen játék mikénti lefolyását állapítja meg, anélkül, hogy az erők mennyiségére, az erők természetére befolyással bírna. A törvény a természeti változások mikéntjét: a hogyan-t szabályozza, de nem azok tartalmát, a tartalmat meghatározó erőket.

A természeti törvények nem zárhatják ki egymást in theoriam, az erők azonban igen. Az erősebb erő elnyomhatja a vele ellentétes gyöngébb erőt.

A mechanikai törvények által létmegnyilvánulásaiában szabályozott anyag, erő, főleg azonban egyik életműködése, illetőleg létmegnyilvánulása a mozgás, nemcsak egyirányú, de ellentétes irányú is lehet. A mozgás alapjában véve az atomenergiák egyik funkciója, és a legkülönbözőbb számtalan atom funkcióinak componense.

Az anyag különböző tömegei, azok különböző minőségei, fajai, halmazállapotai, különböző fizikai tulajdonságai, más, h?ás elektromos töltése stb. dacára a mozgás, a mechanika törvényei szerint folyik le a világegyetem viszonylataiban empirikus szigorú rendben. Az egyes részletekben azonban épp annyi eltérést látunk az egész világegyetem távlati képbe összefoglalt változásainál is, mint a társadalmi jelenségek quetelet-i távlati képénél, ahol divergáló egyedi tulajdonságok zavarják az egységet.

A természet világában megfigyelhető mozgás különböző nagyságú és irányú erők hatásának eredménye. Minden lény és egyén, amely bizonyos mechanikai erő kifejtésre képes természeténél, testi berendezkedésénél fogva, annyi szabadságot élvez a mechanikai törvényekkel szemben, amekkora mechanikai erőt saját erejénél fogva paralizálni tud ellenkező irányú erők szembeállításával, vagy irányításával. *A szabadság tehát nem felmentés a természeti törvények uralma alól, nem immunitás a természeti világrend alól, hanem a szilárd és változatlan természeti világrenden alapozódó aktív képessége a magasabb létformáknak az alacsonyabbakkal szemben, hogy a törvények keretén belül a természeti erők működését, illetőleg játékát életmegnyilvánulásai szempontjából kedvezően befolyásolják.*

Erre gondolhatott öttingen (Moralstatistik 296 lap), amikor a szabadságot legáltalánosabb értelemben úgy határozza meg, hogy az a mozgás lehetősége, a lény belső természetéhez tartozó, sajátos törvények szerint. Ez a fogalom szerinte mindenütt alkalmazható, ahol szabadságról beszélünk, még pedig akár Istenre, az abszolút világteremtőre és világrendezőre, akár a legkisebb teremtményre, pl. egy növekvő fára, vagy egy esésben lévő kőre. Ez az általánosság szerinte nem gyengéje a definíciónak, hanem bizonyítéka helyességének.

Öttingen fogalmazása alapján azonban a szabad akaratból származó és a természeti vagy erkölcsi törvény kényszere következtében beálló cselekedetek között nem tudunk különbséget tenni, mert a törvény és szabadság nála egy.

Már Wagner rámutatott arra, (Gesetzmässigkeiten in den scheinbar willkürlichen menschlichen Handlungen, II. köt. Hamburg 1864. 66 lap) „hogy a törvények csak a történések módját magyarázzák meg. Valamely természeti törvény felfedezése azért még nem jelenti a probléma megoldását is, mert az továbbra is érthetetlen marad előttünk. Tudjuk pl., hogy a testek vonzzák egymást, azt is, hogy mily mérvben, ennek dacára nem ismerjük a vonzás mélyebben

fekvő okát, az ép oly megfoghatatlan rejtély most is, mint azelőtt.

Lexis ép azért természettudományi jelenségek magyarázata szempontjából nem is tartja fontosnak az erő, vagy a metafizikai kauzalitás fogalmának bevezetését. (Lexis: Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerung- und Moralstatistik, Jena 1903. 238 lap).

Sokkal élesebben mutatkozik Wagner megfigyelésének jelentősége, ha azt a logikai törvények síkjára alkalmazzuk. Gondolkodásunk a logikai törvények szabályai szerint folyik le, a logikai törvények azonban csak alaki törvények és nem határozzák meg egyszerűen a gondolkodás tartalmát is. (E. Bernheim: Lehrbuch der historischen Methode, Leipzig 1889. 74 lap.) A gondolat tartalmát a tárgyi rend és a lélek kvalitásai adják meg. A tapasztalat bizonyítja, hogy nincs két egyforma ember, tehát nincsenek egyforma lelki kvalitások sem. A variációk buja sokfélesége, ezerféle árnyalatai és ezek millió kombinációi teszik lehetségessé az emberi gondolatvilág hihetetlen gazdaságát. A biológia síkjában az egyéniségek milliói helyett a fajok százai adják meg az élet csillogását és pompáját, anélkül, hogy a biológiai törvények korlátozólag hatnának a fejlődésre. A törvény itt is csak keret, amelyen belül ezerféle lehetőségekre van tér. A kémiai törvények keretein belül 92 elem vegyülési lehetőségei tarkítják a törvények száraz vázát. A fizika síkjában az anyag háromféle halmazállapota kombinálódik az anyag hatféle fizikai tulajdonságával.

A törvényt nem szabad összekevernünk a szabadsággal, a törvény a keret, a határvonala, amelyen belül a szabadság érvényesülhet. A szabadság az élőlényeknek és az embernek, különösen az utóbbinak azon képessége, hogy létüknek tartalmat adjanak.

Ez a képesség különböző fokban található fel a természeti világ síkjaiba tartozó tárgyak, illetőleg lényeknél. Eddigi vizsgálódásaink szerint, a dolgoknak, az élettelen tárgyaknak a szabadság nem sajátja.

Szabadsággal, illetőleg a szabadság különböző fokozataival az élet princípiuma által megilletett anyagkomplexumok bírnak. Az élet birodalmában a természettudományok háromféle más és más, külső és belső jellegzetes tulajdonságokkal és képességekkel bíró lényeket különböztet meg: a növényeket, az állatokat és az embereket.

Az élet titokzatos princípiuma a növényeket a tárgyaktól megkülönbözteti egy belső szigorúan körülhatárolt erővel, melyet minden növény a szaporodás képessége által tovább ad magjainak. A magba

rejtett képességek, erők, az élet princípiuma a levegő, nedvesség, meleg és napfény közreműködésével arra képesít minden növényt, hogy a mechanikai törvények által szabályozott erőket pl. nehézkedési erőt legyőzze, a növényt testét fölépítse és az élet fentartásához szükséges táplálékot, vizet, sókat a talajból felszívja és a növény és fa legmagasabb részéig is szállítsa. A növény által kifejtett munkát nem méltattuk addig figyelemre, amíg ezen teljesítményt mértékszerűen meg nem állapították. Ha azonban meggondoljuk, hogy száraz nyári időben egy közepes bükkfa naponta 300 liter vizet szivattyúz fel 15—20 méter magasságig, az ausztráliai eukaliptuszok és az amerikai mammutfenyők 140—150 méter magasságig még sokkal nagyobb vízmennyiséget, akkor bámulattal kell megállanunk a növényvilág hatalmas erő kifejtésével szemben.

A növények és fák anyagának ellenállóképessége, hideggel, szélviharral stb. szemben szintén elég tekintélyes. A gyökerek repesztőmunkája a legkeményebb sziklatalajban közismeretes.

A növényvilág szabadságát a mechanikai erőkkel szemben nem szabad lekicsinyelnünk.

De itt is különbséget kell tennünk a növények külső és belső szabadsága között. A növények külső szabadsága mechanikus, technikai szabadságnak is nevezhetnők. Ez esetről-esetre mérhető. Mértéke az ellenállás technikailag mért erők, illetőleg az ezekkel szemben végzett munka.

A növény belső szabadsága már misztikusabb. Egyrészt a növényi testen belül, egyszóval azon térben, melyet elfoglalva tart, kizárja a mechanikus erők működését, másrészt a fizikai és vegyi erőket is csak finomultabb érzékenyebb reagenciájú alakjukban, a szerves vegytan törvényei szerint engedi érvényesülni, hogy az élet által minden egyed elé tűzött célt szolgálja.

A növények szabadsága a fenti értelemben három törvénykategóriával szemben érvényesül, a mechanikai, fizikai és vegyi törvénysíkokkal szemben, míg az élet, a biológiai törvényeknek, vagyis az élet sajátos törvényeinek maradék nélkül alá van rendelve. Sajátos természetük lényege ép az élet, a biológia és e téren szabadságról azért nem lehet szó, mert ezzel megtagadnák természetüket, vagy már nem növények, hanem ennél magasabb lények volnának. A növény szabadsága életnyilvánulásaiban ugyan aktív, a növényi életet veszélyeztető hatások ellen csak erős regeneráló képességgel védekezik, azért passzív szabadságnak minősíthetjük, pl. a mag kikelését

is kénytelen a véletlenre bízni, mely ezenkívül csak helyhezkötötten és testének térfogatára korlátozva érvényesülhet, (Vegetális szabadság.)

Az állatvilág szabadsága csak annyiban különbözik a növényvilágtól, hogy az életét fenyegető káros hatások ellen már aktíve tud védekezni. Az aktivitás az általa kifejtett erőhöz képest nagyobb erővel szemben gyors helyváltoztatásban nyilvánul (tűzvész, árvíz, nagyobb állatok), kisebb erőkkel szemben ellentámadásban jelentkezik. Az állatok szabadsága tehát tágabb a helyváltoztatás lehetőségével, és az állatok emlékezőképessége révén időbeli elemekké is bővül s azért megkülönböztetés kedvéért animális szabadságnak nevezzük.

Növény és az állat között még egy ponton van lényeges különbség szabadságának jellege és határai tekintetében. A növény kedvezőtlen körülmények között elsenyved, de az öntudat és értelmi képességek teljes hiánya miatt élete ellen nem fordul soha, nem kívánatos életének megrövidítése érdekében nem tehet semmit.

Az állat megsemmisíthet növényi és állati életet, sőt bizonyos helyzetekben önön élete ellen is fordulhat és az öngyilkosság egy nemét követi el, midőn rabságba esve nem vesz magához táplálékot. A rab madár, mely a tojásból kikelő kicsinyeit megöli, hasonló az értelem határán mozgó ösztönös cselekedettel, bizonyítja emlékezőképességét és szabadságának tágabb határait, A megsebesült állat deszinficiáló nyállal fertőtleníti sérüléseit és megakadályozza nagyobb bajok keletkezését.

Az ember szabadsága két új minőséggel bővebb az állaténál és két irányban tágabb.

Az ember létfenntartásáért folytatott harcában értelemre is támaszkodhatik. Az állatok ösztönös értelme néha meglepi az embert, mert nem várt ilyen teljesítményt az „értelmetlen“ állattól. Ezen teljesítmények hatása alatt hajlandó az állat ösztönös tényeit az ember értelmi tényeivel azonosítani és a kettő között csak fokozati különbséget elismerni, melyet az embernél a magasabb fejlettséggel magyaráz; France Raoul⁸ és Henri Fabre⁹ alapvető vizsgálatait az állati ösztön és az emberi értelem közötti lényeges válaszfalakat újra felállították.

⁸ Der heutige Stand der Darwinschen Frage.

⁹ Les merveilles de l'instinct chez les insects, La vie des insects. A scorpíó öngyilkossága.

Az emberi értelem munkájának eredményei tisztán elmélet oktatással is átvihetők egyik egyénről a másikra. Az állati értelem nagyobbrészt veleszületett, másik, kisebbik részt érzéki tapasztalatok keltik életre: jutalom, ételadás képében, vagy büntetéssel: veréssel stb. közvetíthető. Az emberi értelem képes elvont fogalmak alkotására. Ez által megtudja a megfigyelt jelenségekben különböztetni a lényegest az esetlegestől. Az embert értelmi képességei alkalmassá teszik a természeti világ megfigyelésére, tanulmányozására, saját erőinek megsokszorozására, a természet erőinek szolgálatába kényszerítésére, általa szerkesztett munkaeszközökkel, gépekkel, készülékekkel. A technika bámulatos alkotásai éneikül nem keletkezhettek volna. A biológia, az orvostudományok terén elért eredmények és felfedezések lehetővé teszik a növények és állatok nemesítését, céljainak megfelelő tulajdonságokkal rendelkező fajok tenyésztését, az emberi élet meghosszabbítását az egészségügyi viszonyok javítása, a beteg emberek gyógyítása révén. Az ember szabadsága és hatalma kiterjed elvben minden élőlény megsemmisítéséig. Bármily nagy az ember a rombolásban, a természet nagy műhelyében csak a szerves világban, a mechanika, a technika terén tudott csak igazán nagyot alkotni. Az élet világában már csak a foltozó varga szerepével kénytelen megelégedni.

Az emberi szabadság mérvét jelentékenyen fokozza minden gyengeségünk, megkötöttségünk és véges értelmi képességeink dacára az a Boutroux által megfigyelt körülmény, hogy a „természet úgy van berendezve, hogy egy szinte alig észrevehető, de mégis megfelelő beavatkozás a legellenségesebb erőket is segítő erőkké változtatja át.“ (Boutroux: „Die Kontingenz der Naturgesetze“ 154 lap).

Az állatvilággal szemben az embernek az *értelem nyújtotta szabadság* oly nagymérvű, hogy mint egy új szint, egy új lényeges tulajdonságot könyvelhetjük el.

Bernheim az emberi szellem önállóságát az érzésre vezeti vissza, mint immateriális funkcióra, illetőleg a spontaneitásra, amellyel az élőlények külső benyomásokra reagálnak (Lehrbuch der hist. Methode. 73 lap).

Az ember szabadsága a három említett törvénykategóriában a mechanikai, a fizika-kémia és biológiaiában sokkal intenzívebb, mint a vegetális és az animalis szabadság. Tény, hogy az ember a növény és állatvilágot eszköznek tekinti és használja saját jóléte és boldogulása előmozdítására, ez pedig csak a hatalom és szabadság nagyobb

foka által lehetséges. Ez a szabadság nem szünteti, illetőleg nem törli meg a törvény erejét, nem rombolja szét az oksági nexusokat sem, a természet erői továbbra is mint előfeltételek állanak fenn, az okok a szellemi és akarati világban mint ingerek és impulzusok hatnak és befolyásolják az ember cselekvését, miután az értelem rostáján és az akarat motiváció sajátos folyamatán átment. (Öttingen: Moralstatistik. 213 lap).

A pszichológia törvények nélkül, amelyek az emberi cselekvés gondolkodás és akaras alaki lefolyását meghatározzák, az emberiség története a fejlődés hatalmas hőskölteménye helyett az örültek házának rémregénye volna.

A második lényeges különbség, amelynek az állatvilágban semmi analógiája sincs: az erkölcsi elem az ember cselekedeteiben. Az erkölcsi elem nem a természet világából való. Minden filozófiai erőfeszítés, hogy az élők világában fellépő hasznos és célszerű cselekedetkből levezethető legyen: csődöt mondott. A legkövetkezetesebb materialistának sem jutott eddig eszébe, hogy a növények és állatok életét erkölcsi szempontok szerint mérlegelje. Az erkölcsi normákat nem a természetből vesszük, hanem önmagunkból, lényünk egy oly részéből, amilyennel eddig a természet világában nem találkoztunk. Az ember és a természet viszonya mentes erkölcsi elemektől. Erkölcsről — társadalmi viszonylatban — csak ember és ember viszonyában beszélünk. Értelem, erkölcs és akarat, (melyek tisztán szellemi célokra is irányulhatnak, sőt évtizedekre előre kitűzött célokra is, ami miatt nem téveszthetők össze az állati gerjedelmekkel) az emberi lélek sajátjai. A modern tudomány gyakran mellőzi, hogy lélekről szóljon. Ehelyett megkülönböztett tárgyakat és egyéneket. Az egyéneknek maguk által kitűzött céljaik vannak, a tárgyak pedig a célok szolgálatában álló eszközök. *Az egyén* nem állapodik meg a pusztá megélhetésnél, mindig magasabbra törekszik, hogy kifejtse magából mindazt, ami benne rejtőzik, mint sajátos mag, amelynek ki kell fejlődnie.¹⁰ Az elfogulatlan elme azonban nem tud elzárkózni az egyén, illetőleg az egyéniség magját képező lélek misztikus képességeinek elismerése elől. „Az egyéni elme sajátos erejét koncentrációra való képességében, és állhatatos kitartásában látjuk.“ „Valaminő új sík, a tudatosság síkja az egyénnél kezdődik.“ „Az egyén nem a természet átlagos terméke, hanem a történet műalkotása.“ „Az egyén

¹⁰ Dékány István: Bevezetés a társadalom lélektanába. Pécs, 1923. 50. lap.

ilymódon sohasem érhető meg. Az egyénben mindig van valami rendkívüli, valami új, és ez az ő belső, immanens iránya.“¹¹

A lélek funkcióival, törvényeivel foglalkozó pszichológiát egy új síkba kell sorolnunk, mert a lélek funkciói tértelenek, oszthatatlanok, anyagtalannak. Az új atomelmélet nyelvén szólva energiái nem esnek fizikai, kémiai megfigyelés alá, nem mérhetők, a hatás és ellenhatás, a ráható erők, befolyások és azok eredménye között nincs arányos összefüggés, mint a szervetlen anyag világában. A különböző reagálóképességet nem tudjuk a szervezet anatómiájából, fizikai, kémiai, és élettani működésével elegendő bizonyító erővel megmagyarázni. A megismerő tevékenység, az akarat és az értelem egyéni sajátosságai, a jellem ugyanazok maradnak, dacára annak, hogy az emberi test anyaga hétévenként teljesen kicserélődik. Az ember sajátos szellemi képességeinek alanya eszerint független az anyagcserétől. Az ember egyéniségének hordozóját nevezhetjük bár-hogy: léleknek vagy másnak, az anyagtól független léttel kell, hogy bírjon, különben az emberi testet nem használhatná eszközének. Az emberi organizmus, mint biológiai adottság csak egy tökéletesebbi) állati organizmus. Szellemi képességei csak egy szellemi állagból (szubstancia) származhatnak. Az anyagtalan, önálló léttel és céllal bíró szellemet: a lelket sokáig idegen és a természet világába bele nem illeszthető idegen testnek tekintették.

A természeti világrend alaposabb vizsgálata azonban az ellenkezőjéről győz meg. Akármilyen világnézet szemszögéből vizsgáljuk a világot, még akkor is, ha logikát és metafizikát ki is rekesztjük az exakttudományok köréből, a matematikát, ezen teljesen elvont tudományt mégsem rekeszthetjük ki, anélkül, hogy a mai természettudományok büszke épületét alapjaiban nem akarjuk megrendíteni. Exakt természettudományok a fizika, melynek a mechanika egy fontos és önálló ága, amelyen a modern csillagászat felépül és a kémia. önálló természettudományok az élettan és a kísérleti pszichológia, bár az exaktság kisebb és legkisebb igényével. Ezeknek megfelel a természetben, az anyag, az élet és a lélek világa. Ezen három egymásra tornyosuló létsíkban a szabadság kifejtett értelemben meghatározott fokozatú fejlődésen megy át. Funkciói szaporodnak, tartalma bővebb és hatása intenzívebb. A természet erői fokról-

¹¹ Dékány: id. m. 63—65 lap. Müller Freienfels: Philosophie der Individualität 1921.

fokra finomulnak, öntudatosulnak, fogékonyabbak lesznek mind magasabb fejlődési fokok hordozására.

Az anyag létsíkjában a törvény által tartalmilag nem szabályozott jelenségek a véletlen játékára vezethetők vissza, a hegyről lezúduló lavina, fergeteg által elsöpört ház stb. A növényi élet síkja az öntudatlan életerők működési területe. Az öntudat csak az állatok létsíkjában kezd derengeni. Pauler is a pszichikai tevékenység alapformái között felsorolja az érzékelést, a törekvést és a gondolkodást.

A törekvésnek, mint lelki funkciónak kezdetleges fejlődési foka a *reflex* és a több reflexből álló visszahatás az *ösztön*.

A törekvés közvetlen tudata a vágy. A növényvilág fejlődésében a reflexig jutott el, az állatvilág az ösztönig, míg az ember „az érzékelést és a törekvést egymásra vonatkoztatja, ami a gondolkodás csíráit rejti magában.“ (Pauler: Bevezetés a filozófiába. 191 lap).

Mindegyik létsíknak megvannak a maga sajátos törvényei, amelyeket ural és amelyek a létsík tárgyai, alanyai által nem változtatathatók meg, sem nem befolyásolhatók.

A szűkebb értelemben vett szabadság csak a magasabb létsík alanyait illeti *meg* az alsóbbrendű létsíkok törvényeivel szemben. A szabadság nem abszolút, hanem csak viszonylagos és a viszony minden létsík között más és más.

Miután ezek a törvények csak keretek, a létsík tárgyai egyéni sajátos törvényeik uralma alatt is szabadok: *szabadok a szó tágabb értelmében*, amint ezt már Öttingen is megállapította, mondván, hogy a szabadság a mozgás lehetősége a lény belső természetéhez tartozó törvények szerint.

Már világosabb Boutroux megjegyzése, hogy az ember a törvénykeretek között a *tett szabadságának* birtokosa. A tett legtöbbszörre spontán; azonkívül a cselekvés módjainak megválasztása. Öntudatunk ez irányú tanúsága oly erős, hogy a legritkább esetben sikerül szavát elnémítani. Nemcsak a jellemtragédiák, de a legősibb sorstragédiák is a lelkiismeret mardosó önvádjaiból nőttek ki, hogy az ember erkölcsi szabadsága ne maradjon tapasztalati bizonyítékok nélkül.

Kísérreljük meg a szabadság és törvény relációit grafikailag ábrázolni.

Herbert Spencer fejlődési törvényei a fentiek szerint a törvény és determináltság viszonylataiban is érvényesek. Minél alacsonyabb-

Az ember

funkciói a növény- és az állatvilág funkcióin kívül: öntudat, értelem, tudatos szellemi akarat.

Szabadság az anyag, a növény- és állatvilággal szemben, kisebb méretű saját organizmusával szemben.

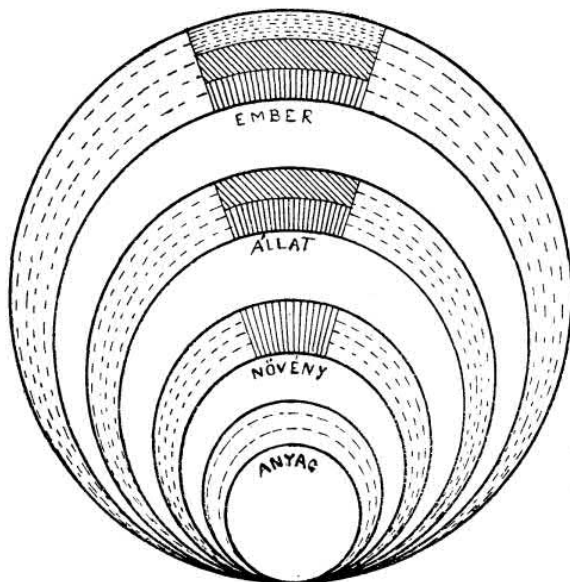
Törvénye: a pszichológia.

Az állat

funkciói a vegetális funkciókon kívül: helyváltoztatás, élelemkeresés, aktív harc a létért, életakarat, érzéki emlékezés, érzés.

Szabadság az anyag és a növény világával szemben.

Törvénye: a biológia és az ösztön.

A növény

funkciói: csírázás, fejlődés, táplálkozás, szaporodás, halál, mint az élet alapfunkciói.

Szabadság a szervetlen anyag törvényeivel szemben.

Törvénye: a biológia.

A szervetlen anyag

funkcióinak zárt köre: tömegvonzás, halmazállapot-változás, hő, fény, elektromosság, mágnesség, radioaktivitás, vegyi hatások.

Szabadság = ?, legfeljebb metafizikai.

rendű valamely létsík, annál homogénebb és annál egyszerűbbek a funkciói is. Minél magasabbrendű, annál többféle erő ütközik össze az illető síkban, annál több teret engedve az egyén szabadságának.

Ebben az értelemben szinte azt mondhatnók, hogy a megfigyelhető haladás összeesik világunkban a szabadság érvényesülésével. Haladás és szabadság vagy egy és ugyanazon dolog, vagy konkrétebben *a természet világában*, a szabadság funkciója a haladás, mert *a szellem és az erkölcs világában* a szabadság nagyobb foka révén az ember nem szükségképpen szolgálja a haladás ügyét, hanem magába foglalja az erkölcsi világrénddel ellentétben álló cselekmények szabadságát is.

Az ember szabadsága kiterjed az egész természeti világra, bár ezen szabadság annál kisebb minél közelebb fekszik a vonatkozó létsík fejlődési fokán az ember létsíkjához. Legkisebb jellegzetes szellemi énjét, egyéniségét, lelkét, kiegészítő testével, az emberrel, mint biológiai organizmussal szemben, amellyel össze van láncolva, amely nélkül az ember lényege a lélek nem tudna az anyagi világban érvényesülni. Minden létsík leglényegesebb vonását az képezi, hogy mit kénytelen mint törvényt uralni. Az ember számára leghozzáférhetőlenebb, legtitokzatosabb saját szellemi énje, a lelke. Az ember a pszichológiai törvények uralmával szemben áll leggyámoltalanabbul és legtehetetlenebbül. A szabadság kifejtett meghatározása és a grafikon tanúsága szerint az ember lényege ép a lelke, a szellemi része.

Az ember számára azonban a pszichológia birodalmán kívül még a logika és matematika világával szemben is teljes passzivitásra van korlátozva. Se elvenni, se hozzátenni nem tud semmit. Nem tudjuk magunkat semmi módon uralmuk alól függetleníteni. Sémánk tanúságtétele szerint a logikai és matematikai törvények is az ember, az emberi szellem lényegéhez, talán inkább a világszellem: Isten lényegéhez tartoznak, azért meríthetjük a logika és matematika törvényeit önmagunkból, öntudatunkból.

Ha a logika, a matematika és pszichológia az emberi szellem törvénye, amelyet uralni kénytelen, amellyel szemben szabadsága nincs, a szabadság fenti törvényéből szükségképpen következik egy oly létsík léte, amely szabad a pszichológia, logika és matematika törvényeivel szemben, oly értelemben, hogy azokat önmagából szabadon hozta létre. A szabadság nyomainak kutatása a természet világában Boutrouxból is kiváltotta az abszolút szabadság forrásának, himnuszát, mint nagy költőknél a sphaerák megsejtett zenéje.

Boutroux szerint (Die Kontingenzen der Naturgesetze. 152.) „Isten az a lény, amelynek teremtő tevékenységét lényünk legbelsejében érezzük azon törekvéseink alkalmával, hogy hozzá közeledjünk. Ő a tökéletes és szükséges lény. Benne a hatalom és a szabadság végtelen, ez a létének forrása, mely ezek szerint a hatalom kényszerének nincs alávetve. Az isteni lény, miután a hatalommal együtt örökkévaló, az aktuális tökéletesség. Szükséges a gyakorlati szükségesség értelmében, azaz egyenesen megérdemli, hogy megvalósíttassék, de csak akkor maradhat meg ő maga, ha szabadon valósul meg. Egyszerűsége változhatatlan is, mert már teljesen megvalósult és mert egy változás ezen feltételek szerint csak dekadencia lehet. Végül az az állapot, mely ezen ragyogó és változhatatlan tevékenységből adódik, a végtelen hatalom spontán művéből az a változás nélküli boldogság.“ Továbbá a 161. oldalon így folytatja: „Az alsóbbrendű formák mint az ember egy bizonyos mérvig szintén képesek a tökéletesedésre. Előttük is lebeg egy ideál, amely abban áll, hogy magasabb létformákat igyekeznek felvenni, hogy végül Istenhez legyenek hasonlóak. Hogyan hasonulhat azonban a természet, a hegyek, a tenger, az ég az emberhez! A költők tudják és a dolgok titokzatos harmóniáit nyelvükön hozzák kifejezésre.“

Az tény, hogy az új atomelmélet a dualizmus alapjait ingatta meg, nem kíván semmi változtatást a szabadság fenti elméletén.

Igyekeztem a meghatározás kifejtésénél úgy a dualista, mint a dinamizmus műszavait együtt használni. A kifejtett világrendre nézve irreleváns, hogy dualista, vagy dinamista vagy monista szellemű műszavakat használunk. A legalaposabb vizsgálat után sem tűnnek el a természet különböző létsíkjai között fennálló alapvető különbségek, ezen létsíkok törvényeinek térbeli hatálya a bennük működő erők különbözősége és a törvényeknek az emberi szellem által való realizálhatóság foka, azaz a szabadság mérvé. Akár az anyag, akár az energiaelméletet fogadjuk el kiindulópontul, ezzel nem bolygatjuk meg az előbb kifejtett hierarchikus rendszerét a természeti törvényeknek. Legfeljebb más kifejezéseket kell használnunk az egyes törvények síkjainak megjelölésére. A logikai és matematikai törvények megmaradnak a világegyetemet átható és az összes törvények alapját képező sphaerának. Az anyag helyett öntudatlan, lekötött és részben közömbösített energiákról beszélhetünk, amelyeket természeti tünemények céltudatos emberi beavatkozással is felszabadíthatunk és munkába állíthatunk.

Az élet síkjánál olyan immanens energiák működését figyelhetjük meg, amelyek a természetben felmerülő külső akadályokkal szemben mindig ugyanazon célt igyekeznek megvalósítani. A növények, állatok és emberek fajfentartásra és beléjük helyezett törvények minél tökéletesebb megvalósítására törekszenek. Azért kezdődik az evolúció csak az élet síkjánál, hogy az ember régiójában már fejlettebb formákat öltön.

A szabadság ezek szerint a természeti világ egyik alapvető tényezője, mely a fejlődés alapját képezi, még pedig úgy a növény- és állatvilágban, mint az emberi társadalomban.

A szabadságnak a természeti létsíkokban eddig kimutatott válfajai mind egy magasabb létsíknak az alsóbbrendű létsíkokkal szemben élvezett szabadsága, amelyeket együtt a *természetes szabadság* kategóriájába sorolhatunk. Ezek után önként felmerül a kérdés, van-e olyan faja a szabadságnak, amelyet az egyed, az egyéniség, az ember legsajátosabb törvényének — mely életfunkciónak lefolyását szabályozza, — rovására élvezne. Pl. a növény és állat a biológiai törvények ellenére, az ember a pszichológiai törvények dacára. A növényeknél az ilyenféle szabadság nyomára sem tudunk akadni. Az állatvilág életében már rámutattunk arra, hogy az érzéssel és ösztönnel rendelkező állatoknál szórványosan előfordul a passzív öngyilkosság, amely szöges ellentétben áll a létfentartási ösztönnel és a beavatkozás a biológiai erők működésébe: törvénytörés. Az ember még fokozottabb mérvben rendelkezik ezzel a képességgel és a legkülönbözőbb testi és lelki okok hatása alatt él is vele. Vájjon az ember aktív öngyilkossága csak az élet princípiuma és törvényei elleni támadás-e csupán, a szabadság tényének hangsúlyozása az élettörvényekkel szemben, vagy a szabadság jele egyben a pszichológiai létsíkokkal szemben is?

Tény az, hogy lelki funkciókat a természeti világban csak élő test, még pedig élő emberi test tud kifejteni. Az élet megsemmisítése a lelki funkciók megszüntetését is vonja mag után. Ha a lelket funkcióinak tértelensége, szellemi volta miatt külön állagnak ismerjük el, ezzel elismertük az ember szabadságát a pszichológiai létsíkokban is, vagyis legsajátosabb természetének törvényeivel szemben. A szabadságnak ezt a fokozatát a természeti szabadsággal szemben erkölcsi szabadságnak nevezhetjük, mert az erkölcsi törvények a lélek legsajátosabb törvényei, normái közé tartoznak. Magától értetődik, hogy a léleknek, mint szubstanciának tagadása szükségképp maga

után vonja az erkölcsi szabadság tagadását is. Az erkölcsi normák nem közelíthetők meg természettudományi kutatási módszerekkel. Az alapvető erkölcsi normákat öntudatunkból merítjük, az erkölcsi világ a lélek ösztönvilága. Ha sugallata ellen vétünk a lelkiismeret szava figyelmeztet ballépésünkre. A lelkiismeret hiánya igen ritka jelenség és a közmegegyeződés patológikus jelenségnek minősíti.

Az erkölcsi szabadság a természeti szabadsággal ellentétben mozgási szabadságunkat nem bővíti mint az utóbbi, hanem szűkíti, mert egy egész sereg tilalomfát állít fel. A biológiai alapon előre jósolható akciókat csírájában elfojtja, vagy az erkölcsi normák által kívánt mederbe tereli. Ez a befolyásolás az esetek túlnyomó többségénél megtörténik, mint szabály; a kivételeket a bűnügyi statisztika tartja nyilván.

Ha az ember pszichológiai funkcióknak gyakorlását öngyilkossággal lehetetlenné teszi és ezen aktust a szabadság jelének vagyunk kénytelenek elismerni, úgy a kisebb kilengések az erkölcsi normákkal szemben is a szabadság bizonyítékai. Ezzel szemben a deterministák szerint: „*a büntettek társadalmi jelenségek és nem a szabad akarat önkényes folyományai, hanem mint maga az akarat természeti jelenségek.*“¹²

Ez a múlt század racionalista frazeológiából vett odavetett megjegyzés eklatánsán mutatja azt a zavart, mely az akarat szabadság problémájának megítélésénél uralkodott. Eszerint a bűncselekmények a természeti törvények folyományai. A valóságban azonban az erkölcsi elbírálás alá eső emberi cselekmények (jogiak és erkölcsiek) egy társadalmi jelenségkomplexumot képeznek. Ezen komplexumba tartozó cselekmények egy része a jogrendbe és az erkölcsi világrendbe ütközik, a másik a lényegesen nagyobb része a cselekményeknek megfelel ennek a rendnek és az előbbivel szöges ellentétben áll. Az előbbieket a társadalom bojkottal üldözi, az állam mozgósítja ellenük a rendőrséget és bíróságait és büntetéssel sújtja a büntetéseket.

A determinista felfogás konzekvenciáit végiggondolva, a társadalom és az állam *azokat üldözi*, akik a természeti törvénynek megfelelő magatartást tanúsítanak. Ugyancsak a fenti felfogásból következik az is, hogy az erkölcsi elbírálás alá eső *az emberi cselekmények*, melyek a jogrendbe és az erkölcsi világrendbe nem ütköznek tulaj-

¹² Mandelló Gyula: Magyarország, Ausztria és Németbirodalom bűnügyi statisztikájának főbb eredményei. Különlenyomat a Közgazdasági Szemle 1905. évi április—júliusi számból 9 lap.

donképpen természettörvényellenesek, vagyis az erkölcsi szabadság folyamányai, mert ha ezeket is a természeti törvények eredményének ismerjük el, akkor hogyan statuálunk különbséget a törvényes cselekmények és a büntetendő társadalmi jelenségek között.

Az akarat, a szabad akarat és a szabadság természeti jelenségek szerintünk is és mélyen be van ágyazva az egész világrendbe. Ennek a nagyszerű természeti és erkölcsi világrendnek megcsúfolását jelentené az, ha a büntetendő cselekményeket a természeti erők hatásának, eredményének fognók fel és a világ hatalmas Alkotójának benső természetéhez tartozónak jelentenénk ki, a világszellem egyik jellemző vonásának állítanók oda. Ilyen állítást csak a gonosztevők klubja kockáztathat meg mentségül, de sohasem a társadalom testben és lélekben egészséges egyénei, mert ezzel az állam és társadalom alapjait rendítenék meg. A világ törvénye az erkölcsi rendben az igazság, méltányosság, a szeretet, a természet világában a természeti törvények hierarchiája, melynek virága az erkölcsi világrend. A szabadság az erkölcsi világrend fundamentuma, mert enélkül emberi cselekedetek értékelése elképzelhetetlen. A szabadság érvényesítésének eszköze az *akarat*, mint lelki funkció. A morálstatisztika a számszerű fokmérője az akaratok funkciók eltévelyedésének. Az akarat csak vak képesség, mely működésbe lép, ha a lélek egyik-másik funkciója: az értelem, valamint mint kívánatosat, az egyénre nézve jót, előnyösét eléje állít.

A biológiai és pszichológiai törvények által adott keret határain belül tűzi ki az ember céljait, melyeket elérni törekszik. A szabadságadta mozgási szabadság miatt ezen kereteken belül kisebb-nagyobb eltérések lesznek az egyes emberek cselekedetei között, még akkor is, ha ugyanazon körülmények között ugyanazon motívumokkal kerülnek szembe. Gondoljunk egy kigyulladt színházba szorult közönség viselkedésére. A cél közös volta, fizikai természetünk megegyező volta azonban uniformizálólóg is hat az emberi cselekményekre.

Lexis szintén tagadja, hogy az emberi cselekmények hasonlóságát az emberi akarata motívumait befolyásoló hatásokban benfoglalt norma idézné elő.¹³

¹³ Lexis: Theorie der Massenerscheinungen in der menschl. Gesellschaft, Freiburg/B. 1897. S. 10—11. „Aber wenn auch der Complex von Motiven, aus dem die Handlung eines Individuums hervorgeht, durch psychologische, sittliche oder unsittliche Einflüsse aus seiner näheren oder entfernteren Umgebung mit bestimmt wird, so folgt doch daraus keineswegs, dass diese Einflüsse nach einer in ihnen selbst liegenden Norm zusammenwirken um ein

Amíg általános bölcselkedések helyett e probléma a tudomány újabb vívmányaira támaszkodva alapos induktív és empirikus vizsgálat alá nem volt vehető, addig megdöbbenőleg hatott a vizsgálódó elmére a szabad akarati elhatározások alapján született emberi cselekedetekben mutatkozó törvényszerűség.

Wagner is, anélkül, hogy az ezzel a kérdéssel felmerülő problémát el akarta volna dönteni, — úgy vélekedett, hogy a szabad cselekményekben mutatkozó törvényszerűség van akkora, hogy elegendő ok arra, hogy a bölcsélet a szükségszerűség és szabadság kérdését újból bonckés alá vegye (Adolph Wagner: Statistische-antropologische Untersuchungen der Gesetzmässigkeit in den scheinbar willkürlichen menschlichen Handlungen. Hamburg 1864. I. köt. 48 lap).

Igen valószínű azonban, hogy Wagnernél a megdöbbenést a szabad emberi cselekedetek törvényszerűségének felfedezése csak azért váltotta ki, mert helytelen fogalmi voltak az akarati funkciókról, az akarat működéséről. Idézett könyvének címében is „willkürlichen menschlichen Handlungen“-ról ír, ami önkényes emberi cselekményeket jelent, holott az emberi akarat működésében alakilag a pszichológiai törvényekhez van kötve, célja tekintetében az élettörvényekhez, de tartalmilag a célok megvalósítására alkalmas eszközök megválogatásában szabad, de nem önkényes. Wagner egyébként a mutatkozó társadalmi törvényszerűség és az öntudatunk tanúsága szerint az egyes esetekben megállapítható törvényszerűséget mint ellentmondást fogta fel, amely a tudomány akkori állása szerint nem volt kiküszöbölhető.¹⁴

bestimmtes numerisches Ergebnis in der Totalerscheinung zu Stande zu bringen. „

Egy másik művében pozitív irányban elemzi a problémát: „A statisztikailag megállapítható törvényszerűség a társadalmi jelenségekben a feltételek kombinációjából származik, amelyek részben gazdasági, szociális és más külső életkörülményekben, részben az egyének pszichológiai és morális sajátágaiban adattak. De típusok is ismétlik magukat, dacára a lehetséges számtalan sokféleségüknek. A cselekvés külső és szubjektív feltételek megközelítőleg egy szilárd keretet alkotnak, amelybe évről-évre absztrakt egyének lépnek be, ami azután előidézi a megfigyelt statisztikai törvényszerűséget.“ (Lexis: Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerung und Moralstatistik. 227 lap.)

¹⁴ Wagner: id. munka I. 79 lap. „Ich verhehle nicht, dass solche gesetzmässige Erscheinungen auch mir ausserordentlich imponieren und kann nicht leugnen, dass mir die Versuche von Quételet (syst. soc. p. 65 ff., sur la stat. mor. passim), Dufau (a. a. O. S. 28), van Meenen (a. a. O. S. 109), Drobisch (Gerd. Eep. 1849, B. 1, S. 28 ff.), Wappäus (B. 2, S. 442—46), den Widerspruch zwischen dieser Gesetzmässigkeit und der Willensfreiheit aufzulösen oder auch für unsere Logik zu beseitigen, nicht genügen. Aber auf der

Az emberek szellemi képességeinek különböző foka, a lángész éleslátása és a tucatember filiszterbölcseiségének pislákolása, egy dandy tedd-ide, tedd-odasága, valamint az átlagember ösztönszerű, alkalmazkodóképessége és egy világhódító vállalkozó akaratereje, Columbus Kristóf, Cecil Rodes törhetetlen energiája és a világletipró hadvezérek: Attila, Dzingiz khán, Tamerlan, Napoleon alkotó és romboló hatalma, a hétköznapi ember lelki szárazsága és Petőfi lelkének kedélygazdasága, érzelmeinek vulkanikus kitörései természet-szerűleg más és más célt fognak kívánatosnak tartani. Ezen tényezők meg nem mérhető volta miatt akkor sem tudnánk az emberi cselekvés iránya és célja tekintetében jóslásokba bocsátkozni, ha sikerülne az ember akarat elhatározásaira befolyó tengernyi hatást és kölcsönhatást egymástól elkülöníteni és taxatív felsorolni.

Az emberiség növekvő kultúrája és civilizációja egyrészt függetleníti az embert a természettől, másrészt azonban erősíti a kölcsönös függést a természet fokozódó kiaknázása révén. (F. Ratzel *Antropogeographie*, 1882. 61 lap, Bernheim: id. munka 445 és 446 lap).

Az emberiség kultúrájának emelkedése uniformizálólág hat az emberi élet jelenségeire, a szabad cselekmények összegére is, az akaratmotiválás befolyásolásán keresztül. Neveléssel és fegyelmezőssel el lehet érni nagy embertömegek egyirányú megmozdulását, az ezerféle törekvő emberi energiák egyesítését bizonyos célok érdeké-

anderen Seite gestehe ich auch hier nochmals, wie am Schlüsse meines Vortrags, dass, wenn es meines Bedünkens den Vertheidigern der Willensfreiheit nicht gelungen ist, der menschlichen Logik die Vereinigung der gesetzmässigen Notwendigkeit und der Willensfreiheit begreiflich zu machen, es mir den Angreifern und Leugnern der Willensfreiheit, doch auch nicht entfernt geglückt zu sein scheint, die grossen Schwierigkeiten logischer und erfahrungsmässiger Natur, welche das Aufgeben der Willensfreiheit mit sich bringt zu beseitigen. Das Gefühl und Bewusstsein der Verantwortlichkeit und der sittlichen Freiheit im einzelnen Falle sind Tatsachen, welche durch die innere Erfahrung jedes Einzelnen auch dem Verstände so fest stehen, wie alle jene Gesetzmässigkeiten. Oder wer möchte, aller Erfahrung zuwider, mit Dankwardt sagen, jeder Verbrecher fühle in seinem innersten, er leide unschuldig!! (S. 70). Genügen Erörterungen wie die von Fischer (a. a. O. S. 158 ff., 204 ff., u. wiederholt), Löwenhardt (a. a. O. S. 183 ff., S 279 ff.), Dankwardt (S. 51 ff.), die Willensfreiheit fahren zu lassen? Mir scheint, auch dem Verstände nicht, so wenig, wie dem Gemüthe? Nein, Gesetzmässigkeit und Willensfreiheit sind für uns jetzt noch Widersprüche, aber gleichzeitig wenigstens beim jetzigen Stande der Wissenschaft noch noch Wahrheiten, welche wir nicht aufgeben können, ohne der Logik, des menschlichen Verstandes ähnliche Schwierigkeiten zu bereiten, wie diejenigen sind, welche wir soeben beseitigt haben. Die Forderung, eine innere Vereinigung der Widersprüche zu suchen, bleibt als anderes Postulat unseres Denkens dann freilich bestehen; dies muss das Ziel der weiteren wissenschaftlichen Forschung sein.

ben. A kultúrnépek nagy fölénye a vad népekkel szemben a szellemi eszközök révén elért egység és fegyelem. Quetelet és Wagner is az egyéni akaratra viszik vissza, mint esetleges (accidentális) hatóokra a társadalmi jelenségeknek a törvényszerűtől eltérő részét. Ez a hányad szerintük a művelődés emelkedésével növekvőben van. Quetelet különben a szabadság és törvény együttes uralmát arra vezeti vissza, hogy ember mint társas lény mindenkor különböző befolyások hatása alatt áll és azoknak szabályosan adót fizet, de mint ember erélyesen felhasználja értelmi tehetségeit, módosítja a befolyások hatását és így keresi az utakat egy jobb jövő felé. (A. Quetelet: *Physique social, essai sur le développement des facultés de l'homme*. St. Petersburg 1869, 99 lap).

Ez a megkülönböztetés alkalmas téves nézetek, felkeltésére. Az ember mint egyén, és az ember mint a társadalom tagja nem választható el egymástól. Ha a társadalmi jelenségekben tapasztalható törvényeszerűséget a társadalmi kölcsönhatásoknak tulajdonítjuk és az embernek, mint értelemmel felruházott természeti lénynak a törvénytől való eltéréseket, csak féligazságot állapítunk meg. A természeti törvények (biológiai, pszichológiai) kényszerítő ereje az emberrel szemben sokkal nagyobb, mint a társadalmi, szociológiai törvényszerűségéé, amelyek nem a természettörvények kauzalitása, hanem a szociológiai törvények teleologikus jellege révén hatnak ránk, mint a társadalom tagjaira értelmünkön és akaratunkon keresztül. A társadalmi jelenségekben megfigyelhető törvényszerűség kettős gyökérből ered: a természeti és társadalmi (teleologikus) törvények konkurálnak az eredmény előidézésében a törvénytől való eltérés logikusan csak a szabadsággal, mint világrendi ténnyel magyarázható.

Azonban helytelen volna a tényből azt a következtetést levonni, hogyha szabadság a természeti abnormalitások, a társadalmi rendellenességek és a kriminalitás szülőanyja, akkor a szabadság tulajdonképpen minden rossz forrása, maga a *Rossz*.

A szabadság hordozói, az élet öncélúság a, az állat ösztöne és az ember értelme a szabadsággal szemben épúgy szolgálhatják a fejlődés és a haladás ügyét, mint a dekadenciát és a destrukciót. A jó vagy rossz irányban való fejlődés lehetősége a szabadság, az irányválasztás a szabadság alanyának diszpozíciójától függ ; a növény, az állat és az ember kisebb-nagyobb tökéletlenségétől.

A rossz nem a szabadságból, hanem természetünk korlátoltságából, elesettségéből fakad.

Csak annyit tudunk megállapítani, hogy a különböző természeti létsíkok felett még egy létsíkot kell feltételeznünk, melynek funkciója az akarat, az öntudatos, az alkotó akarat. Ennek a létsíknak legalsóbb és leggyaralóbb fokát alkotja az emberi akarat, mely csak egy még gyaralóbb test segítségével tud funkcionálni és csak azzal tudja az összeköttetést a természeti világgal fentartani és arra hatni, szabadságát sok és néha hatalmas gátló tényező ellenére is érvényesíteni.

Felmerülhet tehát az a kérdés, hogy a természeti törvényeink rendszerének csúcsát képező pszichológiai létsík, melynek magvát az emberi lélek képezi, és amely korlátolt képességei dacára bizonyos mérvig szolgálatába tudja hajtani a természet erőinek egy részét, a világegyetem csúcs- és központjának tekinthető-e? Ha figyelembe vesszük a világegyetemben lekötött energiák irtózatosságot, erre a kérdésre kénytelenek vagyunk nemmel felelni. A természeti törvények régióiból a lélek mint központ felé haladó sugarak az emberi leiknél nem végződhetnek, hanem azon túl kell terjedniök, mert a világegyetem borzalmas energiáinak egyensúlyba tartása és működtetése sokkal hatalmasabb faktorokat tételez fel, mint amilyen faktor a véges értelmi képességű, rövidéletű, gyarló ember.

Az ember régióján túl diagrammjaink valószínűsítése szerint a tiszta lelkek birodalma következik, amelybe azonban természettudományi módszerekkel már nem tudunk behatolni. Erre irányul azonban a spiritiszták és okkultisták minden erőlködése. A spiritiszta és okkultista tünemények, — bár igen kis százalékban, — természet-tudományunk jelenlegi állása mellett meg nem magyarázható eredményeket produkáltak. A vallásos extázis és misztika még ennél is különösebb tüneményekkel lepte meg a világot.

Ha a Szentíráshoz fordulunk adatokért, az emberen túli régiókra vonatkozó felvilágosításokért, akkor az ember és az Isten között a tiszta szellemek kilenc szféráját különböztethetjük meg. Dionysius Aeropagita: „De celesti hiérarchie“ című munkájában, melynek keletkezését az első évszázadra teszik, a következő sorrendet állítja fel: Az ember fölött van az angyalok régiója, aztán az arkangyaloké következik, azután a fejedelemségek (principatus), hatalmasságok (potestas), az erők (virtutes), uraságok (dominationes), trónok (throni), a szeráfok és cherubok szférái.

A társadalmi törvények.

A társadalmi törvények több ágra oszlanak. A tiszta szociológia törvényeire, mely az emberi társadalom életformáival foglalkozik, azonkívül statisztikai és gazdasági törvényekre is, amelyek az emberi élet jelenségek szűkebb, körülhatárolt részleteivel foglalkoznak.

Mielőtt azonban a társadalmi törvények egyes kategóriáival behatóan foglalkoznánk, tisztáznunk kell azt a kérdést, hogy található-e a társadalmi törvények síkjában oly vonások, mely a többi eddig tárgyalt törvény síktól elhatárolják, megkülönböztetik oly annyira, hogy mint külön törvénysíkról beszélhetnénk róluk.

Vizsgálódásaink folyamán az egyes törvénysíkokat a bennük működő, más elvre, vagy erőre vissza nem vihető, nem redukálható erők alapján választottuk szét. Majd a determináltság és szabadság viszonyát vizsgáltuk a törvény síkra jellegzetes funkciókban.

Pesch a társadalmi törvények természetének megállapításával, hovatarozandóságának eldöntésével kapcsolatban 4 előkérdést tárgyal behatóan:

1. Milyen tényezők befolyásolják a történeti fejlődést?
2. A fejlődés a természeti törvények alapján megye-e végbe?
3. A haladás végső fokon az egyénre vagy a tömegekre vezethető vissza?
4. A fejlődés problémájának tudományos megismerésénél szerepet játszik-e a cél (telos, a Seinsoll) is, vagy nem? H. Pesch S. J. Lehrbuch der Nationalökonomie, Freiburg i. B. 1904. I. 100. lap).

Az első és második kérdés végeredményben visszavezethető első osztályozó kérdésünkre: kimutatható-e a társadalmi törvények síkjában egy oly erő, amely az előbb tárgyalt alsóbbrendű törvénysíkokban még nem szerepelt.

Pesch harmadik előkérdése csak abban az esetben nem tekinthető tautológiának, ha kimutatható, hogy az ember mint tömeg,

külön tömeglélektani törvények uralma alatt él, hogy az egyéni pszichológia nemcsak fokozatilag és az egyéni kölcsönhatások által különbözik a tömeglélektantól, hanem minőségileg is.

Ha a társadalom reális organizmus volna, vagy az embernek, mint a társadalom tagjának lelki életét a társadalom törvényei, mint a kollektív lélek törvényei (Massenseele, Volksseele) szabályoznák, akkor valószínűsíthető lenne egy szuperindividuális létsík önálló törvényekkel. A biológiai vagy organikus társadalomelmélet erre a következtetésre jutna, ha nem azonosítaná a társadalmi organizmust az állati organizmussal. H. Spencer, Giddings, Ward, Fouillée, Schäffle stb. Viszont a népszichológusok és a szociálpszichológusok elméletével, a Wundt, Steinthal és Le Bon által leírt szellemi jellegű társadalmi funkciók (nyelv, vallás, tudomány stb.) keletkezése és fejlődése révén felmerülő problémák magyarázata a néplélek, a tömeglélek feltételezésével rendkívül leegyszerűsödik.

Pesch negyedik kérdése más fogalmazásban ugyanazt kérdezi, mint *második kérdésünk*.

A telos, a fejlődés és a szabadság kérdése szorosan összefüggnek egymással és elkülönítve vizsgálva nem ismerhetők meg minden vonatkozásban.

A természetben azonban háromféle telost kell megkülönböztetnünk, ha nem akarjuk a problémát reménytelenül összezavarni. A világegyetemben, a naprendszer létezésében, a szervetlen anyag világában feltűnő telos csak metafizikai alapon közelíthető meg; a metafizikai célszerűség tehát kivülesik a természettudományi módszerrel dolgozó tudományok területén. A biológiai telos már kézenfekvőbb. Működése megfigyelésünk alá esik s létét Darwin és Spencer számtalan bizonyíték összegyűjtésével támasztották alá. Az élet fejlődéstörvényei az életerők célszerű működésének összefoglalása.

Spencer és hívei azonosítják a biológiai célszerűséget a társadalmi élet jelenségeiben megfigyelhető célszerűséggel. Kétségtelen, hogy a mindkét célszerűség az inhaerens telos kategóriájába tartozik, de amíg a biológiai fejlődés természettudományi probléma és az élet princípiuma öntudatlan erőinek működésére vezethető csak vissza, addig a társadalmi fejlődés sokkal tágabbkörű, rugalmasabb, gyorsabb, mert az emberi szellem alkotó és alkalmazkodó képességének terméke.

A biológiai fejlődés szűk körét és lassúságát a biológiai létsík-

ban érvényesülő szabadság kezdetleges és fejletlen voltában találja magyarázatát. Az emberi lélek belső önelhatározó képessége és akaratilag szabadsága nélkül a társadalmi törvények területén is mechanikai és vegyi kísérletekkel operálhatnánk törvényhozási intézkedések hozatala helyett.

Ahol fejlődéssel találkozunk, ott a szabadság jelenléte is kiemutatható az illető létsík funkciót szabályozó törvények mellett. Ahol nincs szabadság, ott célról, célkitűzésről sem lehet szó. A szabadság relatív természeténél fogva azonban ezen probléma szinte kibogozhatatlanul komplikált. A német tudományos világban dúló háborúságot a „Sein“, vagy „Seinsoll“ körül, vagyis arról, hogy a tudomány feladata csak a meglévőnek lelkiismeretes megfigyelése és leírása, vagy egyszersmind tanácsadás a* cselekedeteink irányítására az emberi munka összes mezőnyeiben, egy lépéssel közelebb vihetjük a megoldás felé, ha a determináltság és szabadság viszonyát használjuk kulcsnak a probléma megoldásához.

Ahol szabadság van, ott a célt, a telost, nem kapcsolhatjuk ki tudományos megismerés szempontjából, a tudományos vizsgálódás területének mesterséges és önkényes csonkítása nélkül.¹⁵

Vannak-e specifikus társadalmi erők?

Az eddig ismertetett törvénysíkokban minden újabb erőnek egy újabb létforma felelt meg. A mechanikai, fizikai és kémiai erőknek, a szervesetlen anyag világa, az élet princípiumának az élők világa három fejlődési fokozatával. A növényvilágnak megfelel a vegetális lét síkja, az érzés és ösztön az állatvilág sajátja, mint erő, kapacitás, és végül az emberi létnek sajátos egocentrikus szellemi képességei a

¹⁵ Lexis (Abhandl. z. Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik 242. 1.) teljes joggal emeli ki, hogy:

„Die Naturwissenschaft verliert nichts von ihrem möglichen erfahrungsmässigen Erkenntnisstoffe, wenn sie die Frage nach dem Warum, sofern diese nicht den äusseren, sondern den inneren Zusammenhang der Dinge betrifft, fallen lässt.“

„Ganz anders bei den sozialen Wissenschaften; hier ist unsere Erkenntnis imstande, unmittelbar in den inneren Kausalzusammenhang der äusseren Erscheinungen einzudringen, und wir würden einen wesentlichen Teil unseres möglichen Wissens opfern, wenn wir die Frage nach diesem Kausalzusammenhange aufgeben wollten. Die Beantwortung dieser Frage führt uns hier nicht mehr bloss zur Zerlegung der Erscheinungen in ebenfalls äussere Grunderscheinungen, sondern sie führt uns über das Gebiet des äusseren quantitativ bestimmten Seins hinaus in ein anderes in dem wir für die Erfahrung der Kausalität gewissermassen ein neues Organ erhalten.“

Lásd ezen kérdésben még dr. Surányi Unger Tivadar alapvető művét: A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései. Bpest, 1927.

jellemzői: a gondolkodás, az akarat. A társadalom életében nem tudunk új erőket felfedezni, amelyekre a társadalom funkcióit vissza lehetne vezetni.

A társadalom emberekből, egyénekből áll és az emberen kívül semmi kézzelfoghatót nem találunk a szociológia világában. A társadalom funkcióit emberek teljesítik. Ember nélkül nincs társadalom és nincs társadalmi funkció.

Első pillanatra azt hihetnők, hogy álomképet kergetünk, midőn biológiai és pszichológiai funkciók helyett társadalmi funkciókról beszélünk.

A legalkalmasabb megkülönböztető vonásokat a kétféle funkció között úgy tudjuk kiemelni, ha azt kutatjuk, hogy mely funkciók végzésére alkalmas az emberi organizmus egyedileg, elszigetelt állapotban is, mint Robinson Crusoe és mely funkciók jellemzik az embert, mint társas lényt, amely funkciók csak az embereknek, mint a társadalom tagjainak kölcsönös egymásrahatása révén válnak lehetségessé. *Ezek lesznek a specifikus társadalmi funkciók.*

A társadalomtudomány organikus iskolájának képviselői, élükön Herbert Spencerrel, ezzel szemben a társadalmi funkciókhoz sorolnak per analogiam számos quasi társadalmi funkciót. Az élő test táplálkozásának megfelel a társadalmi termelés, mint a *fenntartó rendszer* funkciója, a vérkeringésnek, megfelel a jövedelemelosztás, mint a szétosztó rendszer funkciója, az érzék- és mozgásszervek, a belső koordináló berendezés funkcióinak megfelelnek a társadalmi szervek: az államnak és hatóságainak kormányzati és közigazgatási funkciói, mint a *szabályozó rendszer* funkciói. (Spencer Herbert szintetikus filozófiájának kivonata: Collins F. Howard, Budapest, 1903. 446—452. lap.)

A biológiai társadalomelmélet által felsorolt funkciók tüzetesebb vizsgálata azonban meggyőzhet arról, hogy a fenntartó és szétosztó rendszer funkciói *csak quasi társadalmi* funkciók, mert ma célszerűségi okokból társadalmi úton termelünk és osztjuk szét a termelés eredményét. A társadalomnak *egy* világkatasztrófa következtében való felbomlása után, a földön szétszórta megmaradt egyes emberek vissza fognak térni a fenntartó és szétosztó rendszer funkcióinak individuális alapon való végzéséhez.

Ezek a funkciók tehát az embernek, mint élőlénynek funkciói és nem az embernek, mint társas lénynek, még kevésbé a társadalomnak, mint szuperorganikus lénynek funkciói.

Maradnának tehát egyedül a szabályozó rendszer funkciói, a kormányzás, a közigazgatás stb., mint specifikus társadalmi funkciók, mert ezek automatikusan megszűnnek a társadalom felbomlásával, még akkor is, ha a társadalom alkotó elemeinek: az embernek egy nagyobb csoportja még volna jelen.

A társadalmi funkcióknak Spencer által adott osztályozása nem teljes, mert kimaradnak belőle a törvényhozás, a nyelv, a tudomány, a művészet, a vallás, az erkölcs funkciói. Hibás tehát az; osztályozás alapja, a kiinduló pont. A biológiai és társadalmi funkciók összevegyítésére vezet az, ha csak azt kutatjuk, hogy a biológiai és társadalmi funkciók között milyen analógiákat fedezhetünk fel, de öntudatlanul, vagy öntudatosan mellőzzük minden olyan osztályozást és meghatározást, mely a két törvénysík között lévő különbségeket emeli ki.

A biológia világából vett osztályozása a funkcióknak nem alkalmazható a társadalmi funkcióra, anélkül, hogy ezáltal a leglényesebb és specifikus társadalmi funkciók egész sora ki ne maradjon a kategóriákból.

A biológiai funkciók mind egocentrikus és visszaható jellegűek, a társadalmi funkciók tranzitív jellegű szellemi funkciók, amelyeknél a funkció lehetőségének előfeltétele az egyik egyén szellemi akciójának recipiálása a másik egyén részéről és a visszahatás, mely itt nem azonos a fizikai és kémiai reakciókkal, hanem a recipiáló fél értekelésén átszűrt reflexió, amely lehet közömbös tudomásulvétel, a szellemi akciót erősítő kooperáció és a hatást lerontó ellenzés.

A nyelv, az erkölcs, a jog, a művészet, a tudomány, mint társadalmi segédfunkciók mind előkészítik és lehetővé teszik a társadalomnak, mint erkölcsi, szellemi organizmusnak funkcionálását leg-sajátosabb területén: a társadalom öntudatos önkormányzata terén.

Ebből a szemszögből tekintve, a társadalom természetes alakulat az ember tranzitív szellemi képességeinek korrespondáló létsík és nem mesterséges alakulat, melyet az emberek szerződéssel célszerűségi alapon létesítettek. Cathrein azért tekinti az államot természetsszerűleg szükséges közösségnek, mert alapját az emberi természet hajlamaiban és szükségleteiben bírja.¹⁶

A kifejtettek alapján ezen megállapítást úgy fogalmazhatjuk, *hogyan a társadalom és minden társadalmi közösség: család, törzs,*

¹⁶ Cathrein: Erkölcsbölcsélet II. 442. lap.

nemzet, község és állam az ember szellemi funkcióinak szükségképen természetes fejleménye. Az a keret és létsík, ahol ezen funkciók érvényesülésének kizárólag működési területe van: a társadalom.

Rousseau, Hobbes, Prudhon szerződési elmélete nem számolható ezzel a ténnyel. Azon idők töredékes természettudományi ismeretei szinte kihívták az emberi képzelőtehetséget az emberi ismeretekben tátongó rések elméletekkel való betöltésére.

A legnagyobb gondolkodó: Aristoteles, bámulatos elméje ennek a kérdésnek boncolásánál is helyes úton járt a modern szociológia kialakulása előtt két évezreddel, mikor azt állítja, hogy az állam természeténél fogva előbb létezett, mint a család és egyed . . .¹⁷ amely hely helyes értelmezésben azt jelenti, hogy az állam nem időben létezett a család és az egyedek előtt, hanem a természet és tökéletesség elsőbbsége illeti meg az államot tagjaival az egyedekkel szemben.

A társadalmi funkciók tüzetes vizsgálata után sem tudtunk azonban olyan erőket felfedezni, amelyek "lényegbe vágó módon megkülönböztetnék azokat a pszichológiai funkcióktól. *Szociológiai erő nincs.*

A társadalmi funkciók és a pszichológiai funkciók között mégis vannak különbségek, mert ezek nélkül szociológiáról beszélni sem lehetne. A társadalmi funkciók térben és időben sokkal hatékonyabbak, mint a halandó ember testéhez kapcsolódó lelki, szellemi funkciók.

A társadalmi intézmények, legyenek azok a társadalom természetes alakulatai család, állam, vagy az emberi kultúra fejlődésével célszerűségi szempontok alapján kialakult intézmények: tudományos akadémiák, főiskolák, művészegyesületek stb. azáltal, hogy jogi személyekké váltak, függetlenítették magukat az emberi élet viszonyosságaitól és az ember egyedi életének végpontjától: a haláltól.

Erős egyéniségek a jogi személyek révén rányomják szellemi bélyegüket hosszú évszázadokra, sőt évezredekre a jogi személy keretében működést kifejtő természeti személyekre, a kisebb kaliberű egyéniségekre.

Szent István lángelméje által megteremtett államszervezet még ma is alapját képezi a magyar államiságnak.

³⁷ Politika I. 2. 1253a. 19. és Cathrein: Erkölcshölcelet II. 445 1.

Loyolai szent Ignác szerzetesi regulái a jezsuita rendet a leg-hatalmasabb szellemi harcos szervezetté avatták.

Wieser Frigyes hatalmas intuitív művében a „Gesetz der Macht“-ban a mélyére hatolt a társadalmi intézményekből kisugárzó szellemi erőnek.

Ezen intézmények megszervezik, összegezik az emberi szellemi energiákat, amíg a siker révén hatalommá válnak, melynek az egyes emberek szívesen meghódolnak és szolgálatába állnak. A szokás hatalma soká felszínen tart olyan intézményeket is, amelyek a társadalom boldogulása szempontjából már rég elvesztették jelentőségüket.

Az egyes individumok és a társadalmi szervek szellemi energiái úgy viszonylanak egymáshoz, mint egy szülő natúrénekes teljesítménye egy modern egyesületi, énekkar előadásához. A fejlődés lehetőségét, a teljesítmény felfokozását az a körülmény mozdítja főleg' elő, hogy az énekkar *egyesület alakjában szerveződik*, mint jogi személy és ezáltal függetlenítette magát természetes személyekből álló tagjainak életétől.

Az énekkarban természetszerűleg a legjobb énekesnek, a leghatékosabb tagok ragadják meg a vezetős szerepet. Az egyesület a jogi személy formájában szervezett énekes tömeg egyrészt lehetőséget ad a karmesternek, hogy tudását átplántálja a többi gyengébb képességű tagokba is. Az egyesületi fegyelem legyőzi a fejlődés útjában álló gátlásokat.

Az egyesület a társadalomnak egy bizonyos célt szolgáló virága,, amely fentartására az egész társadalomból magához szívhatja a legalkalmasabb egyéneket.

A társadalmi kiválasztódás e folyamatát, amelyet minden társadalmi szerv életében megfigyelhetünk csak per analogiam, külső látszatok szerint hasonlítható össze, a biológiai irány nyomán az élőlények fejlődésénél megfigyelt differenciálódással és integrálódással.

Az élőlények sejtjeinek differenciálódása és integrálódása *egy* mérhetetlen időn át végbemenő folyamat, a biológiai irány hívei szerint is.

A társadalom szerveinek differenciálódására szükséges idő néhány év, ritkán néhány évtized és egészen új intézményeknél néhány évszázad vagy évezred a múltban. Ma a differenciálódás a szellemi

energiák nagymérvű fejlődése következtében máról holnapra is végbe mehet.

Az élőlények sejtjeinek differenciálódása egy egyirányú folyamat, amelyben a sejt elveszti integrálódó képességét, csak az élőlény, mint egész rendelkezik integrálódóképességgel a differenciálódott sejtnek sajátos faj életprincipiuma által összefoglalt és koncentrált képességei révén. Az összejt, amely idegsejtté differenciálódott, immár csak idegfunkciókat tud végezni, hogy az összejt összes funkcióit végezhesse vissza kellene fejlődni évmilliókon át. A társadalom sejtje, az ember mindig alkalmas jól-rosszul mindenféle társadalmi funkció végzésére. A földműves felcsaphat községi bírónak, lehet pártvezér és miniszter. Ugyanaz az egyén a szükséges ismeretek elsajátítása után legalísiman és mindenféle társadalmi funkció ellátására vállalkozhat. Faguet: A kontárság kultusza című szatirikus hangulatú művében kimutatja, hogy a demokrácia a gyakorlatban azért harcol, hogy a társadalom minden tagja megfelelő iskolázás nélkül is vállalkozhassak a legelőkelőbb társadalmi funkciókra, a kormányzásra és törvényhozásra is.

A biológiai differenciálódás egyirányú és lassú, a társadalmi differenciálódás gyors és sokirányú.

A biológiai differenciálódás magyarázatát az életerők azon törekvésében találjuk, hogy öncélúságát érvényesítse, letfentartását a környező természet minden ártalmas hatásával szemben biztosítsa.

A társadalmi differenciálódás végső magyarázata nem a társadalomban található, mert a társadalom nem öncélú, hanem az ember szellemi képességeiben, amelyek természetsszerűleg a társadalom és a társadalom szerveinek kialakulására vezetnek, mert nélkülük fejlődésnek nem indulhatnak.

A szociológia síkja tehát a pszichológia létsíkjának tapasztalataink alá eső legmagasabb fejlettségű létsíkja.

Determináltság és szabadság a szociológiai törvényekben.

Az előző fejezetekben megkíséreltük a szabadság lényegét és szerepét a természetben induktíve kifejteni. Láttuk, hogy a szabadság nem idegen test a természet világában, sőt a biológiai létsíkokban és a magasabbrendű létsíkokban a természeti törvények kiegészítő része és a fejlődés jelenségének alapja.

Az exakt természeti törvények dinamikai alaptörvénye a természeti jelenségek determinált lefolyása, *a szabadság törvénye az optimumra törekvő cselekvés.*

A társadalmi naturalizmus hívei ezzel szemben a szabadságban valami világfelforgató erőt látnak, mely csak indeterministák képzeletében él. Tegze Gyula: „A társadalom“ című művében (7 lap) például kereken kijelenti, hogy „mindazok tehát, kik az emberi szabadakarat álláspontjára helyezkednek, tagadásba veszik a társadalmi jelenségek törvényszerűségét és ezzel nemcsak a társadalomtudomány, hanem egyes ágai a közgazdaságtan, általános jogtudomány, politika lehetőségét is tagadják. Ez esetben mindezen ismeretkörökben * pusztán esetlegességről, véletlenségről beszélhetnénk“.

Tegze ezen kövekeztetése szükségképpen folyománya azon felfogásának, hogy az emberi szabadakarat tana tulajdonképpen az ok nélküli akarat (ursachlose Wille) tana.

Csodálatos, hogy az „ok nélküli akarat“ tanát eddig senki sem hirdette, tanította, hogy ezt csak a harcban álló felek egyike, a deterministák imputálták az indeterministáknak. Messze vezetne, ha ennek okaira igyekeznénk világosságot deríten.

Csodálatos, hogy oly szellemek, mint Wundt, Schopenhauer, Höffding, Ziehen, Münsterberg, Paulsen nem vették maguknak a fáradságot, hogy az indeterminizmust legtisztább kifejtésében a skolasztika és neoskolasztika tanaiban tanulmányozzák, hanem másod- és harmadkézből vett idézetek és imputációk alapján monda-

nak ítéletet a szabadakarat tanáról, mely oly mélyen gyökeredzik az emberi öntudatban.

Höfdding szerint az indeterministák vastag félreértés alapján a szabadságot azonosítják az oksági elvtől független akarat tanával. (Höfdding: Ethik Leipzig 1888. Bendixen fordításában 73 lap.)

Wundt az akarati jelenségek magyarázatánál a determinista álláspontra helyezkedik, mert „a pszichológiai determinizmus nélkül sem a pszichológia, sem más szellemtudomány nem képzelhető el“, „Ezen álláspont feladása egyértelmű volna az értelmi alaptörvény felborításával, amelynek alapján minden okozatnál az ok után nyozunk, de minden talált okot ismét okozatnak kell tekintenünk.“

Wundt tiltakozik azonban az ellen, mintha ő az akarati jelenségeket a természeti oksági elvvel (naturalistischer Causalbegriff) akarná megfejtetni, holott erre a mindenütt érvényes szellemi sausalitás sokkal alkalmasabb. (Wundt: Ethik 409 lap.)

„Az ember csak akkor cselekszik erkölcsileg szabadon, ha csak belső kauzalitását követi, amely részben eredeti hajlamai, részben jellemének fejlődése által határoztatik meg.“

„Igazság szerint nem a belső determináltság, hanem a „liberum arbitrum“ szünteti meg az akarat szabadságát és a felelőséget.“ (U. o. 410 lap.)

Münsterberg (Die Willenshandlung Freiburg, 1888.) már tovább megy és magát az akarat létét tagadja s csak az érzetek bizonyos csoportjainak létezését ismeri el. Az akarat semmi egyéb, mint az érzetkomplexum. Ziehen Th. szerint a gondolkodást kísérő arc- és fejjizom mozgások azt a látszatot keltik, „mintha gondolkodásunk figyelmünk befolyása alatt állana és hogy az önkényes akarat és aktivitás látszatával bír, amellyel azonban egyáltalában nem rendelkezik. Mi nem gondolkozhatunk úgy, ahogy akarunk, hanem úgy kell gondolkoznunk, ahogy az éppen jellemző asszociációk meghatározzák“.

Schopenhauer illúzióinak, Paulsen agyrémnek tartja a szabad akaratot, melyet az oksági elv felborítása nélkül nem lehet elfogadni.

A szabad akarat, amely tulajdonképpen csak a motívumok alapján működésbe lépő szabad választási képesség, azért van annyi támadásnak kitéve, dacára annak, hogy a közmeggyőződés is bizonyítja létét, mert a szabadság alatt az ok nélküli, motívumok által nem indikált önkényes cselekvést értik.

Láttuk azonban, hogy a szabadság és determináltság nem zár-

jak ki egymást, sőt a különböző létsíkoknak ép a determináltság és szabadság specifikus viszonya adja meg azon létsík legjellemzőbb vonásait.

Még a fizika és kémia világába tartozó természeti jelenségek-nél sem tudjuk azokat a természeti törvények ismeretében az oksági elv alapján maradék nélkül megmagyarázni. Az oksági elv és a törvény csak a történés mikéntjére, a hogyanra nézve nyújt felvilágosítást, A törvény csak annyit mond, hogyha ilyen és ilyen erő lép fel a hatás ilyen és ilyen lesz. A törvény ellenben semmit sem mond nekünk arról, hogy mi az erő, hogy a tapasztalati úton hatásaik révén megkülönböztethető erők, tulajdonképpen milyen mélyen fekvő alaptulajdonságok miatt hoznak létre más és más hatásokat.

Minél magasabbrendű jelenséget akarunk tehát az okság elve alapján más külső vagy belső hatások által megmagyarázni, annál kevésbé mellőzhetjük az öntevékeny erők szerepét a jelenségek magyarázatánál. A szervesen világban nem ismerünk öntevékeny erőket, azért az idetartozó természeti jelenségek a természeti törvények révén maradék nélkül megmagyarázhatók, mert az anyagban lekötött energiák csak általunk már nagyjából ismert hatások révén szabadulnak fel, illetőleg lépnek működésbe.

A vegetális, animális és szellemi élet erői azonban mind nagyobb mérvben öntevékenyek és mindinkább öntudatosak és észszerűbbek, célra irányozottak s az erők osztályrésze a jelenségek előidézésénél mindjobban előtérbe lép.

Wundt önmagával jut ellentmondásba, mikor minden az akaratra ható okot ad infinitum másrésztől okozatnak is tekinti, melynek keletkezése ismét egy más feltételtől függ. Ezen az alapon nem lehet a természeti és szellemi kauzalitást egymástól megkülönböztetni, amely megkülönböztetésre pedig súlyt helyez, hogy a durva materializmus vádja ne érhesse.

A szabadság lényegének kifejtésénél rámutattunk arra, hogy a természeti világban az okok egyes fajtái, a természeti erők nem változhatnak át maradék nélkül egymásba és kimutattuk azt is, hogy az erők minden egyes faja csak saját síkjában fejezheti ki hatásait tisztán, míg a szomszédos létsíkokban azon síkok erői lényegesen módosítják a hatás eredményét, sőt részben paralizálják azokat. Az erők ezen harca azonban nem teremt káoszt a természeti világban, hanem ép a fejlődést teszi lehetővé, mert a magasabbrendű erők összeütközése az alacsonyabbrendűekkel nem a mechanikai erők

összeütközésénél tapasztalható kölcsönös letörés (sich aufheben), hanem az alkotó szintézis alakjában megy végbe. Ha az emberi értelem és akarat nem volnának magasabbrendű erők, a lélek funkciói, akkor a növényvilág és az emberi civilizáció és kultúra csodás alkotásai között különbséget semmivel sem tudnók magyarázni.

Az oknélküli akarat agyrémével, amelyet a szabad akaratra, ellenségei madárijesztőül ráakasztanak felesleges volna perbe szállni, ha oly nagy szellemek nem foglalkoznának vele komolyan és nem tévesztenék össze a szabad akarattal. Az akarat tevékenységnek szintén megvannak a saját törvényei, amelyek szabályozzák annak megindulását, lefolyását és befejeződését.

Messze vezetne, ha az akarat törvényeivel behatóan akarnánk foglalkozni. A szabadság lényegének kifejtése alkalmával elég nyomatékkal mutattunk rá az egyéniség, a lélek erőinek korlátolt voltára és megkötöttségére, valamint a szabadság érvényesítésének körülményes és nehézkes módjára. Ami áll a lélekre, az áll annak funkcióira, így az akaratra is. A társadalmi törvények természetének megvilágítására teljesen elegendő, ha nyomatékosan kiemeljük azon öntudatunk által igazolt tényt, hogy „akaratunk lényegében valamely megismert jóra irányul és ennek a jónak, (bonum sibi) hozzá kell járulnia, az akará egyén boldogságának előmozdításához“. „Az akarat lényegileg és szükségképpen boldogságát akarja.“ „Az olyan akarat, mely ezen boldogság ellen irányulna, vagyis a boldogtalanság kívánása lehetetlen, hasonlóképpen képtelenség az olyan akarat is, mely a boldogságtól pozitíve eltekintene.“ Dr. Const. Gutberiet: Die Willensfreiheit und ihre Gegner. Fulda 1893. 26 lap).

A társadalmi jelenségek megfigyelésénél mutatkozó szabályellenesség, az ugyanazon jelenség statisztikai számadatainak hullámzása, a nagy tarka-barkaság, melyből csak gondos megfigyelés után emelkednek ki az uralkodó szimptomák, arra vezethetők vissza, hogy a társadalom tagjai, az egyéniségek mindegyike tényleg egy titokzatos mikrokozmos. A természeti determinált okokkal ellentétben az akarat *egy szabad ok*, (causa) amint Gutberiet az öntevékeny erőket nevezi. A cél közössége mellett (önfentartás, boldogság) az emberek, mint önálló egyéniségek a különböző viszonyok között különböző, de lényegében hasonló eszközöket választanak a cél elérésére, más és más utakon közelítik meg azt. Hasonló körülmények között az emberi cselekvésben mutatkozó különbségeket csak egyéniségek különböző voltában, vagyis az emberben kell keresni, különböző mű-

veltség, intelligencia, akarat intenzitás (Vermögen) a kedély, az érzelmi világ különböző voltában.

A társadalmi jelenségek megfigyelésének két gyakorlatilag járható útja van: a pszichológiai és történelmi irányok módszere.

A pszichológiai irány kiinduló pontja az ember, mint egyéniség, mint a társadalom tagja, vagy mint a természet produktuma. Eszerint megkülönböztethetjük a pszichológiai irány régebbi ágát, a klasszikus iskolát és az újabbat a természettudományi alapokra fektetett pszichológiai irányt. A klasszikus iskola az általános emberi tulajdonságokból indul ki és deduktív úton következteti az egyes emberek cselekedeteire a társadalmi tudományok különböző mezein; addig a naturalista irány a társadalmi jelenségek kutatásának mellőzni óhajtja a spekulatívnek bélyegzett deduktív irányt és a természettudományi induktív módszert ismeri el egyedül tudományosnak, alulról fölfelé építi ki a társadalomtudományokat. Deduktív következtetések helyett tényeket gyűjt, azokat osztályozza és rendszerezi. Az ember gondolkodásának, akarásának, érzelem hullámzásának törvényeit tanulmányozza és az oksági elv útján predeterminálja az emberi cselekményeket, kizárva abból a lelket, mint irracionális és inkommensurabilis erőt. Mások elismerik ugyan a társadalmi létsíkban egy. speciális oksági elv, a szellemi kauzalitás létét, amely azonban a társadalmi jelenségeket szintén szigorúan determinálja és a szabadságnak a dolog természeténél fogva teret nem engednek. Az osztrák iskola a középúton áll a klasszikus iskola és a pszichológiko-pszichikai irány között, míg a lausanne-i iskola a pszichológiai jelenségek természettudományi módszerekkel folytatott vizsgálata alapján, amelyet matematikai alakban igyekszik önteni, a közgazdasági elméletet is matematikai alapra igyekszik fektetni.

A történelmi iskola szintén két alakban jelenik meg előttünk. A társadalmi jelenségek, azok történelmi fejlődési fokozatainak leírása a régebbi irány, amely úgy a szociológia, mint a közgazdaságtan és a statisztika bölcsőjét ringatta,

A pszichológiai iskola mindkét válfaja azonban csak valószínűségeket, törvényszerűségeket, oszcilláló fejlődési törvényeket produkált, mert az egyéniségek, a szellemi erők, mint inkommensurabilis erők, mindig új és új tüneténysorozatokkal lepték meg a megfigyelőt. A leíró történelmi módszer először a társadalmi változásokat igyekezett objektív módon megfigyelni és megrögzíteni és azután kapcsolta ezekhez oknyomozó tevékenységét, A történelmi módszer újabb

alakjában nem elégszik meg a leírás módszerével, a társadalmi változások kiemelkedő komponens vonalainak vetítésével, hanem a tömegmegfigyelés eszközeivel az összes összetevő erők, egyéniségek külön-külön való megfigyelése útján vetíti elének kifejező csoportosításban azokat a jelenségeket, amelyek a statisztikai megfigyelés számára hozzáférhetők, vagyis, amelyek materiális alakban is megtestesülnek és a számszerű megfigyelés lehetőségét nem zárják ki. A tisztán szellemi társadalmi jelenségek vizsgálati módja jelenleg is a leírás és a spekulatív oknyomozás. A társadalmi tudományok terén dúló heves és eddig nyugvópontra nem jutott módszertani harcok a társadalmi jelenségek kétlakiságára, vegyes jellegére vezethető vissza, amelyet a harcban álló felek nem vettek eléggé figyelembe, hanem világnézleti elfogultságból egyoldalú általánosítás hibájába estek.

Surányi-Unger Tivadar (Statistique etoeconomie politique, Budapest, 1927) alapos világirodalmi szemle keretében kimutatja, hogy a nemzetgazdaságtan jelentősebb új irányai főleg a háború után többé-kevésbé a deduktív levezetések helyett statisztikai megfigyelések tömegével, a statisztikai módszer széleskörű alkalmazásával akarják a közgazdaságtani teóriákat megtermékenyíteni, felfrissíteni és a gazdasági és szociális élet realitásaival szorosabb kontaktusba hozni. A közgazdasági elméletek és alaptanok fejlődésének valószínű iránya a statisztikai módszer intenzív alkalmazása; még a közgazdaságtan elméleti részében is.

Surányi Unger Tivadar szerint a tudományok fejlődési vonala, így a nemzetgazdaságtané is hullámvonalat mutat.

A statisztikai költséges, lassú és nehézkes módszer alkalmazására a társadalmi életjelenségek terén nem volna semmi szükség, ha a társadalmi jelenségeket is vissza tudnánk vezetni, épúgy, mint a természeti törvényeket az oksági összefüggés láncolatán távolabbi és távolabbi okokra a végtelenségig.

A társadalmi jelenségek ép abban különböznek a természetiek-től és ez teszi a társadalmi jelenségkomplexumokat oly kibogozhatatlanná, hogy úgynevezett új kezdések komplikálják az eredményt. A természet világában nincs oly empirikus ok, amely egyszersmind egy más hatás okozata nem lenne, míg a társadalmi élet jelenségek terén különösen előtérbe lépnek az egyéniségek, mint szabad okok, amelyek szabad, megfontolt elhatározások alapján beleavatkoznak a természeti történésekbe és a természet erőinek irányítása, letörése

stb. révén új oksorozatok kezdeményezői lesznek. A társadalmi jelenségek spekulatív vizsgálata túlságos teret enged az egyéni felfogások, színezések, önkényes beállítások alkalmazásának, míg a statisztikai megfigyelés inkább a jelenségek objektív tulajdonságait domborítja ki és ezáltal a deduktív és induktív spekulációt egészséges korlátok közé szorítja. Az eredmény annál megbízhatóbb lesz, minél szélesebbkörű ez a megfigyelés. Bármilyen világnézetű legyen is a statisztikus, a szociológus és a nemzetgazdász, újabban mindinkább meggyeznek abban, hogy társadalomtudományok specifikus módszere a tömegészlelés, illetőleg annak többé-kevésbé használható szurrogátumai a képviselési módszer, az ankét, a monográfia stb., amikor a tömegészlelés végrehajtása akár pénzügyi, akár kulturális, akadályokba ütközik. A tömegészlelés arra szolgál, hogy az emberi cselekvésekből, mint komponensekből azoknak eredőjét meg lehessen állapítani.

A statisztikai tömegmegfigyelés voltaképpen szóhoz juttatja az egyéni vonásokat is, amelyek méltánylására a pszichológiai iskola nem volt alkalmas. A sorsnak különös iróniáját kell látnunk abban, hogy a statisztikai tömegészleléssel az első statisztikusok, Quetelet stb. ép az egyéni vonások közömbösítését vélték elérni s a társadalmi törvényszerűségek kidomborítását.

A statisztikai tömegészlelés mint objektív módszer mindkét irányban alkalmazható. Eddig a tudományos érdeklődés a statisztikai anyagot szinte csak a társadalmi törvényszerűségek felderítése tekintetében aknázza ki, míg az egyéni vonások tanulmányozása helyett azok kiküszöbölésére törekedett.

Dr. Jordán Károly (Véletlen, valószínűség és természeti törvény, Athenaeum 1929) szinte páratlan irodalmi felkészültség alapján tagadja a független tüneménysorozatok létét. Elismeri, hogy a véletlen és a valószínűségnek már a definíciójánál is nehézségekkel találkozunk, amelyek máig sincsenek tisztázva, mégis csatlakozik a determinista állásponthez, hogy az Összes tünemények, bármily jelentéktelenek legyenek is, követik a természeti törvényt, hogy egy végtelenül hatalmas elme, amely azokat ismerné és belőlük következtetni tudna, mindent pontosan előre látna, reá nézve tehát a véletlen nem léteznék. Korlátolt szellemi képességünk az oka, hogy véletlenről beszélünk és még körünkben is, ami gyakran véletlen a tudatlannak, már nem véletlen a tudósnak. A véletlen tehát tudatlanságunknak

a mértéke, azokat a tünetenyeket tulajdonítjuk a véletlennek, amelyek törvényeit nem ismerjük.“

Idézi Windelbandot is (Lehre vom Zufall 1870, p. 6.) „Wenn das Wort *Zufall* irgend einer Tatsache gegenüber ausdrücken soll, dass zum Eintreten derselben die zureichenden Gründe nicht vorhanden waren, und dass sie doch eingetreten ist, *von ungefähr*, wie man es zu sagen pflegt, so ist diese Vorstellung eine den Grundsatz des Denkens widersprechende Ungereimtheit. Dass es einen solchen Zufall nicht gibt, bedarf keinen langen Beweises, sondern nur einer einfachen Besinnung das Grundgesetz des Denkens.“

Kétségtelen, hogy az élettelen természeti világban minden jelenség, minden tüneteny egy azt előidéző okra vezethető vissza, ez az ok viszont *egy* azt megelőző ok okozata és így tovább. Az sem tagadható, hogy semmi sem történik elegendő ok nélkül, mint azt Windelband is leszögezte.

A véletlen a természeti világban nem oly egyszerű probléma, hogy azt egy mondattal el lehetne intézni, mert a véletlennek sok válfaja van, amelyeket nem ajánlatos összezavarni, hacsak a problémát reménytelenül ködbe nem akarjuk burkolni.

Leghelyesebb lesz, ha a véletlent egy bonyolult példán vesszük vizsgálát alá, mert csak így vethetünk világosságot a kérdés minden elágazására.

Egy ragyogó napsütéses téli reggelen két skót származású egyetemi tanár reggelizik egy svájci havasi szálló terraszán. Eközben egy lavina kerekedik a szembenlévő hely dereka táján és az első völgyben néhány fa lehengerelése után megáll.

Ha ez a lavina minden emberi és állati behatás nélkül indult útnak, keletkezésének okait vissza tudjuk vezetni a világ keletkezéséig a legszigorúbb determinisztikus alapon, sőt enélkül e jelenség tudományos magyarázata nem is volna lehetséges, amint Jordán Károly is találóan megjegyzi.

A két tanár tovább üldögél a terraszon és gyönyörködik a havasok tündéri panorámájában. Mindketten korábban bejárták már a hegyvidéket. Egy negyedórai gyönyörködés után *A* azt az ajánlatot teszi *B*-nek sétáljanak fel a csúcsra, ahonnan káprázatos kilátás nyílik a csillogó gleccserekre. *B* nem mutat erre hajlandóságot, mire a választ azon lehetőség között, hogy vagy szintén visszamarad, vagy egyedül indul, mire rövid fontolgtatás után egyedül indul. Fölkapaszkodik a hegyre, de a gerincen léptei alatt meglazul egy kő-

és legördül immár a hegy tetejéről a második lavina, mely leér a völgybe és három házat elsöpör és ő emberéleket kiolt. Oknyomozásunkban visszafelé haladva megakadunk a szálló terraszáról élvezhető fenséges kilátásnál, mint esztétikai tüneménynél, mely *A* tudós a természetért rajongó lelkében kiváltotta a hegyi túra vágyát. A pszichológiai lélektan hívei az esztétikai tüneményt is vissza vezetik biológiai jelenségekre. Ezen alapon azonban nem tudjuk magunknak megmagyarázni, hogy két egyező nemzetiségű, közel ugyanolyan korú, ugyanolyan műveltségű, teljesen egészséges, pihent egyén, miért reagált az esztétikai tüneményre eltérően.

Mellőzve erőszakolt és tendenciózus magyarázatokat az eltérő reakció mélyebb okát a tudósok egyéniségében, lelkiségeik eltérő hajlamaiban kell keresnünk, amely ez esetben és sok más esetben egy új tüneménysorozat okává vált, mint szabad ok.

A közönséges nyelvhasználatban a második lavina megindulását a véletlennek tulajdonítjuk, hogy *A* éppen egy laza köre lépett rá, mert egy arra repülő sas miatt egy lépést letért az ösvényről.

Zavarba jövünk azonban akkor, ha azt kellene eldöntenünk, hogy az egyes véletlenek az objektív, vagy szubjektív véletlenek kategóriájába tartoznak-e, amint Poincaré a véletleneket osztályozza. (Le Hasard: Revue du Mois. 1907. p. 257. idézi Jordán.) Eszerint: ami véletlen az egyiknek, az véletlen a másiknak és Istennek is. Szerintünk ebben az értelemben nem beszélhetünk soha objektív véletlenről, mert alig van véletlen jelenség a természetben, amelyre nézve ne térnének el a nézetek.

Szerintünk objektív véletlenről semmilyen formában nem tanácsos beszélni. Az oksági elv és a természeti törvények szempontjából nincs véletlen, mert semmi sem történhetik ok, illetőleg elegendő ok nélkül és semmilyen jelenség sem folyhat le máskép, mint azt a természeti törvények szabályozzák.

Mi hát a véletlen? Leghelyesebb itt is visszatérni a köznapi nyelvhasználatra, amint azt Bálás Károly megette a tőke definiálásánál, mert más út a tudományos definíciódzsungelben való eligazodásra nem kínálkozott.

A közönséges nyelvhasználat a zavart keltő tudományos megkülönböztetéssel helyett az akaratlan emberi reflexmozgással vagy az öntudatos emberi cselekvés által nem szándékosan előidézett mellékhatásokat tekinti véletlennek, az állati és növényi élet síkjában pedig az ismeretlen okok befolyása alatt keletkezett hatásokat.

Pl. miért legeli le a tehén ép a lelegelt növényeket és miért nem a mellette lévőket. Miért nő ugyanazon talajban, ugyanolyan súlyú magból egyik növény 5 cm-rel magasabbra, mint a másik.

A szándékos emberi cselekedetek nem szándékolt mellékhatásai irtózatossá következmenyekkel járhatnak és az új természeti és társadalmi tüneményesorozatok egész légióit idézheti elő.

A száraz fenyőrengetegben eldobott gyufa, melynek lángja ki-aludt, de egy kedvező szélroham kissé felszította úgy, hogy meggyulladt tőle az avar és az erdő millió hektár területet változtathat pusztasággá. Akármilyen determinisztikusán haladunk végig az el-karsztosodott hegyvidék keletkezésének okain, a végén az ember szándékos vagy véletlen cselekedeténél megakadunk, mint végső oknál, mely ezen tünemény sorozatot elindította.

Ha tüzetesebben összehasonlítjuk egymással a természeti és társadalmi jelenségeket, akkor azt látjuk, hogy a természeti jelenségeket az oksági elv segítségével vissza tudjuk vezetni a végtelenségig. A természeti jelenségek egy okságilag kapcsolt tünemény vagy jelenség-sorozatot képeznek, addig a társadalmi jelenségek a legtöbbször nem *kapcsolt jelenség-sorozatot*, hanem *jelenségkomplexumot* alkotnak. Buday László (A statisztika elmélete és története. Budapest 1922. 89 lap) jelenségkomplexum alatt oly jelenségeket ért, amelyeknél „az emberi életmód, vagy gazdasági tevékenység terén egymást időben és logikailag követő sorozatos folyamatával állunk szemben, amely folyamat egyes részei szervesen összefüggnek egymással, s bizonyos állandó okok hatása alatt állanak, másfelől azonban a folyamat előre-haladásával új és új oksorozatok eredőjeként is jelentkeznek.“

A leglényegesebb különbség a természeti tüneményesorozat és a társadalmi jelenségkomplexum között az, hogy az utóbbiaknál új szabad okok beavatkozása révén új és új oksorozatok jelentkeznek.³⁸ A természeti világban ismeretlen új kezdek a társadalom síkjában mindennapos jelenségek, amit a mechanikai világszemlélet ugyan nem ismer el, de a tények és a közfelfogás igazol és az egész világ a

³⁸ Lexis: Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs- und Moral-statistik (217 lap) a természeti jelenségek és történelmi események közötti különbséget a következőkben foglalja össze:

„Aber alle diese Bestimmungsgründe des Handelns sind selbst wieder veränderlich und die auf ihnen beruhenden Massenerscheinungen haben daher keineswegs die Stabilität der sich wiederholenden Komplikationen von Naturerscheinungen, sondern sie zeigen einen historischen Charakter teils mit erkennbarer Entwicklung in bestimmter Richtung, teils mit unregelmässig veränderlichen Phasen.“

cselekvésnél ehhez igazodik. A jelenségkomplexumok teszik a társadalmi törvényszerűségek kibogozását oly nehéz feladattá, amelyre a gyakorlott és élesszemű statisztikus csak a tömegészlelés, vagy ezzel hasonló értékű módszer által nyújtott anyagra támaszkodva mer vállalkozni.

Statisztikai törvények.

A statisztikai és gazdasági törvényeket egyhangúlag a társadalmi törvények csoportjába sorolja minden irány. Feladatunk most szorosabban megjelölni a statisztikai törvények tárgyát, hogy elhatárolhatók legyenek úgy a szociológiai, mint a gazdasági törvényektől, vagyis el kell határolnunk egymástól a társadalmi tudományok egyes ágait.

Nem lehet szó a statisztikai tudomány tárgyának meghatározásáról, ha a statisztikát csak mint tudományos módszert fogjuk fel, mely „nem kizárólag a társadalmi jelenségek kutatására szolgáló speciális, hanem az összes nemtipikus jelenségekre alkalmazható általános, enciklopédikus jellegű eljárás.”¹⁹

Kétségtelen, hogy a statisztikai eljárás számos tudományágnak mint tudományos módszer és mint segédtudomány igen nagy szolgálatokat tett. Viszont azonban teljesen indokolt Buday László állásfoglalása is, mikor megállapítja, hogy a statisztika oly törvényszerűségeket is megállapított, „amelyek nem raktározhatók el más tudományok fiókjában és azért még azok is, akik a statisztikát csak módszernek tekintik, a népességi statisztikát mint tudományt, demográfia néven hajlandók voltak elismerni.”²⁰

Dr. Schneider Frigyes (Ist die Statistik eine Wissenschaft, Sammlung nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen, Jena 1898, 80—81 lap), a német statisztikai irodalom alapos ismeretése után szintén a statisztika módszertani felfogása felé hajlik, főleg Oncken, Eümelin, Meitzen és Wagner megállapításaira támaszkodva. Oncken a statisztikát a fejlődést eláruló életjelenségek egészére alkalmazott könyvelési módszernek tekinti és kifejti, hogy ab-

¹⁹ Dr. Bozóky Ferenc: A statisztika módszertana, Debrecen 1927. 5 lap. Hasonlóképpen ítél: Dr. Schweiger Lázár: A nagy számok törvénye, Budapest 1904. 6 lap.)

²⁰ Buday László: A statisztika elmélete és története, Budapest 1922. 12 lap.

ban az esetben, ha a statisztika tudományjellegéhez ragaszkodnánk, abból szükségképpen egy mindent felölelő tudományt csinálnánk (AllWissenschaft), tehát a statisztika csak módszer lehet (Oncken Untersuchungen über den Begriff der Statistik, Leipzig 1870. 58, 50, 52 lap).

Rümelin a statisztikában az induktív módszer *egy* alfaját látja (Schönbergs Handbuch der pol. Oekonomie 3. kiad. III. köt. 817.) Wagner szerint a statisztika módszeres, induktív eljárás az emberisége és a természet mechanizmus törvényeinek levezetésére. (Blutschli's Staatswörterbuch X. kötet 456 lap, Leipzig, 1867.)

Azok, akik valamely új önálló tudomány elismerését saját tárgykör és módszer kimutatásától teszik függővé, ezzel túlsókat követelnek, mert ezen az alapon csak a filozófiai és természettudományokat ismerhetjük el önálló tudománynak.

Schneider Frigyes még ennél is tovább megy és három feltételhez köti valamely ismeretág tudományként való elismerését *t* „eine Wissenschaft wird konstruiert aus drei Faktoren: 1. ein *eigenes Forschungsgebiet*, 2. eine *eigene Methode*, und die aus der Zusammenfügung beider sich ergebende, 3. *eigene Gesetzmässigkeit*. Az önálló tárgykör azonban föltételezi az önálló törvényeket stb., törvényszerűségeket. Viszont nem tagadható, hogy az önálló kutatásterület felismerése gyakran csak az önálló törvényszerűségek felismerése után lehetséges, miután a különböző tudományok felosztása külsőségek alapján nemcsak nem lehetséges, de a tévedések nagy valószínűsége miatt nem is ajánlatos és kevésbé tudományos eljárás.

Teljesen elegendő a külön tárgykör igazolása, hogy egy új ismeretkört önálló tudománynak tekintsünk. Ezen felfogás akceptálása nélkül nem tudnók a fizikát a kémiától, a földrajzt a természetrajztól, a biológiát a lélektantól, mint önálló tudományokat elhatárolni.

A nemzetgazdaságtan önálló tudomány voltához is sok szó férne.

Buday a statisztika tárgyai közé sorolja a demográfián kívül még a morál- és kriminálstatisztikát és a munkásstatisztikát is. A statisztikáról adott meghatározása azonban oly tág, hogy az összes társadalomtudományok jellemzése is felhasználható: „a statisztikája társadalmi élet törvényszerűségeinek megállapítása a tömegjelenségek kisebb-nagyobb körének különleges vizsgálata alapján.“ Buday maga is elismeri, hogy a meghatározás nem kifogástalan. Érdeme

az, hogy a módszer kérdésének nem tulajdonít túlzott fontosságot, mert a tiszta tömegészleléssel szemben az intenzív kutatási módszerek (ankét, monográfia stb.) jelentősége a statisztikában folyton nő, Bozóky ezzel szemben a statisztikában csak módszert lát.

Leghelyesebb volna az ezen kérdés körül uralkodó fogalomzavart azzal kiküszöbölni, hogy a statisztikának, mint tudománynak megjelölésére más terminus technikust használnánk, mint a statisztikának, mint módszernek a megjelölésére.

Ha a statisztikának, mint tudománynak tárgykörét a statisztikai hivatalok által elfogadott gyakorlat alapján állapítjuk meg, — amelyet Buday László is vall — akkor azt mondhatjuk, hogy a statisztika az emberiségnek, inkább az egyes nemzetek társadalmának biológiai és kisebb mérvben erkölcsi és szellemi életével és teleológikus törvényeinek, törvényszerűségeinek megállapításával foglalkozik a tömegészlelés és az azt helyettesítő megfigyelési módszerek (becslés, képviselői módszer, ankét, monográfia) segítségével, mint társadalom észlelési módszerek segítségével.

A statisztikát ebből a szempontból az emberiségre, mint kollektivumra az alkalmazott biológiának és pszichológiának tekinthetjük, hol az egyes emberek, egyének között megállapítható szellemi és anyagi természetű kölcsönhatások, a tiszta biológia és pszichológia törvényeinek érvényesülését kölcsönösen befolyásolják.

Knies (Die Statistik als selbstständige Wissenschaft, Cassel 1856. 128, 144, 146, 150, 168, 175 lap) még csak a társadalom pszichológiáját látja benne, mely a leíró jellegű történelmi tudományal szemben szociológiai tudomány.

Lexis azon a nézetten van, hogy a szociális jelenségek természet-tudományi alapon való vizsgálata: a statisztika, melyet azáltal tudunk szigorúan körülhatárolni, hogy a mennyiségileg jellemzett tényekre szorítkozunk. (Abhandl. zur Bevölkerungs- und Moralstatistik, 240 lap).

A múlt századbeli természettudományi nézetekkel, amelyek a világ mechanikus felfogása felé hajoltak, nem volt összeegyeztethető még a szociális jelenségek vizsgálata sem etiológiai és teleológiai kategóriák szerint. Lexis sem tudta magát korának természettudományos tévedéseitől teljesen emancipálni, s bár nem tagadja, sőt «lismeri a természeti és szociális jelenségek közötti alapvető különbségeket, a kor uralkodó nézeteinek is tesz koncessziókat és az öntudatos élet síkjából kizárhatónak véli a teleológiai.

Ugyanezt a vergődést figyelhetjük meg Dr. Rudolf Wassermann-nál is (Begriff und Grenzen der Kriminalstatistik, 1909, 6& és 77 lap). Rickert nyomán elismeri, hogy az egyéniség és a természeti világ közötti okozati összefüggések csakis a történeti kauzalitás szempontjából ítélték meg és nem lehet itt természettörvények fogalmából kiindulni. Ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy 10 oldallal tovább természeti és szellemi tudományok közötti lényegbevágó különbségeket tagadja.

A statisztikával, mint módszerrel, itt külön nem foglalkozhatunk, mivel ezen kérdés kívülesik célkitűzésünkön. Kant, Sigwart logikai vizsgálódásai alapján igen sokan a statisztikai módszer tisztán funkcionális, formai szempontú megítélése révén az induktív módszer egy válfajának tekintik, pl. Schneider is.²¹

Bálás Károly Rümelinre és Kauf maimra támaszkodva (Inductio, valószínűség és statisztikai módszer. Közgazdasági Szemle, 1916. 81 l.) azt vitatja, hogy a statisztika eredeti módszere a számlálás, mely sem nem indukción, sem nem valószínűségi számítás, „az indukción vagy valószínűségi számítás szüksége ott léphet csak fel, ahol a számlálással már nem boldogulunk, ahol teljes biztonsággal már észlelni nem tudunk.“

A statisztikai (számláló) módszer alkalmazásának szüksége, az indukción mellőzésével nem akkor lép előtérbe, amikor „oly jelenségeket hozunk egymással összefüggésbe, amelyeknél az ok komplikáltabb, mint az okozat, amikor is az okok pluralitásáról beszélünk,“ sem akkor, amikor „úgy az okok, mint a következmények pluralitását“²² figyelhetjük meg, mert hiszen a jelenségek ilyen lefolyására

²¹ (Schneider Frigyes id. értekezésében, 91 lap) „Demnach ist die Statistik nur als eine Hilfsmethode der Induktion zu betrachten, wir würden wohl besser sagen „als besondere Abart“, da sie einen rein formellen Unterschied ergibt durch ihre Eigenschaft, mittels der Zahl Bilder der beobachteten Phänomene zu liefern. Die statistische Methode ist ihrem Wesen nach nichts anderes als die beschreibende Methode z. B. der Geschichte; ihre Zahlen stellen Tatsachen fest, die wohl zu dem Schluss Veranlassung geben, dass so oft A. erscheint, auch B. da ist, aber nie, dass so sein muss!“

„Die Statistik ist mithin eine Abart der allgemeinen Induktion und in allen Wissenschaften, wo die induktive Methode herrscht, methodisch anwendbar, sofern zahlenmässige Massenbeobachtungen möglich und wertvoll sind. Die Alleinherrschaft ist der Statistik also in jedem Gebiet der Wissenschaft benommen; gleichwohl giebt es ein Feld für sie, auf welchem sie sich zur Forschung ganz besonders eignet, wo sie einen speziellen Wert hat: das ist die Sozialwissenschaft der Materie nach.“

²² Bálás: id. értekezésében 89 lap, Kaufmann után (Theorie und Methoden der Statistik Tübingen 1913. 145—148. lap).

a természeti szervesen világban is van példa, — a természeti kauzalitás az okok- és okozatok pluralitását nem zárja ki, *hanem amikor* a megfigyelés tárgyai öntevékeny alanyok, amelyek új és új mechanikai, fizikai, vegyi, biológiai és pszichológiai oksorozatokat indíthatnak útnak és ezzel jelenségkomplexumok keletkezését teszik lehetővé a természeti tünetensorozatokkal ellentétben.

A statisztikai módszer azonkívül talán mégsem tisztán számlálás, hanem a számlált egyedek osztályozása is, ami az indukcióval közös alkateleme.²³

A statisztika, mint minden más társadalomtudomány, kénytelen a tömegészlelés és a vele rokon megfigyelési módok segítségét igénybe venni, mert az imponderabiák birodalmában, mint aminő a társadalom, nincsen *mérhető* és matematikai képletekbe sűrítendő *erők* és *törvények*. Nincsenek meg a valódi természettudományi kísérletek előfeltételei, hanem csak a hipotetikus, másképp spekulatív kísérleteket végezhetünk kétes bizonyosságú eredményekkel.

A társadalmi életben összefonódó ezernyi materiális, biológiai és pszichológiai hatás és ellenhatáson csak lángész intuíciói világítanak keresztül, az átalagember az életnek ezen örökké forrongó és fluktuáló katlanában csak a tömegészlelés mankóival tud egy helyzetképet megörögzíteni, hogy azt a logikai és más tudományos szabályok szerint osztályozza, összevonja, boncolja és desztillálja és különböző bonyolult számításokkal csikarja ki a kaleidoszkópiusan változó jelenségkomplexumok tetemeiből a társadalmi törvényeket, illetve törvényszerűségeket.

A statisztika alkalmassága törvényszerűségek megállapítására azonban szintén eléggé vitatott kérdés, mint minden társadalmi

²³ A statisztikai módszert csak akkor tekinthetjük számlálásnak, ha e szónak Bozóky Ferenc (A statisztika módszertana 20 lap) által körülírt tágabb értelmet tulajdonítunk, amelyet a közönséges nyelvhasználat e szónak nem tulajdonít. Szerinte „a számolás és számlálás két lényegesen különböző valami. E kettő csak egyben közös: a szám fogalmában. Csakhogy míg a számolás észlelésre nem szorulva, az egységet minden reális tartalomtól megfosztva, a számokban csupán elvont egységek tömegét látva, tapasztalás nélkül, pusztán logikai úton, a valóságban nem létező eredményeket képes megállapítani; addig a számlálás tapasztalati eljárás, amelynek tárgya mindig egy valóságos konkrét tömeg, aminek folyamányaképp a st. szám is mindig megnevezett szám, mely nemcsak arra a kérdésre felel, hogy hány, hanem arra is, hogy micsoda“.

A nemzetgazdasági és statisztikai elméleti viták túlnyomó részének alapját azok a félreértések képezik, amelyek egy általánosan elfogadott nomenklatura hiányából származnak. Ugyanazon kifejezésnek a statisztikai és gazdasági irodalomban sokszor elképesztően nagyszámú értelmezésével találkozunk.

probléma, amely a teleologikus törvények széles latitűdökkel érvényesülő hatálya alatt áll.

Elvben tagadják a statisztika okkutató szerepét azok, akik a statisztikában csak módszert látnak. A statisztikai módszer által felderített törvények nem statisztikai törvények, hanem annak a tudományos diszciplinának törvényei, amelyeknek a statisztika épen mint módszer, illetőleg mint segédtudomány szolgálatot tesz.²⁴

Bozóky, bár a statisztika módszertani felfogásának híve, mégis csatlakozik Buday nézetéhez, aki szerint a statisztika nemcsak a tények, hanem az okozatos összefüggések megállapítására is hivatva van,²⁵ bár emiatt bizonyos mérvig következtelenséggel volna vádolható.

Lottin,²⁶ Wasserman szerint a statisztika erre nem alkalmas. Wasserman állásfoglalása elvileg következetes. Indokolása azonban annál sebezhetőbb,²⁷ mert kinek jutna eszébe a specifikus társadalomtudományi módszerrel a társadalmi létsíkban exact természeti törvényeket keresni, mikor az mechanikai oknyomozás, már az élet legalacsonyabb fokán is csődöt mond és ugyanitt megszűnik már a jelenségek mérhetősége, matematikai formulázásának lehetősége is. A teleológiai törvények annál nagyobb világosságot gyújtanak. Darwin elméletét a világ mintegy kinyilatkoztatást fogadta, pedig Darwin által talált törvények mind teleologikus törvények.

A statisztikai okkutatás útját Bozóky a következőképpen írja le a *Quetelet* óta majdnem minden statisztikai munkában ismertetett alapon. „... csak nagyszámú észleléssel kaphatjuk meg az egyéni színezetű egyes esetekből álló tömeg jellemző képét, az általánosat, a típust, az „alapviszonyt“, a „tömeget“, a „lényegformát“, *ki-*

²⁴ Dr. Schweiger Lázár: *A nagy számok törvénye*, Budapest, 6 lap.

²⁵ A statisztika munkaköre. 318 lap.

20 lap, (idézi Bozóky).

²⁶ Lottin: *La statistique moral et le déterminisme*. Louvain, 1908.

²⁷ Eudolf Wasserman: *Begriff u. Grenzen der Kriminalstatistik*, 76. lap.

„Es ist ein Rückschritt wenn, da er (Lise) auch das Gesellschaftsleben

mit der Methode der Naturwissenschaften erhellen zu können glaubt, der Kriminalstatistik die Aufgabe vindizierend, sie soll die Kriminalität nicht nur beschreiben, sondern auch erklären, sie sollte das Problem der Ursachen der Kriminalität kausal stellen und lösen, die Aetiologie des „Verbrechens liefern.

Das vermöchte die Kriminalstatistik nur, wenn sich das gesellschaftliche Leben gesetzmässig abspielte. Lassen sich nicht Gesetze aufstellen, die für alle Wirklichkeit gelten, wonach die und die Umstände zu den und den Verbrechen führen, ist die Erforschung der Ursachen des Verbrechens eine logische Unmöglichkeit.“

*küszöbölve az észlelés eredményéből az egyénit, a véletlent, a rendkívülit. Az egész statisztikai eljárásra nézve döntő fontosságú tehát .az a gondolat, hogy az adatoknak az észlelések oly számára kell támaszkodniuk, hogy bennük az általános okok hatása tükröződjék vissza.*²⁸

A statisztikai módszer azonban ennél tökéletesebb módszer, mert az egyénit, a véletlent, a rendkívülit tulajdonképpen nem *küszöböli ki*, hanem az *egyéni erők eredőjét* figyeli meg a társadalmi jelenségek és minőségeik számlálása útján.

Ezzel kapcsolatban foglalkoznunk kell a statisztikai törvények természetével is. A társadalmi törvények természetéről mondottak alapján, amelyeknek a statisztikai törvények egyik ágát képezik — nem lehet kétség álláspontunk tekintetében.

A statisztika, mint önálló tudomány, tárgykörének meghatározásával a statisztikai törvények tárgyi, azaz tartalmi deffinióját is nyújtottuk. Azért most a törvény formai meghatározására szorítkozhatunk. Elegendő azt kutatnunk, hogy a szervesetlen anyag (mechanikai, fizikai, vegyi törvények) az élet és a társadalom törvényei alaki, azaz tulajdonkép en dinamikus definíciója miben különbözik egymástól.

A természeti törvények formai definiálásával már sokan foglalkoztak és a meghatározások csak más szavakkal, de ugyanazt fejezik ki.

Neumann F. J.: *Naturgesetz und Wirtschaftsgesetz* című alapos értekezésében (Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft. 48. évf., Tübingen, 1892. 405. lap) szemlét tart a különböző felfogásokon. A legtöbbször a természeti törvények oly általános meghatározására törekcsenek, hogy az a természeti törvények összes kategóriáira érvényes legyen.

Helmholtz szerint a törvény az az általános fogalom, amelyben összefoglalhatók az egyformán (gleichartig) lefolyó természeti jelenségek.²⁹ Mill J. E. szerint a természeti törvény szűkebb értelemben használatos, hogy azzal a legegyszerűbb kifejezéssel jelölt egyformaságokat kifejezzük.³⁰ Braun F. még egyszerűbben, törvény alatt egy nagyszámú ténynek (Tatsache) összefoglaló kifejezését érti. Amint látható, a természettörvények általános definíciójával nem meggyünk semmire, mert már oly általánosságokban mozog, hogy

²⁸ Bozóky: A statisztika módszertana, 16. lap.

semmit sem mond. Sokkal helyesebb azért a szeretlen anyag törvényeit, az úgynevezett exact természettudományi törvényeket külön meghatározni és az élettani és szociológiai törvényekkel szembeállítani.³¹

Neumann F. J. megállapításai alapján a következőkben foglaljuk össze az exact természettudományok jellemző vonásait.³²

„Az exact természeti törvények által szabályozott jelenségek 1. az ember közvetlen befolyása alatt nem állanak (azért közvetlen, mert közvetve már természeti erők munkába állítása révén igenis befolyásolhatók), 2. a kultúra és 3. a kultúra hordozói ,állam, egyház stb. közvetlen befolyást a természeti jelenségek alakulására nem fejthetnek ki, 4. a természeti jelenségeket előidéző erők és a jelenségek maguk is mérhetők és matematikai képletekkel kifejezhetők. 5. A jelenségek lefolyását tökéletes állandóság és változatlanóság jellemzi.“

A biológiai törvények által szabályozott jelenségekből ezzel szemben hiányzik a változatlan állandóság és mérhetőség. Helyébe a külső viszonyokhoz való alkalmazkodás, azok kisebb-nagyobb felhasználása lép az élet fentartása és az életcélok mind tökéletesebb megvalósítása érdekében. Az életfolyamatok befolyásolása azonban még itt is csak közvetve, a külső természeti viszonyoknak az életfolyamatokra való kedvező közvetett befolyásolása révén lehetséges.

A társadalmi jelenségek és a társadalmi jelenségek okozói (causa), motívumai ezzel szemben az ember és az emberi közületek útján *közvetlenül* is befolyásolhatók parancs, meggyőzés, kérés útján. Ezen törvények a természeti törvények állandóságával szemben fejlődési törvényeknek tekinthetők, mert a társadalmi életben beálló változások a törvények változását is maguk után vonják. Miután a fejlődés fogalmától a cél el nem választható, az evolúciós törvények egyszersmind teleologikus törvények is.³³

Ez nem azt jelenti, hogy a teleológiai szükségesség nem volna okozati viszony, hanem eddigi fejtegetéseink eredményeképp úgy magyarázható, hogy az oksági viszony természete a különböző létsíkokban szintén fejlődésen megy át és a teleologikus kauzalitás az oksági

³¹ Idézi Neumann F. J. fenti tanulmányában a 405. és 406. lapon.

³² Neumann F. J. id. ért. 463. lap.

³³ Dr. Schweiger Lázár úgy fejezi ki ezen gondolatot, hogy a „társadalmi törvények nem annyira okozatok, mint teleológiai céltani szükségességet tanítanak.“ (A nagy számok törvénye, 14. lap.)

viszonyok legmagasabb fejlődési foka, amelyet a természeti világ legmagasabb fejlettségű létsíkjában, a szellemi erőkkel áthatott élet-síkban ért el.

A társadalmi jelenségeket előidéző kombinált erők biológiai és pszichológiai erők a legkevésbé hozzáférhetőek a mennyiségi észlelés számára és így a legtávolabb esnek az exact természeti törvényektől. Az okok működéséről ellentétben a fizikai erőkkel nem tudunk matematikai formulákat felállítani. A matematikai statisztika még oly bonyolult analitikai eljárásai is csődöt mondtak a jelenségek bonyolultsága miatt.³⁴

A statisztikai módszer a társadalmi jelenségek és azok minőségi szimptomáinak számlálásával kénytelen megelégedni, számlálási alá vonható társadalmi jelenségek azonban nem mindig használhatók fel közvetlenül társadalmi törvények kutatására. Niceforo Alfréd pl. egy egész könyvet írt arról, hogy a civilizáció és haladás kérdéseire nézve statisztikai megfigyelés útján milyen számlálás alá eső társadalmi jelenségek statisztikai észlelésével foglalkozhatunk közvetve. Pl. a francia társadalmi élet (vie collective) fejlődésére jellemző minőségek: a születések és halálozások indexszámainak alakulása hosszabb időn át (pl. 1873—1912) a lakosság szaporodásának indexszáma, a törvény- és esküdtsékek által elítéltek, az elemi iskolai tanulók, a gazdagodás (örökségek, ajándékok), az öngyilkosságok, elváltások és végül a fogyasztás indexszámainak alakulása.³⁵

A statisztikai törvények valódi alaptermészetét tehát csak elhomályosítják azok a viták, amelyek ezen törvényekben egyrészt valódi törvényeket, másrészt csak törvényszerűségeket látnak. A természeti törvények formai megkülönböztetése törvényekre és törvényszerűségekre,³⁶ exact és empirikus természeti törvényekre, társadalmi és gazdasági törvényekre³⁷ csak reménytelenül összekuszálja

³⁴ Dr. Bozóky Ferenc: A statisztika módszere, 13. lap.

³⁵ Alfredo Niceforo: Les indices numériques de la civilisation et du progrès, Paris, 1921.

³⁶ Lásd Schneider Frigyes irodalmi szemlét az egyes statisztikai írók, nézeteiről id. tanulmányában: Ist die Statistik eine Wissenschaft, 81. lap.

³⁷ Neumann Fr. J.: Naturgesetz und Wirtschaftsgesetz. Zeitschrift f. d. ges. Staatswissenschaft, 1892. 405—475. lap. A szerző értékes és alapos fejtegetéseinél is érzik az újkori filozófiában tapasztalható chaos: az elfogadott és határozott jelentésű tudományos műszavak hiánya. Pl. a természeti törvények megkülönböztetése exact és empirikus természeti törvényekre, arra a félreértésre ad okot, mintha az exact természeti törvények nem volnának egyszersmind empirikus, azaz tapasztalati törvények is.

a különböző törvényeket, mert figyelmen kívül hagyják a törvények lényeges tartalmát: az általuk szabályozott létsíkok sajátos tulajdonságait, amelyek egyúttal a törvények sajátos lényeges megkülönböztető vonásai is.

A természeti törvények felosztása a szervetlen anyag, az élet és a lélek törvényeire ezzel szemben kiemelhetővé teszi a törvények közötti összes lényes különbségeket és a törvények osztályozásának egyedüli elfogadható alapja,

Gazdasági törvények.

A szervesen, az élet és az emberi társadalom törvényeit már elhatároltuk egymástól és meghatározásukat is adtuk az előző fejezetekben. A kifejtett azonosságok és különbségek vonatkoznak a gazdasági törvényekre nézve is, mint a társadalmi törvények egyik integráns részére.

A statisztika, mint tudomány az emberi társadalomnak biológiai, szellemi, erkölcsi életével, a munkásstatisztika keretében pedig a társadalom egyes rétegeinek életmódjával (materialis) foglalkozik. Valószínű, hogy a statisztika még több önálló tudományra fog differenciálódni, mivel az ember életének igen különböző természetű megnyilvánulásai foglalkozik.

Ezzel szemben a gazdaságtan már erősen differenciálódott tudomány, nemcsak abból a szempontból, hogy élesen elkülönült a többi társadalmi tudománytól, hanem az által is, hogy a gazdaságtan keretében immár több olyan tudomány jegecesedett ki, amelyet ma már önállóan is művelnek, anélkül azonban, hogy ezzel a gazdaságtan kereteiből ki akarnák emelni. Ilyen a gazdaságtörténet, a gazdaságbölcsélet stb.

A gazdaságtan tárgya az emberi társadalom az a tevékenysége, mely az emberi szükségletek fedezésére alkalmas javak termelésére, forgalombahozatalára és fogyasztására irányul. A javak termelése és fogyasztása abszolút tárgyai a gazdaságtannak, míg a javak forgalombahozatala csak viszonylagos tárgya, amennyiben pl. a legkezdetlegesebb naturalgazdaság korában a javak fogalmáról nem beszélhettünk és egy kapitalista termelési rendtől eltérő rendszer mellett is (szocializmus, kommunizmus) kiválna a gazdaságtan kereteiből, hogy a közigazgatás egy különleges feladata legyen belőle.

A társadalmi törvények, mint teleologikus törvények, a bennük érvényesülő cél (telos) tekintetében is osztályozhatók. A demográfiában érvényesülő cél a biológiában uralkodó célszerűség. Bizonyos

mérvig úgy fejezhetnek ki magunkat, hogy természettudományi célszerűség. A szellemi, moral- és kriminálstatisztika területén a szellemi célszerűség érvényesül, éppúgy, mint a szociológiai törvényekben, tehát a világrendi telos, amelyeket természeti telosnak, célszerűségnek is nevezhetnénk, abban az értelemben, hogy ezen célszerűségek léte nem az ember akaratában, hanem a természeti világ rendjében bírja okát.

A gazdasági célszerűség, a gazdasági törvényekben érvényesülő telos ezzel szemben kétlaki. Egyrészt természeti telos, mert az emberi test szükségletei kényszerítik az embert a gazdálkodásra, másrészt azonban már emberi, társadalmi telos rejlik bennük, mert a gazdálkodás módja, a gazdaságosság elvének érvényesítésével emberi célokat visz be a gazdasági tevékenységbe. Másképen úgy fejezhetnők ki magunkat, hogy a gazdasági célszerűség kettős. A végcél tekintetében világrendi, természeti telos, az eszközök tekintetében emberi, azaz társadalmi telos.

A gazdaságtannak, mint önálló tudománynak kialakulását ép ez a kettős célszerűség tette lehetővé. A gazdaságtan a szükségletek kielégítésére alkalmas javak termelésével is foglalkozik. A javak termelésével foglalkoznak azonban az összes technikai tudományok is, ezzel foglalkozik a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos valamennyi szaktudomány is (agrochemia, növénytan, állattan stb.).

Ezek után önkénytelenül felmerül a kérdés: miben különböznek egymástól a közgazdaságtan és a technikai tudományok, ha tárgyük ugyanaz.

E tudományok fejlődése és differenciálódása elegendő ok nélkül nem következett volna be s ha a tudomány tárgyában nem találjuk meg az okot, megtaláljuk abban a nézőszögben, azokban a szempontokban, abban a célban, amellyel az ember a termelés problémáival foglalkozik.

A közgazdaságtan abban különbözik a technikai tudományoktól, hogy a termeléssel kizárólag, mint a nemzeti jólét megvalósítását szolgáló eszközzel, foglalkozik.

Ennek a szempontnak kidomborításával vált lehetővé a közgazdaságtannak, mint önálló tudománynak különválása Quesnay és Smith tudományos munkássága révén.³⁸

³⁸ Dr. Surányi Unger Tivadar: A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései. Budapest, 1927. 3., 4. és 7. lap.

Ezen szempont azonban kétféle irányban alkalmazható a termelés gazdasági szempontú tárgyalásánál. A nemzeti jólét és a közjó *altruisztikus* és *individualista felfogása* révén más és más alapkérdések tolnak a közgazdaságtan centrális részébe. Ha a közjót altruisztikusan fogjuk fel, akkor a közgazdaságtan alapproblémája a gazdasági célok kérdése, a nemzeti jólét individuális szempontú megítélése esetén a közgazdaságtan központi kérdésének az árproblémát kell tekinteni. Az utóbbi felfogás szerint a nemzeti jólét az egyének jólétéből összegeződik, az egyének jóléte pedig a minél nagyobb ár jövedelem révén áll elő.

A legvilágosabban látszik ez Fetter Frank Albert angol közgazdász tanításaiban tapasztalható pálfordulásokból és gazdasági elméletének fejlődéséből. Dr. Surányi Unger Tivadar *Statistique et économie politique* című értekezésében röviden és találóan vázolja Fetter állásfoglalásának fejlődését. Törekvése arra irányult, hogy gazdasági analíziseinek pszichológiai színezetet adjon, később azonban tanulmányaiban a voluntarisztikus felfogás lép előtérbe. Az általa kidolgozott sajátos értékrendszer szolgált ezentúl további kutatásainak alapjául. A háború előtt kiváló mérvben hasznosította a határhaszon elméletét, míg a háború után elfordult a hedonikus-krematiztikus felfogástól és a közgazdaságtant át akarta alakítani a közjó tudományává. Sokat foglalkozott a köz jólét fogalmával, azért ma csak egy kategorikus kérdést ismer: a közgazdaságtannak mindvégig egy oly tudománynak kell-e maradnia, melynek főtárgya az átalakulás jelenségeinek tanulmányozása, vagy pedig inkább a közjó jólét alapjait kell keresnie és ezáltal átalakulnia a közjó tudományával (Idézett értekezés, 12. lap.)

Surányi Unger Tivadar különben kimutatja a gazdasági érték és a gazdasági célok fogalmának filozófiai kapcsolatát is. (A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései, 25—30. lap.) S ezzel a gazdasági jelenségek teleologikus természetét is igazolja a bölcséleti és gazdasági okfejtéssel és széleskörű irodalmi felkészültség alapján.

A gazdasági törvényekben megfigyelhető célszerűség azonban kettős, ami szintén hozzájárul a vitás kérdések szaporításához. A célszerűség először vonatkozik a gazdasági célok kérdésére, amely probléma alapjai elsősorban filozófiaiak. Aki Surányi Unger Tivadar dr. alapvető munkáját elolvassa, abban eziránt kételyek nem maradhatnak vissza. A gazdasági célszerűség ezen hajtását anyagi gazdasági célszerűségnek nevezhetjük.

A gazdasági célszerűség keretein belül érvényesülő másodlagos célszerűség a gazdaságosság törvényének érvényesítése. A gazdaságosság törvényének alkalmazása az ember gazdasági tevékenységére maga után vonja azon cselekvési mód kutatását, amellyel minél kisebb fáradsággal, minél nagyobb eredményt tudunk elérni. Ez a gazdasági jelenségekben érvényesülő alaki célszerűség, mely fogalom nem egészen azonos az eszközök célszerű megválasztásának fogalmával. Ezen az alapon a gazdasági célszerűségnek szinte még egy harmadik formáját, illetőleg alkatrészét is megkülönböztethetjük: az eszközök célszerűségének problémáját.

A gazdasági törvényekben érvényesülő és azokat egészen átható célszerűségek adják meg ezen törvények specifikus jellegét.

A gazdasági törvények ezen teleologikus természete kihatással van a közgazdaságtan hivatására, melynek Bálás Károly is, Surányi Unger Tivadar is gyakorlati feladatokat tulajdonítanak. Bálás Károly szerint a politikai gazdaságtan feladata főleg az, hogy „a gazdasági élet viszonyaiban a lehető leghelyesebb ítéletek alkotásához” hozzásegítsen, majd másutt a társadalmi tudományokról általában megállapítja, hogy feladatuk az, „hogyan az emberi ész és gondolkodás lehetőségeihez képest objektív és találó megállapításokat nyújtsanak és *ilyenekre építsen*.”³⁹

Bálás még nem emeli ki kifejezetten a gazdasági tudományok gyakorlati feladatait is, holott Surányi Unger Tivadar már levonja a politikai gazdaságtan tudományának természetéből folyó logikus következtetést és ezen tudomány feladatát úgy definiálja: „a való közgazdasági élet összefüggéseinek megismerése alapján a gyakorlati közgazdasági bajok lehető enyhítésére tanítsanak meg bennünket.”⁴⁰

Ezek után ellentmondásnak látszik, amikor Surányi Unger Tivadar a közgazdaságtan tudományának művelőitől mégis azt kívánja, hogy a tudományt és főleg annak elméleteit minden gyakorlati céltől mentesen műveljék.

Ezen követelést nem annyira a tudományok természetéből vett érvekkel támasztja alá, mint inkább az emberi természet sajátos tulajdonságaival és gyengeségeivel indokolja.

A tudományos kutatás mentesítése a gyakorlati céloktól a különböző érdekek befolyásának kikapcsolását jelenti, míg a tudomá-

³⁹ Bálás Károly: Politikai gazdaságtan, Budapest, 1922. 6, 10. oldal.

⁴⁰ Dr. Surányi Unger Tivadar: A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései, Budapest, 1927. 12. lap.

nyos előítéletek kiküszöbölése a szubjektív gondolatok és vélekedések millióinak a természetre való rávetítésének megakadályozása volna a célja. Megismerő képességünk akadályai, az emberi tudás és az értelem fogyatékosága a tudományos tévedésekre számtalan lehetőséget adnak. Az előítélet és érdeknélküli tudományos kutatás olyan követelménye a tudományos munkának, amely csak kivételes esetekben van jelen. Ennek legékesebb bizonyítéka a tudományos fejlődés ingadozó és lassú volta.

Nem tagadható, hogy az ember értelme az ember leghatékonyabb eszköze szupremáciájának biztosítására a természettel szemben. Az értelem az ember eszköze és a tudomány az eszköznek eszköze. A tudomány öncélúságának az elvét filozófiai alapon nehezen lehetne bebizonyítani, legfeljebb a fenti gyakorlati érvek szólnak *a tudomány relatív öncélúsága* mellett. A tudomány relatív öncélúságának hangsúlyozása így tulajdonképpen a tudomány és a tudományos kutatás függetlenségének, elfogulatlanságának biztosítását célozza az emberi érdekek, hiedelmek és tévedések dzsungeljének káros hatásaival szemben.

A gazdasági törvények természetének boncolásánál nem kerülheti el figyelmünket az a körülmény sem, melyet már Cairnes megállapított, hogy a nemzetgazdaságban *természeti és társadalmi törvényekkel* van dolgunk. Sajnos, nem foglalkozik bővebben a kétféle törvény hatásterületének elhatárolásával, pedig ez próbaköve lehetne a gazdasági jelenségek tárgyalásánál a különböző módszerek alkalmazhatóságának.

A természeti jelenségekkel ellentétben, melyek természeti erőkre vihetők vissza, mint okokra, a gazdasági jelenségek oka és előidézője az emberi munka, melynek célja javak előállítása a szükségletek kielégítésére. Viszont nem tagadhatjuk azt, hogy az ember gazdasági erő kifejtése, munkája szintén csak okozata a biológia területére tartozó létfenntartási ösztönnek, a munka módját azonban az elme igyekszik úgy elrendezni, hogy az minél gazdaságosabb legyen. A gazdaságosságra való törekvést pedig szintén biológiai alapokra vihetjük vissza, mely azonban az emberi psziché képességei révén tudott csak oly fokig felfejlődni, mint amilyen jelenleg a kapitalisztikus termelési rend. Semminemű új megállapítás nincs abban, ha a gazdasági törvények jellemzésére még kiemeljük, hogy a gazdasági jelenségek a kölcsönhatás viszonyában vannak a statisztika, szociológia és pszichológia sikjaival, vagyis az összes társadalmi tör-

vényekkel, amelyeket induktív oknyomozásunk során kénytelenek voltunk, mint a lélek különböző hatásterületeit rendszerünkbe beállítani.

A gazdasági jelenségek a kölcsönös hatás viszonyán kívül eszközviszonyban áll azon összes természeti jelenségekkel, melyekkel a technikai tudományok foglalkoznak és mechanikai, fizikai, vegyi törvények szabályoznak. Eszköz viszonyban áll ezenkívül az animális és vegetális biológia síkjával is, azzal a hozzáadással, hogy az animális biológia síkja, — melynek törvényei az ember testi életében is érvényesülnek, — együtttható tényezővé is növi ki magát a többi társadalmi törvény mellett.

A gazdasági jelenségekre és a gazdasági törvényekre vonatkozó megállapításokat összegezve, önkénytelenül tolul a gondolkodó elé az a tény, hogy a gazdasági jelenségek a legkomplicáltabb társadalmi jelenségeknek tekinthetők, ami bizonyos mérvig magyarázatát adja a közgazdaság tudományában folyó és mindeddig végleges megállapodásra nem jutott módszervitának.

A gazdasági törvények komplikáltsága és a gazdasági jelenségekre befolyást gyakorló tényezők sokfélesége miatt a gazdasági törvények definíciójára kedvező kilátásokkal nem igen lehet vállalkozni. Neumann Fr. J. két értékes tanulmányban behatóan foglalkozott a természeti és gazdasági törvények viszonyával, valamint a gazdasági törvények fogalmának fejlődésével.⁴¹ Megállapításai azóta már a közgazdaság tudományának közhelyeivé váltak és magam is igyekeztem megállapításait hasznosítani. Neumann szerint a gazdasági törvényeket kauzális értelemben úgy lehetne formulálni, hogy azok „különösen fontos gazdasági jelenségeknek bizonyos okokból, mint olyanokból adódó rendszeres megismétlődése.”⁴² Míg 6 évvel korábban kelt meghatározása még úgy szól, hogy a gazdasági törvények kifejezői a gazdasági jelenségek, irányzatok vagy lefolyások szabályszerű megismétlődésének a gazdasági összefüggések hatalma alapján bizonyos motívumok hatásaképen.⁴³

⁴¹ Neumann Fr. J.: Naturgesetz und Wirtschaftsrecht, Zeitschrift f. d. g. Staatswissenschaft, Tübingen, 1892. 405. lap és Wirtschaftliche Gesetze nach früherer und jetziger Auffassung. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena, 1897. 1. lap.

⁴² Neumann Fr. J.: Wirtschaftliche Gesetze, 21. lap.

⁴³ Neumann Fr. J.: Naturgesetz und Wirtschaftsrecht, 462. lap.

Neumannak nagy gonddal szerkesztett meghatározásai azonban oly szürkék, hogy elrejtik előlünk a gazdasági jelenségekben érvényesülő okok és befolyások tömegét és a sokszor kibogozhatatlan jelenség-komplexumokat, Emiatt nem tartjuk tanácsosnak a gazdasági törvényeknek egy mondatba sűrített meghatározásával foglalkozni, mivel ezen meghatározás terjedelmes volta mellett aligha lehetne elég teljes.

Zárszó.

A statisztikai és nemzetgazdasági törvények, általában a társadalmi és természeti törvények természete tekintetében keletkezett viták és az ehhez kapcsolódó módszertani viták az utolsó évtizedekben több ízben újultak ki, anélkül, hogy az egyes felfogások döntő győzelmet arathattak volna. A különböző nézetek kiindulási pontjaiul az egyes tudományágak részletkérdéseiről táplált nézetek, sokszor egyes gondolatok voltak, amely eljárás nemhogy elősegítette volna a tudomány haladását és általánosan elfogadott alapelvek kijegecesedését, hanem csak növelte a különböző felfogások szétforgácsolódását.

A természeti tudományok terén, a különböző természetfilozófiai rendszerek csődje után bekövetkezett a kijózanodás és a sokszor mérész és alaptalan spekulatív törekvések kiküszöbölése a természet-tudományokból.

A természettudományok ma az anyaggyűjtést és az exact természeti törvények felkutatását tekintik főfeladatuknak, anélkül, hogy ehhez természetbölcseleti magyarázatokat kapcsolnának.

A társadalmi tudomány terén a felfogások szöges ellenkezése, az összeegyeztetés kilátástalan volta arra indíthatta a társadalmi tudományok művelőit, szociológusokat, közgazdászokat és statisztikusokat, hogy a társadalmi tudományok tárgyát és célját szűkebbre fogják s mint a természettudományoknál az anyaggyűjtésre szorítkozzanak s nemcsak a szociálfilozófiát kapcsolják ki a társadalmi tudományok tárgyköréből, hanem a tudományos célkitűzést, sőt a tudományos elvek gyakorlati irányú alkalmazását is.

Ezzel párhuzamosan haladt a társadalmi tudományok és a társadalmi törvények mind szűkebb szemszög alatti vizsgálata, a tudományok specializálódása, de egyszersmind a részgazságok kultusza is, amely jelenség a tudományos anyag mérhetetlen szaporodásával együtt útját állotta átfogó szintéziseknek, amelyek még akkor is, ha tévedéseket tartalmaznak, megakadályozhatják a specializálódott tudományos részletmunka körül felburjánzó tévedéseket, félreértése-

ket, helytelenül alkalmazott általánosításokat és egy szilárd tudományos nomenclatura hiányában keletkező hiábavaló vitákat.

A társadalmi tudományok elszigetelt vizsgálata bizonyos kezdeti sikerek után nem produkált kielégítő eredményeket. A vizsgálódások egy zárt körben folytatódtak le és a gondolatmenetek rendszerint önmagukhoz tértek vissza anélkül, hogy újabb nagy perspektívákat nyújtottak volna.

A statisztikában és a nemzetgazdaságtanban kedvelt izoláló módszer tulajdonképpen a kifejtettekben bírja magyarázatát. Spencer Herbert heroikus életmunkája, szintetikus természetbölcselete tulajdonképpen *ezen* a bajon akar segíteni és az *egyes* tudományoknak önmagukban való vizsgálása helyett az összes tudományok közötti összefüggések felderítésére törekedett. A társadalmi tudományok összekapcsolása és összehasonlítása a biológia tételeivel számos értékes megkülönböztető és analog szemponttal gazdagította a társadalmi tudományokat. Emile Boutroux ugyanezt a feladatot vállalta magára, azzal a különbséggel, hogy nem a mechanikus szempontokat tolta előtérbe, hanem épen a modern természeti és szellemi tudományok materialisztikus fonáságainak kiküszöbölése érdekében, a szellemi tényezőknek és a szabadságnak nyomait kutatta a különböző tudományok területein.

Spencer Herbert és Boutroux rendszereinek és a tudományos munkásságuk eredményének összeegyeztetése után arra törekedtem, hogy Boutroux szédítő gondolatmeneteit, amelyek a világegyetem magasságait és mélységeit nyitják meg az elmélyedő elme előtt, lehetőleg induktív úton Spencer Herbert sajátos, a szociológiára is alkalmazott módszerével újra végiggondoljam. Eközben arra törekedtem, hogy a természettudományok újabb megállapításait is figyelembe vegyem a különböző tudományok elhatárolásánál és törvényeik természetének ismertetésénél.

Boutroux úttörő munkáival már szembeszállott azzal a felfogással, hogy csak ott beszélhetünk igazi tudományról és tudományosságról, ahol exact és determinált természeti törvényekkel találkozunk. Boutroux a modern filozófia útjain öntudatlanul visszatért aquinói szt. Tamáshoz, aki az oksági elv hierarchikus tagozódását tanította a természet világában megkülönböztethető ordo-k szerint. Boutroux a természet világában a természettudományok által hirdetett szigorú determináltság mellett a véletlen és szabadság jelenlétét is igazolja és kijelöli szerepüket a különböző tudományokban.

A véletlen és szabadság nyomainak induktív alapon való kutatása közben szinte önmagától adódott *a szabadság fogalmának természet-tudományi meghatározása*.

Az így kialakuló világkép a világegyetemet szerves egészként tünteti fel, úgyhogy alkotó elemeinek és az azzal foglalkozó tudományok és törvények elhatárolása és definíciója nem ütközött nagy nehézségekbe. Ebben a világképben a lélek szintén a természet világának szerves része s így a társadalmi törvények helye a természetben is kijelölhető, mivel a társadalmi törvények a pszichológiai létsík más létsíkokkal való kölcsönhatásai alapján, mint alkalmazott pszichológiai törvények jelennek meg.

A véletlen és szabadság, — abban az esetben, ha a kritika is elfogadja a szabadság új szempontú definícióját, — újra szerephez jut nemcsak a társadalmi, de korlátolt mérvben a természettudományokban is, itt is főleg a természetbölcseletben.

Amennyiben sikerült kimutatnunk, hogy a szabadság nemhogy idegen test lenne a természet világában, hanem a világrend, főleg azonban a biológiai és társadalmi élet lényeges alkateleme, nem mellőzhető a társadalmi tudományok és a társadalmi törvények definíciójánál sem.

A szabadság szerepének kutatásánál a társadalmi jelenségek körében egyszersmind ezen megállapítások alkalmazására is törekedtem, amelyek során a társadalmi törvényeket a pszichológiai törvényekre vezettem vissza, mint alapra, amelynek a szociológiai, a statisztikai és nemzetgazdasági törvények csak alkalmazásait képviselik.

Ezzel kapcsolatban behatóbban csak a statisztikai törvények természetével foglalkoztam, míg a gazdasági törvények vizsgálatánál kénytelen voltam felfogásom körvonalazásával megelégedni, nehogy felesleges ismétlésekbe bocsátkozzam. Kitézött feladatom kerekeit is meghaladta volna, ha ez alkalommal felfogásom összes következményeit az ezzel kapcsolatban felmerülő összes problémákra alkalmazni akartam volna.

Nem álthatom magam azzal, hogy tanulmányom minden tételét már eleve is megvédtem volna minden lehető ellenvetés ellen és a problémával kapcsolatos egész irodalmat figyelembe vettem volna. Tanulmányomat kénytelen vagyok egy szerény vázlatnak tekinteni, amelynek minden irányban való kifejtésére talán egy emberélet munkája is kevésnek fog bizonyulni.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
Törvény vagy törvények rendszere	3
Mi a szabadság	23
A társadalmi törvények.....	48
Determináltság és szabadság a szociológiai törvényekben ...	56
Statisztikai törvények	67
Gazdasági törvények.....	77
Zárszó.....	84